T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)

ANABİLİM DALI

DOZY'YE YAZILAN TÜRKÇE REDDİYELER

Yüksek Lisans Tezi

Muharrem Samet BİLGİN

Ankara-2013

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)

ANABİLİM DALI

DOZY’YE YAZILAN TÜRKÇE REDDİYELER

Yüksek Lisans Tezi

Muharrem Samet BİLGİN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

Ankara-2013

İÇİNDEKİLER……………………………………………………………...........I

KISALTMALAR…………………………………………………………….IV

ÖNSÖZ………………………………………………………………………V

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI………………………………1

II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI……………….......3

III. HOLLANDA'DAKİ ORYANTALİST FAALİYETLER……………8

I. BÖLÜM

DOZY VE TARİH-İ İSLAMİYET'İ

A. DOZY'NİN HAYATI VE ESERLERİ………………………………14

1. Hayatı……………………………………………………………….14
2. Eserleri…………………………………………………………….....22
    a. Telif Eserleri……………………………………………………….22
    b. Neşrettiği Eserler…………………………………………………..26

B. DOZY'NİN TARİH-İ İSLAMİYET'İ………………………………..30

1. Eserin Aslı ve Diğer Nüshaları……………………………………….30
2. Eserin Türkçe Tercümesi ve Mütercim Abdullah Cevdet'in Notları...31
3. Eserin İçeriği…………………………………………………….....39
4. Eserin Çevirisi Üzerine Meydana Gelen Tartışmalar………………...50

II. BÖLÜM

DOZY’YE YAZILAN REDDİYELER VE YAZARLARI

A. KİTAPLAR…………………………………………………………….71

1. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi’nin Tarih-i İslam’ı…………...71
2. Manastırlı İsmail Hakkı’nın Hak ve Hakîkat’i………………………78
3. Mustafa Fevzi B. Numan’ın Şümûsu’s- Safâ Fî Evsâfi’l- Mustafâ ve İzhâr-ı Hakikat’i……………………………………………………..82
4. İsmail Fennî Ertuğrul’un Kitab-ı İzâle-i Şükûk’u…………………....86
5. Abdürrahim Zapsu’nun Büyük İslam Tarihi……………………….....89
6. Mehmet Ali Derman’ın Çürütme (Reddiye)’si……………………....93

B. MAKALELER………………………………………………………....95

1. Sırat-ı Müstakîm 24. Sayısında Dergi İdaresinin Makalesi…………95
2. Ferit Kam “Tarih-i İslamiyet’e Dair” ve “Mâhud Tarih-i İslamiyet’in En Mühim Noktası Hakkında Bir İki Söz”………………………….96
3. Nevşehirli Hayreddin “Doktor Dozy’yi Ret”……………………....97

III. BÖLÜM

DOZY VE REDDİYELERİN ODAKLANDIĞI TEMEL KONULAR

A. DOZY’NİN İDDİALARINA VERİLEN CEVAPLAR…………....100

1. İslam Dini, Vahiy ve Peygamberlik……………………………….100
2. Hz. Muhammed’in Kişiliği………………………………………..112
3. Hz. Muhammed’in Aile Hayatı……………………………………117
4. Sahabe……………………………………………………………..130

5. Diğer Bazı Olaylar……………………………………………...134
    a. Garanik Olayı……………………………………………….134
    b. Kurayzaoğulları Muhasarası………………………………..146
6. Abdullah Cevdet'e Yöneltilen Eleştiriler………………………….151

B. **REDDİYELERİN DİL, ÜSLUP, YÖNTEM VE KAYNAK YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ**………………………………………..158
1. Dil ve Üslup ……………………………………...................159
2. Yöntem Yönünden…………………………………………..165
3. Kaynaklar…………………………………………………….171

SONUÇ…………………………………………………………..175

BİBLİYOGRAFYA………………………………………………….178

ÖZET……………………………………………………………….186

ABSTRACT………………………………………………………….187

KISALTMALAR

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

h. : Hicri

haz. : Hazırlayan

krş. : Karşılaştırın

m. : Miladi

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

S. : Sayı

sad. : Sadeleştiren

tah. : Tahkik

vd. : Ve diğerleri

V. : Vefatı

ÖNSÖZ

Hıristiyan Batı dünyasının İslam'a ve onun peygamberine olan ilgisi çok eskilere dayansa da bir bilimsel disiplin olarak Şarkiyatçılığın ortaya çıkışı 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarıdır. Batılı bilim insanları bu tarihten itibaren bilimsel yöntemleri kullanarak İslam dini üzerinde araştırmalar yapıp eserler meydana getirmişlerdir. Hatta pek çok İslam klasiğini de gün yüzüne çıkartıp, tahkikli neşrini gerçekleştirmişlerdir. Avrupa'da İslam araştırmaları konusunda önemli merkezlerden biri de Hollanda'nın Leiden Üniversitesi'dir. Reinhart Pieter Anne Dozy bu üniversitenin farklı birimlerinde görev yapmış, uzmanlık alanı Kuzey Afrika ve Endülüs tarihi olan bilim adamlarından biridir. Bunun yanı sıra Arap Tarihi ve Kültürü ile anlam bilim (sözlük) sahalarında da çalışmaları mevcuttur. Dozy'nin Hollanda kamuoyuna İslamiyet'i tanıtmak için popüler tarzda yazmış olduğu *Het Islamisme, Essai sur l'Histoire de l'İslamisme* adlı Fransızca tercümesinden *Tarih-i İslâmiyet* ismiyle Türkçe'ye çevrildiği zaman Osmanlı kamuoyu onu tanımıştır.

Avrupa'ya eğitim için gönderilen öğrenciler Avrupa'da İslam dini ve Hz. Muhammed hakkında yazılan eserlerden haberdar olsalar da Osmanlı toplumunun geneli bunlardan bîhaberdi. II. Meşrutiyet'in oldukça karışık fikrî ortamında çevrilen *Tarih-i İslamiyet* Müslümanların geneli arasında infiale yol açmıştır. Bu kitapta mukaddes ve tartışılmaz kabul ettikleri birçok hususta onların bildiklerinin aksi şeyler yazılıydı. Bir de eseri tercüme edenin yazdıkları bunun üstüne eklenince insanların tepkisi had safhaya ulaşmış ve şikâyetler üzerine kitap dönemin kabinesinin kararıyla yasaklanmıştı.

Yaşanan şaşkınlığın ardından özellikle dini hassasiyete sahip yazarlar önce gazete ve dergi köşelerinde kitap ve mütercimi hakkında yazılar yazmışlar, ardından da müstakil eserler piyasaya çıkmaya başlamıştır. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Türkçe'de *Tarih-i İslamiyet*'e yazıldığı kadar hiçbir esere reddiye yazılmamıştır. Hiçbir kitap II. Meşrutiyet döneminden bugüne onun kadar tartışmalara konu olmamıştır. Sadece reddiyelerde değil Dozy'nin eserinde ele aldığı konularla ilgili çalışma yapanlar da onu anmadan geçmemişlerdir.

İslam tarihinde reddiye yazma geleneği önce mezhepler arasında fikir mücadelesi olarak ortaya çıkmıştır. Gerçekleşen fetihlerin ardından Müslümanlar diğer inanç gruplarına karşı reddiyeler yazmışlarıdır. Söz konusu eserler genelde karşıdakinin itikadî görüşlerini çürütmek ve akidesindeki yanlışları ortaya koymak fikri üzerine bina edilmiştir. Dozy'ye yazılan reddiyeler ise konuları itibariyle bir inancı eleştirmek yerine kendi inancını müdafaa etmek temeline dayanmaktadır.

Biz bu çalışmamızla Dozy'nin eserini ve ona karşı yazılan reddiyeleri çeşitli yönlerden incelemek istedik. Tarih biliminin usullerini kullanıp objektif kriterlerden hareket ederek konuyla ilgili değerlendirmeler yapmaya çalıştık. Bu tezin belirlenmesinde bana yol gösteren ve tezime danışmanlık yapma lütfunda bulunan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR'e teşekkürü bir borç bilirim. Dozy hakkında Leiden Üniversitesi'nde yaptığı yüksek lisans tezini tereddütsüz bana gönderen ve bu süreçte sık sık fikir alış verişinde bulunduğum Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK'e şükranlarımı sunuyorum. Çalışmam esnasında fikirlerinden ve kütüphanelerinden yararlandığım tüm hocalarıma da teşekkür ediyorum. Ayrıca Dozy'nin hayatıyla ilgili bilgileri Fransızca'dan çevirerek bana çok büyük bir yardımda bulunan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası İlahiyat Bölümü öğrencisi Turan BAĞCI'ya da teşekkür etmeden geçemeyeceğim. Yine tezimi baştan sona okuyarak düzeltmelerde bulunan kıymetli arkadaşlarım Dr. Nurullah YAZAR'a, Ar. Gör. Fatma Merve ÇINAR'a ve kardeşim Mükerrem Taha BİLGİN'e şükranlarımı sunuyorum. Bu çalışma esnasında ve her zaman benim yanımda olan aileme, özellikle içinde bulunduğu zor şartlara rağmen sabırla bana destek olan eşime de teşekkür ederim.

Muharrem Samet BİLGİN

Ankara, 2013

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Hollandalı Şarkiyatçı Reinhart Pieter Anne Dozy (1820-1883)'nin Flemenkçe olarak yazdığı *Het Islamisme*, Türkçe'ye *Tarih-i İslâmiyet* adıyla tercüme edilmiştir. Dozy'nin İslâmiyet'i ele aldığı bu eser, Türkçe'ye çevrilen ilk oryantalist çalışmalardan biri olma özelliğine sahiptir. Türkçe'ye Flemenkçe aslından değil, Fransızca *Essai sur l'Histoire de l'İslamisme* unvanıyla neşredilen Fransızca tercümesinden çevrilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecine girdiği, Sultan II. Abdülhamid (1842-1918)'in tahttan indirilip II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde (1908) bu eser Türkçe olarak yayınlanmıştır. Sultan Abdülhamid yönetimine muhalefeti sebebiyle hayatının büyük bir bölümü sürgünlerde geçen mütercim Abdullah Cevdet (ö.1932), II. Meşrutiyet'in ilanından sonra serbest düşünce ortamından faydalanarak bu kitabı Mısır'dayken bastırmıştır. Kitap, Bâb-ı Âli'deki kitapçıların raflarında görülmeye ve üniversite öğrencilerinin ellerinde dolaşmaya başlayınca devrin yazarlarının da ilgisini çekmiştir. Ancak kitap hakkındaki değerlendirmeler kitabı okuyanların, özellikle de üniversite öğrencilerinin gazete ve dergilere şikâyet mektupları göndermesiyle ortaya çıkmıştır.

Eserle ilgili meşihat makamına çok fazla şikâyet ulaşınca dönemin hükümeti tarafından basılması ve satılması yasaklanmış, eldeki nüshaların da Galata Köprüsü'nden denize atılması kararlaştırılmıştır.[1] Hatta Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı) bu konuda çalışma yapması için bir komisyon kurmuş ve başına dönemin yazarlarından Filibeli Ahmed Hilmi (ö.1914)'yi getirmiştir. Fakat komisyonun çalışmalarının sonuçsuz kalması üzerine Ahmed Hilmi Bey bir eser yazıp Dozy'nin iddialarına cevap vermiştir.[2] Bu arada eseri savunan yazarlar ile esere sert eleştiriler yönelten yazarlar arasında tartışmalar yaşanmıştır. Yine o sıralarda bazı mütefekkir ve bilginler tercümeye karşı reddiyeler kaleme almışlardır. Kitabın en fazla tartışıldığı dönemden sonra bile ona karşı reddiye yazanlar olmuştur. Özellikle Tanzimat (1839) ile başlayan ve II. Meşrutiyet (1908) ile en üst seviyeye çıkan siyasi ve fikri gelişmeler pek çok geleneksel yapıyı hedef aldığı gibi tarih anlayışını da etkilemiştir. Oryantalist metinlerin Türkçe'ye çevrilmesi ise İslâm tarihinde genelde savunmacı yaklaşım tarzının benimsenmesine sebep olmuştur.[3] Nitekim Mehmet Özdemir siyer yazıcılığı ile ilgili makalesinde Şarkiyat çalışmalarına karşı Türkiye'de oluşan iki tavırdan biri olarak gösterdiği *savunmacı* tavrın önde gelen temsilcileri olarak tezimizde eserlerini incelediğimiz Filibeli Ahmed Hilmi ve Manastırlı İsmail Hakkı (ö.1912)'yı göstermiştir.[4]

---

[1] M. Şükrü Hanioğlu, **Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, 1981, s. 326, 327.

II. Meşrutiyet dönemi ile Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki tarih yazıcılığını derinden etkileyen bu eser ve reddiyeler, İslâm tarihçiliği ve düşünce tarihimiz açısından son derece önemlidir.[5] Çünkü II. Meşrutiyet dönemi pek çok fikrî akımın Osmanlı topraklarında ortaya çıktığı ve yayıldığı bir zaman dilimidir. Ortaya çıkan akımların temsilcileri de yazdıklarıyla ve diğerleriyle yaptıkları tartışmalarla düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Dozy'nin incelediğimiz eseri de yukarıda ifade edildiği gibi hararetli tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Yazılanlardan hareketle farklı düşünce gruplarına mensup fikir adamlarının kitapta anlatılan hangi olaylara daha çok vurgu yaptığını görmek de son derece önemlidir. Bu tercümeye reddiye yazanlar tek bir meslek grubuna mensup değildir. Keza reddiyelerin tamamı aynı dönemde de yazılmamıştır. Hem yazarların olaylara bakış açılarını ve yaklaşımlarını görmek hem de zaman dilimleri arsındaki algı farklılığını anlamak açısından çalışmamız önem arz etmektedir.

---

[2] Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **Tarih-i İslâm (II cilt)**, İstanbul,1327, I, s. 8.

[3] Nihal Şahin Utku, "Prototip Modern Türkçe Siyerler ve Peygamber Algısı", **Siyer-Edebiyat İlişkisi**, İstanbul, 2010, s. 66.

[4] Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", **Milel ve Nihal**, IV, S. 3, İstanbul, 2007, s.154.

[5] Mehmet Çoğ, **II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)**, (Basılmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 156.

Biz bu çalışmayla *Tarih-i İslâmiyet*'i kaleme alan Dozy'nin ve reddiye yazarlarının olayları anlatırken İslâm tarihinin kaynaklarından ne kadar faydalandıklarını tespit etmeye çalıştık. Eserin Türkçe olarak yayınlanmasıyla meydana gelen tartışmaların hangi konular üzerinde yoğunlaştığını, reddiye yazarlarının hangi meselelerde ve nasıl bir üslupla Dozy'ye cevap verdiklerini ortaya koymak istedik. Reddiyelerin bilimsel metotlarla mı yoksa hamasî duygularla mı yazıldığını belirlemeye gayret ettik. Tartışılan konularla ilgili son dönemde yapılan araştırmalarda nasıl bir anlatım yönteminin uygulandığını da yeri geldikçe göstermeye çalıştık.

II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Dozy'ye Yazılan Türkçe Reddiyeler isimli çalışmamızda adından anlaşılacağı üzere müelliflerin oryantalist yazar ve akademisyen Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyet*'ine yazdıkları Türkçe reddiyeleri İslâm tarihçiliği açısından incelemeye çalıştık. Yaptığımız incelemede her başlığın doğasına göre değişiklik arz eden farklı yöntemler kullandık. Bunlardan biri olan müellif tenkidi, bizim çalışmamızda önemli bir yere sahiptir. Ayrıca kaynak tenkidinde iç tenkidin ilk safhasını oluşturmaktadır.[6] Bunun için Dozy, Abdullah Cevdet ve reddiye yazarlarının hayatlarından bahsettik. Dozy'nin hayatı ve tarihçiliğiyle ilgili verdiğimiz bilgilerin tezimize konu olan eserindeki yansımalarını açıklarken örneklerden yararlandık. Böylece örneklem yöntemini kullanmış olduk. Bunun aynısını reddiye yazarları için de yaptık. Tarih yazım tarzlarına dinî, siyasî ve ictimaî görüşlerinin nasıl yansıdığını tespit etmeye çalıştık.

Essai sur l'Histoire de l'İslamisme'in çevirisi üzerine yaşanan tartışmaları aktarırken karşılaştırma yöntemini kullandık. Söz konusu yöntemi reddiyelerin yoğunlaştıkları konuları anlatırken de uyguladık. Reddiye yazarlarının Dozy'yi eleştirdikleri her konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almak çok güçtür. Bu belki, her eserin ayrı ayrı incelenmesiyle mümkün olabilir. Bunun yerine yazarların üzerinde yoğunlaştıkları konuları tezimizde inceledik. Dozy'nin ve onların anlatımlarıyla ilk kaynaklardaki anlatımları karşılaştırdık. Eserlerde aynı konuyla ilgili hangi rivayetin ya da rivayetlerin kullanıldığını tespit ettik. Olayın tüm rivayetlerinin verilip verilmediğini ve bunların nasıl anlatıldığını gözler önüne sermeye çalıştık. Böylece aynı olaya hangi yazarın, hangi yöntem ve kaynakları kullanarak cevap verdiğini görmüş olduk. Yazılanları aktarırken yorum yapmadan tasvir ettik; değerlendirirken ise tahlil, tenkit ve sentez yapmaya çalıştık.

Çalışmamızın daha iyi anlaşılabilmesi adına Dozy'nin yazdıklarını çürütmek için kitap veya makale yazanlarla eserin çevirisi üzerine yazılan yazıları ve farklı çalışmalarda Dozy'den bahsedenleri birbirinden ayırdık. Dozy'nin yazdıklarını eleştirenleri reddiye olarak kabul ettik. Eserin içeriğine değinmeden ona tepki gösteren veya çeviriyi savunanları, yapılan tartışmalar başlığında inceledik. Bazı araştırmalar ise itiraz edilen konularla ilgili yapıldıkları ve Dozy'den bahsettikleri için çalışmamızda müracaat ettiğimiz eserler arasında yer almıştır.

---

[6] Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, İstanbul, 2007, s. 34.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Dozy'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra *Tarih-i İslâmiyet*'i tanıtıp, tercüme edilmesiyle etrafında meydana gelen tartışmalardan ve yazılanlardan bahsettik. Eser üzerine yapılan tartışmaları çevrildiği dönemle sınırlı tutmayıp, günümüze kadar Türkçe matbuatta hakkında yazılanlardan ulaşabildiklerimize tezimizde yer verdik.

İkinci bölümde ise doğrudan Dozy'nin kitabını hedef alarak yazılmış ve onun iddialarına cevap verme gayesi güden kitap ve makaleler hakkında bilgi verdik. Yazarların yöntemlerini ve kaynaklarını açıklamaya çalıştık. Türkçe pek çok eserde Dozy'nin ismi geçmekte ve iddialarına cevaplar verilmektedir. Fakat biz bu bölümde sırf *Tarih-i İslâmiyet*'e cevap amacıyla yazılanları tanıttık. Dozy'den bahseden tüm kitapları, makaleleri ve diğer yazıları tanıtmaya kalkışmanın bu tezin sınırlarını aşacağı herkesin malumudur.

Üçüncü bölümde reddiye yazarlarının en fazla hangi konularda ve nasıl bir üslupla Dozy'yi tenkit ettiklerini ortaya koyduk. Bunu yaparken hangi kaynaklardan yararlandıklarını tespit etmeye çalıştık. Bahsi geçen konuların İslâm tarihinin ana kaynaklarında nasıl anlatıldığını aktardık. Yine incelediğimiz olaylara son dönem araştırmacılarının nasıl yaklaştığını gözler önüne sermeye çalıştık. Böylece karşılaştırmalı bir tarih çalışması yapmak için çaba sarf ettik. Sonra da reddiyeleri dil, üslup, yöntem ve kullandıkları kaynaklar açısından değerlendirmeye çalıştık. Yaptığımız tez bir bakıma literatür taraması niteliğindedir. Bu bakımdan pek çok eser incelenmiş ve konuyla ilgili kısımlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tezimizin Dozy'nin hayatını ve eserlerini tanıttığımız bölümünde öğrencisi ve çalışma arkadaşı Micheal Jan De Goeje (1836-1909) tarafından Fransızca yazılan *Biographie De Reinhart Dozy*[7] adlı kitap ile J. Brugman tarafından yazılan "Dozy, A Scholarly Life According To Plan"[8] başlıklı makaleyi kullandık. Bu bölümde Mehmet Özdemir'in *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı "Dozy"[9] maddesine ve Necip el-Akikî'nin *el-Müsteşrikûn*[10] ile Abdurrahman Bedevî'nin *Mevsuatu'l-Müsteşrikîn*[11] adlı eserlerine de müracaat ettik. Ayrıca Dozy'nin eserinde Hz. Peygamber'in hayatını anlatırken büyük ölçüde yararlandığı Aloys Sprenger (1813-1893)'in *The Life of Mohammad from Original Sources*[12] isimli eserine de başvurduk. Böylece Dozy'nin, Sprenger'den ne kadar etkilendiğini tespit etme fırsatını bulduk. Yine Oryantalistlerin Hz. Muhammed tasavvurunu ortaya koyması bakımından çok önemli bir boşluğu dolduran *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru* adlı çalışma da sık sık başvurduğumuz eserlerden biri olmuştur.[13] Gerek Dozy'nin eseri ve eserindeki iddiaları, gerekse reddiyeler bazı araştırma eserlerine konu olmuştur.[14] Ancak tarihçilik açısından hepsini bir arada inceleyen bir araştırma mevcut değildir. Zaten bizim de amacımız Dozy ve reddiyeleri, yazılanlar ve kaynaklar bağlamında karşılaştırarak incelemektir.

---

[7] Micheal Jan De Goeje, **Biographie De Reinhart Dozy**, Leiden, 1883.

[8] J. Brugman, "Dozy, A Scholarly Life According To Plan", **Studies In The Leiden University: Leiden Oriental Connections (1850-1940)**, Leiden, 1989.

[9] Mehmet Özdemir, "Dozy", **DİA**, IX, İstanbul, 1994, s. 513.

[10] Necip el-Akîkî, **el-Müsteşrikûn**, Kahire, 1980.

[11] Abdurrahman Bedevî, **Mevsuatu'l- Müsteşrikîn**, Beyrut, 2003.

[12] Aloys Sprenger, **The Life Of Mohammad From Original Sources**, Allahabad, 1851.

[13] İbrahim Sarıçam, Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin, **İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru**, Ankara, 2011.

[14] Mehmet Çoğ, **II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)**, (Basılmamış doktora tezi), Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004; Hakan Öztürk, **Cumhuriyet Tarihi İslâm Tarihi Çalışmalarında Hz. Muhammed Tasavvuru** (Basılmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

Dozy'ye yazılan reddiyeler tespit edebildiğimiz kadarıyla üç araştırmada doğrudan incelenmiştir. Bu üç araştırma reddiyelere ulaşmamıza ve o dönem yaşanan tartışmalar hakkında bilgi sahibi olmamıza oldukça yardımcı olmuştur. Söz konusu araştırmalardan ikisi Hülya Küçük'e aittir. Bunlardan ilki *Türkiye'de Dozy Ve "Het Islamisme"*[15] adlı yüksek lisans tezi, ikincisi ise bu çalışmanın bir özeti mahiyetindeki "Dozy'nin Het Islamisme Adlı Eseri Üzerine"[16] başlıklı makalesidir. Üçüncü çalışma İbrahim Hatiboğlu'nun "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin Târîh-i İslâmiyet'ine Yöneltilen Tenkitler"[17] başlıklı makalesidir. Bu üç araştırmada da reddiyeler hakkında kısaca bilgiler verilmiştir. Bu makaleler sayesinde hem reddiyelere hem de gazete ve dergi yazılarına ulaştık. *Sırat-ı Müstakîm, Beyanü'l-Hak, İctihad, Hilal-i Osmanî* dergilerini taradık ve ilgili yazıları inceledik.

M. Şükrü Hanioğlu'nun, *Tarih-i İslâmiyet*'in mütercimi Abdullah Cevdet hakkında hazırladığı, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*[18] başlıklı doktora tezi önemli bir çalışmadır. Bu çalışmada belgelere dayalı olarak verilen bilgiler tezimize katkı sağlamıştır.

Tarih-i İslâmiyet'in farklı nüshaları kütüphanelerde bulunmaktadır. Bunlardan çoğunda Abdullah Cevdet'in yazdığı *İfade-i Mütercim* kısmı yer almamaktadır. Ayrıca tercüme sadeleştirilmiş ve 2006 yılında Latin harfleriyle *İslâm Tarihi* başlığıyla yeniden basılmıştır.[19] Biz tezimizde hangi baskıyı kullanmışsak onun adını dipnotta verdik. Yine aynı şekilde reddiyelerden Şehbenderzâde Filibeli

---

[15] Hülya Küçük, **Türkiye'de Dozy Ve "Het Islamisme"**, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Universiteit Leiden, Leiden, 1993.

[16] Hülya Küçük, "Dozy'nin "Het Islamisme" Adlı Eseri Üzerine", **Diyanet İlmi Dergi**, XXX, S. 4, Ankara, 1994, s. 63-89.

[17] Hatiboğlu, "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin Tarih-i İslâmiyet'ine Yöneltilen Tenkitler", **İslâm Araştırmalar Dergisi**, S.3, 1999, s. 197-213.

[18] M. Şükrü Hanioğlu, **Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi,** İstanbul, 1981.

[19] R. P. A. Dozy, **İslâm Tarihi**, çev. Abdullah Cevdet, sad. Vedat Atilla, İstanbul, 2006.

Ahmed Hilmi'nin eseri sadeleştirildiğinden ve sadeleştiren eklemelerde bulunduğundan, ondan yaptığımız alıntılarda sadeleştirenin ve eserin yeni baskısının adını kullandık. Abdullah Cevdet'in tercümenin başına koyduğu *İfade-i Mütercim*'den yaptığımız alıntılar için Dozy'nin değil, mütercimin adını verdik. Tez içerisinde kaynakları ilk zikrettiğimizde tam künyelerini kullandık. Ancak daha sonraki bahislerimizde soyadı ve sayfa numarasını vermekle yetindik. Bir yazarın birden fazla eserinden yararlanmışsak, o eserlerden ilk defa bahsettiğimizde yine tam künye verdik. Daha sonraları ise meşhur adını ya da ilk kelimesini yazmayı uygun gördük. Bazı yazarların lakapları daha fazla bilindiğinden ikinci ve sonraki anmalarımızda onları kullanmayı tercih ettik.

III. HOLLANDA'DAKİ ORYANTALİST FAALİYETLER

Hollandalılar'ın Müslümanlarla ilk karşılaşmaları XI. yüzyılda Haçlı Seferleri sırasında olmuştur.[20] Hollanda'daki Şarkiyat araştırmaları ise Leiden Üniversitesi'nin kurulması ile başlamıştır. Bu üniversite Hollanda'nın İspanya idaresinden kazandığı bağımsızlığın (1574) bir sembolü olarak 1575 yılında kurulmuştur. Hollanda medeniyetinin zirveye ulaştığı 17. yüzyılda hem Hollanda'nın hem de Avrupa'nın Şark araştırmaları merkezi haline gelmiştir. Üniversitenin o dönemdeki amacını "*misyonerlik faaliyetleri bağlamında İslâm akidesini araştırmak ve yanlışlamak* (reddetmek)" olarak açıklayabiliriz. "*Ta başlangıcından itibaren şarkiyat araştırmalarının İncil araştırmaları bölümüne bağlı olarak yürütülmüş olması bu durumun bir göstergesi olarak algılanmalıdır.*" Leiden'in en önemli oryantalistlerinden Levinus Warner (1619-1665), bizzat kendi ifadesine göre misyonerlik faaliyetlerine katkıda bulunabilmek için şarkiyat sahasında çalışmıştır. Hollandalı şarkiyatçılar Arapça'dan ilk olarak İslâm ilahiyatıyla ilgili eserlerden ziyade astronomi, matematik ve tıp gibi diğer bilim dallarına ait eserleri çevirmişlerdir. Ülkede şarkiyat araştırmalarını tetikleyen diğer önemli faktör ise Hollanda'nın Garb Ocakları (Fas, Cezayir, Tunus) ve Osmanlı Devletiyle zaman içerisinde geliştirdiği diplomatik ilişkilerde mütercimlere duyulan ihtiyacın bu yolla karşılanmasıdır.[21]

---

[20] Abdullah Sevinç, "Ülkede (Hollanda) İslâmiyet", **DİA**, XVIII, İstanbul, 1998, s. 227.

Leiden Üniversitesi'nde daha önce okutulmakta olan Grekçe, Latince ve İbranice'ye 1593 yılından itibaren Arapça, Farsça ve Türkçe gibi Doğu dilleri eklenmiştir.[22] Seyyahlar ve Osmanlı Devleti'nde elçilik yapanlar sayesinde İslâm ve Doğu'ya olan ilgi ve bilgi artmıştır. Thomas Erpenius (1584-1624), 1613'te Leiden Üniversitesi'nin ilk Doğu dilleri ordinaryüs profesörü tayin edilmiştir. Bu bilim adamı, Hollanda'nın İstanbul elçisinden el yazmaları ve harf modelleri istemiştir.[23] Hollanda İslâm araştırmalarındaki büyük gelişmeler Erpenius ve öğrencilerinden Golius (1596-1667)'un yaptıkları çalışmalarla büyük bir ivme kazanmıştır. Onlar İslâm'a sempatiyle bakmamakla beraber, düşmanca hisler beslememişler, misyonerler gibi İslâm dinini çürütmeye çalışmamışlardır.[24] Jacobus Golious, Arapça ve Türkçe dersler vermiştir. Türkçe-Latince sözlük hazırlamış, bazı Türkçe ve

---

[21] İsmail Hakkı Kadı, "Hollanda'da Şarkiyat Araştırmaları", **Doğu Batı Dergisi**, S. 20, Ankara, 2002, s. 87

[22] Alexander H. De Groot, "Hollanda'da İslâm Araştırmaları", **DİA**, XVIII, İstanbul, 1998, s. 229.

[23] Kadı, 88.

[24] De Groot, 229.

Arapça eserlerin basılmasını sağlamıştır. Üniversite için topladığı el yazmalarının kataloğunu yapmıştır.[25]

Golius'un öğrencisi Levinus Warner (1619-1665), Leiden Üniversitesi'ndeki eğitiminin ardından 1644 yılında İstanbul'a yerleşmiştir. Burada hem ilimle hem de ticaretle uğraşmıştır. Daha sonra Hollanda elçiliğinde tercümanlık görevini ifa etmiştir. Leiden Üniversitesi'nin İbranice profesörlüğü teklifini kabul etmeyerek İstanbul'da kalmayı tercih etmiştir. Önce maslahatgüzar, sonra da ölümüne kadar yürüteceği elçilik vazifelerini üstlenmiştir. İstanbul'da yaşadığı dönemde maddî açıdan zenginleşen ve şarkiyat çalışmalarında yetkinleşen Warner, devrin Osmanlı entelektüelleriyle de yakın ilişki içerisine girmiştir. Çok sayıda el yazması eser toplamış, bulamadıklarını da kopyalatmıştır. El yazma koleksiyonunun Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'ne devredilmesiyle, üniversite Batı Avrupa'nın en zengin el yazmalarından birine sahip olmuştur.[26] Bu sebeple Leiden Üniversitesi Doğu yazmaları bölümü *Legatum Warnerianum* olarak anılmaktadır. Warner'in ardından muhtelif bağışlarla büyüyen bu koleksiyondaki yazmaların tasviri, kataloglaması ve tanıtılması Leidenli oryantalistlerin en önemli işi olmuştur. [27]

Golius ve Warner'ın yaşadığı dönem Hollanda şarkiyat araştırmalarında zirve olarak nitelendirilmiştir. Hatta bu zaman diliminde İncil'in Türkçe'ye çevrilmesiyle ilgili bir çalışma başlatılmış ancak çeşitli nedenlerle söz konusu çalışma tamamlanamamıştır. Bu çalışmanın müsveddesi Warner'in Leiden Üniversitesi'ne devredilen yazmalar koleksiyonunun içinde bulunmaktadır.[28] Golius ve Warner'in ölümüyle Hollanda genelindeki ve Leiden Üniversitesi'ndeki şarkiyat çalışmaları 19. yüzyılın ortasına kadar bir fetret devrine girmiştir.[29] Hollanda'da fetret döneminde oryantalist çalışmalar üzerine eğilen en önemli isim Relandus (1676-1718) olmuştur.

---

[25] Kadı, 89.
[26] Kadı, 90.
[27] Kadı, 92.
[28] Kadı, 90, 91.

1683 yılında Osmanlı ordusunun Viyana'da yenilerek geri çekilmesinin ardından Avrupa'da Türk korkusu azalmaya başlamıştır. Bu, din ve kültür sahasında daha açık bakabilme imkânını sağlamıştır.[30] Şarkiyat, İslâmiyat ve Doğu dillerinde üretken bir bilim adamı olan ve ilk modern Hollandalı İslâmiyatçı olarak gösterilen Adrianus Relandus, 1701 yılından itibaren Utrecht Üniversitesi'nde profesörlük yapmıştır. İslâm dinine karşı ön yargısız bir yaklaşıma sahip olan Relandus'un yazdığı ve Roma Katolik Kilisesi tarafından yasaklanan *De religione Mohammedica* (Utrecht 1705, 1717) adlı eser birçok Batı diline çevrilmiştir.[31] Yazar, bu eserinde İslâm dini ve Hz. Muhammed hakkında Batı Avrupa'da yayılmış olan efsane ve hurafelerin eleştirisini yapmıştır.[32]

Aydınlanma çağıyla (XVIII. yüzyıl) birlikte Hollanda'da İslâm araştırmalarına olan ilgi yeniden artmıştır. Jan Brill, 1800 yılında Leiden'de Doğu eserlerini basmayı amaçlayan bir matbaa kurmuştur.[33] Weijers (ö. 1845), Arabiyat ve İslâmiyat üzerine yaptığı çalışmalar ve yetiştirdiği öğrencilerle Leiden Üniversitesi'nin bu alanlarda dünyanın sayılı üniversiteleri arasında yer almasını sağlamıştır. Onun öğrencilerinden Reinhart Pieter Anne Dozy (1820-1883), başta uzmanlık alanı Endülüs tarihi olmak üzere Şarkiyat sahasında pek çok eser yazmış ve neşretmiştir. Dozy, Relandus'tan farklı olarak XIX. Yüzyılın karakteristiği olan pozitivist bakış açısıyla olaylara yaklaşmıştır. O da üniversitenin el yazmalarının kataloglamasında çalışmıştır. Tamamladığı bölümleri iki cilt halinde *Catalogus codicum orientalium* adıyla 1851 yılında Leiden'de yayınlamıştır. Daha sonra öğrencileri bu işi sürdürmüşlerdir.[34] Bunlardan Leiden Üniversitesi Arapça profesörü De Goeje (1836-1909) önemli tarih ve coğrafya eserlerin baskılarını yapmıştır. Ayrıca o, çalışmalarını hazırlarken hocası Dozy gibi İslâm dinine karşı birtakım ön yargılardan hareket etmemiştir.[35]

---

[29] Kadı, 92, 93.
[30] De Groot, 230.
[31] Sarıçam vd., 4; De Groot, 230.
[32] De Groot, 230.
[33] Sarıçam vd., 4.

De Goeje'nin öğrencilerinden Snouck Hurgronje (1857-1936), modern İslâmoloji'nin kurucuları arasındadır. Hac ibadeti üzerine bir doktora tezi hazırlamış olan Snouck Hurgronje, Mekke'de bir müddet kalmış, Mekke halkı ve Endonezyalı hacılar üzerinde araştırmalar yapmıştır. De Goeje ile birlikte *Taberî Tarihi*'ni hazırlayan Houtsma (1851-1943), *The Encyclopaedia of Islam*'ın ilk edisyonunun yayın kurulu başkanlığını yapmıştır. 1927 yılında Snouck Hurgronje'nin yerine geçen Arent Jean Wensinck (1882-1939) çalışmaları esnasında Hz. Muhammed'in hadislerinin İslâmi araştırmalardaki önemini kavramış ve *Kütüb-i Sitte*, Darimî'nin *Sünen*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin alfabetik indeksini yapmayı düşünmüştür. Bu proje için tanıtıcı yazılar yazmıştır. Onun sağlığında ilk cildi ancak bitirilebilen çalışmanın tamamlanması farklı ülkelerdeki araştırmacılarının katılımıyla yıllar sonra ancak mümkün olmuştur. *Concordance de la tradition*

---

[34] Kadı, 93, 94; De Groot, 230.
[35] De Groot, 230.

musulmane (el- Mu'cemu'l- müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî, I-VIII, Leiden 1936-1988) onun tasarlayıp, başlattığı projenin ürünüdür.[36]

İlki 1873 yılında Berlin'de gerçekleştirilen Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nin altıncısı 1883'te Leiden'de toplanmıştır. Bu toplantıda oluşturulan ve Leiden'de yaşayan oryantalistlerden müteşekkil komite, Hollanda'da *Organizasyonel Oryantalizm*'in gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Daha sonra on sekizinci kongre Snouck Hurgronje'nin başkanlığında yine Leiden'de yapılmıştır. Bilim adamları arasındaki ulusal ve uluslararası işbirliğini temin etmek adına 1920 yılında Hollanda Şarkiyat Cemiyeti kurulmuştur.[37]

XX. yüzyılın ilk yarısında Hollanda'daki İslâmiyet'le ilgili araştırmalar ülkenin sömürgesi konumundaki Endonezya üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak 1950'den sonra diğer müslüman coğrafyalarla ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde İslâmî araştırmalar en başata Leiden Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi İslâmî Ortadoğu Dilleri ve Kültürleri ile Güneydoğu Asya Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nde yapılmaktadır. Ülkenin diğer üniversitelerinde de yine İslâm üzerine araştırmalar yapan bilim adamları bulunmaktadır.[38] Biz tezimizin ilk bölümünde, yukarıda kendisinden bahsettiğimiz Hollanda'nın en meşhur müsteşriklerinden Reinhart Pieter Anne Dozy'yi ve eserlerini tanıtmaya çalışacağız.

---

[36] Kadı, 99, 100; De Groot, 231.

[37] Kadı, 97.

[38] De Groot, 231.

I. BÖLÜM

DOZY VE *TARİH-İ İSLÂMİYET*'İ

A. DOZY'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Hayatı

Reinhart Pieter Anne Dozy 21 Şubat 1820'de Hollanda'nın Leiden şehrinde dünyaya gelmiştir. 1647 yılında Fransa'nın Valenciennes şehrinden gelerek Hollanda'ya yerleşmiş Fransız kökenli Protestan bir aileye mensuptur.[39] Babası bir tıp doktoru olan Dozy, kariyerine katkıda bulunabilecek bir aile ortamında doğmuş ve büyümüştür. Bu sebeple sık sık ihtiyacı olan pahalı kitapları almakta hiçbir zaman sıkıntı çekmemiştir.[40] Dokuz yaşında annesini kaybeden Dozy, birkaç yıllık yatılı okul deneyiminin ardından üniversiteye hazırlanması için Dr. J. J. De Gelder'e emanet edilmiştir. Bu hocası onun sadece okul derslerine yardımcı olmakla kalmamış, aynı zamanda onu Arapça öğrenmeye teşvik etmiştir.[41] Hocasının yönlendirmesinin ardından bir yandan okula devam eden Dozy diğer yandan da Arapça özel dersler almaya başlamıştır.[42] Dozy lise yıllarında dil, tarih ve coğrafya derslerinde çok başarılı bir öğrenci olarak temayüz etmiştir. O yıllarda Orta Çağ tarihine çok merak salmıştır. Bu merak onu 1837 yılında Leiden Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne kaydolmaya yöneltmiştir.[43]

---

[39] Micheal Jan De Goeje, **Biographie De Reinhart Dozy**, Leiden, 1883, s. 6; Necip el-Akîkî, **el-Müsteşrikûn**, Kahire, 1980, II, 308; Mehmet Özdemir, "Dozy", **DİA**, IX, 513. Ayrıca J. Brugman eserlerinin büyük çoğunluğunu Fransızca yazmasını buna bağlar. J. Brugman, "Dozy, A Scholarly Life According To Plan", **Studies In The Leiden University: Leiden Oriental Connections (1850-1940)**, Leiden, 1989, s. 70.

[40] Brugman, 62.

[41] Brugman, 62.

[42] Özdemir, IX, 513.

Dozy'nin filoloji, edebiyat ve tarihe olan ilgisi üniversite yıllarında da devam etmiştir. Bu ilgi Dozy'ye sözü edilen alanlarda başarı getirdiği gibi üniversitenin Arapça el yazmaları bölümü başkanı ve Şark dilleri uzmanı olan Weijers (ö. 1845) ile tanışma ve onun derslerine katılma fırsatını vermiştir. Dozy daha önce başladığı Arapça öğrenimini Weijers'in yanında sürdürmüştür.[44] Ayrıca adı geçen şarkiyatçıdan İbranice, Keldanice ve Süryanice gibi diğer Doğu dillerine dair dersler almıştır.[45] Weijers genç öğrencileri nasıl harekete geçirebileceğini çok iyi bilen bir hocadır. Dozy'ye de Arap tarihi çalışması konusunda telkinlerde bulunmuştur. Dozy bu alana fazla ilgi göstermemekle beraber o sıralarda sözlükçülüğe merak salmıştır. Çalışmaları esnasında karşılaştığı kelimelerin sözlüklerde verilmeyen anlamlarını not almış, bu arada basılmış olan sözlüklerdeki hataları tespit etmiştir. Böylece genç yaşlarda metodik bir çalışma üslubunu kazanmış ve bunu hayatının sonuna kadar devam ettirmiştir. Ayrıca bu çalışmalar ona *Supplément aux dictionaires Arabes* adlı bir Arapça sözlük yazmasını da sağlamıştır.[46]

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (Hollanda Kraliyet Akademisi), 1841 yılında Arap giysilerinin tasviri ve alfabetik olarak düzenlenmesiyle ilgili bir yarışma tertip edince, bu yarışmaya Dozy, iki yıldan daha kısa sürede tamamladığı çalışmasıyla müracaat etmiştir. Hazırladığı çalışma oybirliğiyle kabul edilip ödüllendirilmiştir. Şarkiyatçı, bu çalışmayı gözden geçirip eksiklerini tamamladıktan sonra 1845 yılında *Dictionnaire détaillé des noms des vétementschez les Arabes* ismiyle yayımlamış ve bu onun ilk basılan eseri olmuştur.[47]

---

[43] De Goeje, s. 6; Özdemir, IX, 513. J. Brugman Dozy'nin hayatını anlattığı makalesinde onun 1834 yılında üniversiteye kaydolduğunu belirtmiştir (J. Brugman, s. 63). Ancak Dozy onun söylediği tarihte henüz on dört yaşındadır. Bu sebeple J. Brugman'ın makalesini yazarken başvurduğu De Goeje'nin görüşü daha muteber gözükmektedir.

[44] Özdemir, IX, 513.

[45] Özdemir, IX, 513.

[46] Brugman, 63, 64.

Dozy bir süre sonra hocası Weijers'in tavsiyesiyle Endülüs tarihiyle ilgilenmeye karar vermiştir. Bu sebeple işe ilk olarak İspanyolca öğrenmekle başlamıştır. Ardından yine hocasının yönlendirmesiyle konu olarak Endülüs tarihinde etkili olmuş bir hanedan çalışmanın daha doğru olacağını düşünmüştür. Bu hanedan da Kuzey Afrikalı Murabıtlar fethetmeden önce Müslüman İspanya'da söz sahibi olan İşbiliye (Sevilla)'deki Abbâdiler'dir. 1 Mart 1844 tarihinde *Historia Abbadidarum* başlıklı tezini Edebiyat Fakültesi'ne sunan Dozy, doktor ünvanını elde etmiştir. Bu tez daha sonra *Scriptorum Arabum locide Abbadidis* adıyla 1846 ile 1863 yılları arasında basılan eserinin giriş kısmını oluşturmuştur.[48]

Dozy doktor olduğu 1844 yılında, Madame Marie C. Van Goor Den Oosterlingh ile evlenmiştir.[49] Balayı için gittiği Almanya'da ünlü Arapça profesörü Fleisher'i (1801-1888)[50] de ziyaret etmiştir. Sadece bu ziyaretle yetinmeyen Dozy, yeni Arapça yazmaları aramak için Alman kütüphanelerini de dolaşmıştır. Endülüs tarihi üzerine yoğunlaşınca İspanyol tarihçilerinin eserlerini inceleme fırsatını yakalamıştır. İncelemiş olduğu eserlerde birçok yanlışı tespit etmiştir. Bu tespitlerini ve değerlendirmelerini *Recherches sur l'histoirepolitique et littéraire de l'Espagnependant le moyenage* adlı eserinde toplamıştır. Eserde Orta Çağ İspanya tarihi üzerine çalışan Avrupalı pek çok araştırmacıyı eleştirmekten geri durmamıştır.[51] Dozy'nin genç bir bilim adamı olarak tecrübeli İspanyol tarihçilerini korkusuzca eleştirmesine Fransız yazar Renan (ö. 1892) da destek vermiş ve eleştirilerine katıldığını belirtmiştir.[52] Ortaçağ İspanya tarihi üzerine çalışmalarını sürdüren Dozy, ilerleyen sayfalarda tanıtacağımız eserleri gün yüzüne çıkarıp neşretmiştir.[53]

---

[47] Brugman, 64.
[48] Brugman, 65.
[49] De Goeje, 14.
[50] Alman Şarkiyatçı. Leipzig Üniversitesi'nde İlâhiyat tahsil etti. 1824-1828 yılları arasında Paris'te Arapça, Farsça, ve Türkçe okudu.1835 yılından itibaren Leipzig Üniversitesi'nin önce İlahiyat Fakültesi'nde sonra da Felsefe Fakültesi'nde Şark dilleri profesörlüğü yaptı. Özellikle neşir çalışmaları üzerinde duran ve pek çok önemli Şarkiyatçı'yı yetiştiren Fleicher 10 Şubat 1888'de Leipzig'te öldü. Bkz. H. Ahmed Schmiede, "Fleicher", **DİA**, XIII, İstanbul, 1996, 163, 164.

Dozy 1846 yılında Leiden Üniversitesi Kütüphanesi Doğu Yazmaları Bölümü'nde (Legatum Warnerianum) çalışmaya başlamıştır.[54] Öğrenciliğinden itibaren kütüphanenin Şark yazmalarına aşina olan Dozy, bu fırsatı çok iyi değerlendirmiş ve el yazmalarının kataloğunu hazırlamaya başlamıştır. Edindiği metodik çalışma üslubunu katalog çalışmasını yaparken de sürdürmüştür. İlgi alanına giren ve hakkında bilgi sahibi olduğu disiplinlere ait eserleri bilim dallarına göre düzenlemiştir. Yaptığı bu çalışmayı 1851 yılında *Catalogus codicum orientalium* adı altında yayımlamıştır.[55] Bu dönemde bir taraftan kütüphanenin Şark yazmaları bölümünün el yazmaları kataloğunu hazırlarken öbür taraftan Kuzeybatı Afrika ve İspanya'daki Arapların tarihi ve bu bölgelerin coğrafyası üzerinde çalışmıştır.[56]

Dozy siyasetle yakından ilgilenmiş bir bilim adamıdır. Liberal Parti'nin toplantılarına iştirak etmiştir. Liberal Parti iktidara gelince Dozy'nin bu toplantılarda tanıştığı Leiden Üniversitesi hukuk profesörlerinden Thorbecke (1798-1872), İçişleri bakanı olmuş ve onun Leiden Üniversitesi Genel Tarih kürsüsüne yardımcı profesör olarak atanmasını sağlamıştır. Dozy göreve 2 Ocak 1850 tarihinde resmen atanmıştır.

---

[51] Özdemir, IX, 513; Brugman, 66.
[52] Brugman, 66, 67.
[53] Brugman, 67.
[54] **Ana Britannica**, VII, İstanbul, 1987, 459; **Türk Ansiklopedisi**, XIV, Ankara, 1966, 33.
[55] Brugman, s. 67; Özdemir, IX, 513; **Türk Ansiklopedisi**, XIV, 33.
[56] Özdemir, IX, 513; **Türk Ansiklopedisi**, XIV, 33.

Dozy, Arap ve Doğu Dilleri yerine Genel Tarih kürsüsüne tayin edilmiştir. Arap ve Doğu Dilleri kürsüsünde o esnada Juynboll (1802-1861)[57] görev yapmaktadır.[58] Reinhart Dozy 1854 yılında profesörlüğe yükselmiştir.[59] Bu kürsüde tarih derslerinin yanında Arap dili dersleri de vermiştir. Juynboll'un ölümünden sonra Arap ve Doğu dilleri bölümüne geçmiş ve 1861-1867 yılları arasında burada dersler vermiştir.[60] Dozy *De Gids* isimli dergide 1844 yılından itibaren çeşitli konularda yazdığı makalelerine tarih kürsüsündeki görevinden sonra da devam etmiştir.[61]

Yeni görevler, yeni ilgi alanları Dozy'yi bugün klasikler arasına girmiş olan Endülüs Tarihi'ni çalışmaktan alıkoymamıştır. Sonunda uzun süredir üzerinde mesai harcadığı *Histoire des Musulmans d'Espagne (711-1110)* adlı eserini 1861' de tamamlayarak yayınlamıştır. Pek çok önemli eserini olduğu gibi bu eserini de Fransızca olarak yayınlayan Dozy çağdaşı P. J. Veth (1814-1895) tarafından Hollanda kamuoyunun faydalanamayacağı dilde yazdığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.[62]

Dozy'nin Fransızcası da tenkit konusu olmuştur. Renan bu konuda Dozy'yi yumuşak bir dille eleştirmiştir. Fakat öğrencisi ve arkadaşı De Goeje bu eleştirilerin yersiz olduğunu belirttikten sonra, şu anekdotu aktararak onun Fransızcasının ne kadar güçlü olduğunu ifade etmeye çalışmıştır: "*Dozy, Fransızca olarak yazılmış romanları Felemenkçe'ye çevirir, sonra da bu çevirdiği romanları*

---

[57] 1802 yılında Hollanda'nın Rotterdam şehrinde doğdu. Rotterdam ve Lahey Üniversiteleri'nde öğrenim gördü. Doğu dilleri ve Hıristiyan ilahiyatı üzerine doktora yaptı. 1841 yılında Groningue Üniversitesi Doğu dilleri profesörü oldu. 1845 yılında ise Leiden Üniversitesi Doğu Dilleri Kürsüsü Başkanı oldu. Aynı zamanda Doğu dilleri el yazmalarının sorumlusu yapıldı. Hollanda hükümetine Doğu ile ilgili konularda danışmanlık yaptı. 1861 yılında öldü. Bkz. Hilal Görgün, "Juynboll", **DİA**, XXIII, İstanbul, 2001, s. 588.

[58] Brugman, 68.

[59] Özdemir, IX, 513; **Türk Ansiklopedisi**, XIV, 33.

[60] **Türk Ansiklopedisi**, XIV, 33.

[61] Brugman, 69.

[62] Brugman, 69.

*tekrar Felemenkçe'*den *Fransızca'ya tercüme ederdi. Ardından da yaptığı tercümeyle Fransızca aslını karşılaştırma yapardı.*"[63] J. Brugman Dozy'nin eserlerinde uluslararası yayın dili olarak Fransızca'yı seçmesini onun Fransız kökenli olmasına ya da 19. yüzyıl Fransız tarihçilerine olan hayranlığına bağlar.[64] Bunun yanında Dozy'nin İngiliz tarihçilerine ve İngiliz üniversitelerine çok az itibar ettiğinin bilgisini yine ondan öğreniyoruz. Dozy'nin Oxford ve Cambridge Üniversitelerini skolastik düşünceden kurtulamamış, zengin fakat verimsiz olarak nitelendirdiğini ifade etmeden geçemeyeceğiz.[65]

Burada yeri gelmişken Dozy'nin tarihçiliğine de kısaca değinmekte yarar görüyoruz. Dozy Arapça'ya olan hâkimiyeti sayesinde kendinden önceki pek çok tarihçinin ulaşamadığı kaynaklara genç yaşlardan itibaren ulaşmış bir araştırmacıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi bundan dolayı eserlerinde onları yazdıklarından ötürü rahatlıkla eleştirmiş ve haklarında değerlendirmelerde bulunabilmiştir. Dozy tarihçilik konusunda kendisine en fazla Fransız tarihçi ve aynı zamanda ünlü sosyalist Saint Simon'un (1760-1825) manevi oğlu olan Augustin Thierry (1795-1856)'yi örnek almış, onun gibi deskriptif metodu benimsemiştir. Hatta onun ötesinde anlık tasvirler yapabilme, diyalogları aktarırken konuşanların ruh halini olduğu gibi yansıtabilme yeteneğine de sahiptir.[66] Daha sonra Ekspresyonist tarih anlayışı adını alacak bu yazım metodu Dozy'nin eserlerini kaleme alırken benimsediği bir yöntemdir.[67] Dozy'nin tarih anlatımında önemli iki kavram vardır.

---

[63] De Goeje, 20; Brugman, 70.

[64] Brugman, 70.

[65] Brugman, 71.

[66] Brugman, 71, 72. Bunu özellikle *Tarih-i İslâmiyet*'in Hz. Peygamber'in hayatını anlattığı bölümlerinde müşahede edebiliyoruz.

[67] Ekspresyonalist Tarih telakkisi için bkz. Togan, 141, 142.

Tezlerini bunlar üzerine kurmaktadır. Bu iki kavram “*ırk*” ve “*ulus*”tur. O her ulusun kendine has özellikleri olduğuna inanmaktadır.[68]

Aslında onun çağdaşı olan Gobineau (ö. 1882) ve Renan bu kavramlara ayrı bir önem atfetmişlerdir. Dozy’nin hususiyetlerinden biri ana kaynaklara yönelmesi, pek çok tarihî malzemeyi kullanması, resmî tarih söylemleriyle kendini sınırlamamasıdır. Üzerinde çalıştığı konularla ilgili en ince ayrıntıları ve kayıtları değerlendirerek okuyanlara verdiği bilgilerle tarihî kişi ve olayları âdeta resmetmiştir. O ayrıca Avrupalı tarihçilerin sadece resmî kayıtlarla yetinmelerini de çok eleştirmiştir.[69]

Dozy 1863 yılında Hollanda kamuoyu için *Het Islamisme* başlığıyla İslâm’ı tanıtan bir kitap kaleme almıştır. İslâm’ın serüvenini genel hatlarıyla bu kitapta anlatmıştır.[70] Aslında J. Brugman’a göre Dozy, İslâm hakkında çok az anlayış ve sempatiye sahip bir bilim adamıdır. Bunu da onun dinsiz bir liberal ya da halen İslâm’a karşı duran Hıristiyan önyargılarının etkisinde kalmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir.[71] Dozy *Het Islamisme*’in giriş kısmında İslâm’dan önceki Arabistan ve Araplar hakkında bu kitapta yeterli bilgi veremediğini, bu konuya başka bir çalışmayla daha derinlemesine eğileceğini ifade etmiştir.[72] İşte bu eksikliği bir yıl sonra yayınladığı eseriyle gidermeye çalışmış bir anlamda okuyucusuna verdiği sözü tutmuştur. 1864 yılında ***De Israélieten te Mekka van Davids Tijd tot in de Vijfde Eeuw van onze Tijdrekening*** (Davut Zamanından Miladî Beşinci Asra Kadar

---

[68] Hz. Peygamber’in Mekke’nin fethi ile Kureyzaoğulları muhasarasındaki davranışlarını açıklarken bu kavramlardan hareket etmiştir. Dozy, 134, 135. Ayrıca onun başyapıtı olma özelliğini taşıyan *Histoire des Musulmans d’Espagne (711-1110)*’da bu kavramlara vurgu yapmıştır. Brugman, 73.

[69] Brugman, 72-76.

[70] Bedevi, 262, 263.

[71] Brugman, 77.

[72] Dozy, 13.

Mekke'de Yahudiler) adlı eserinde Mekke özelinden hareketle İslâm öncesi Arabistan hakkında çeşitli hipotezler ortaya atmıştır.

Dozy, hayatının sonuna doğru öğrenciyken onu büyüleyen ve ona ilk yayınını yapma şansını kazandıran sözlük çalışma alanına geri dönmüştür. Öğrencisi Engelmann ile birlikte *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe* adlı sözlüğü yayına hazırlamıştır. 1869 yılında bu sözlük yine Leiden'de basılmıştır. Bu çalışmanın ardından 1867 yılından 1873 yılına kadar altı yılını yeni sözlük çalışması için malzemeler biriktirmeye ayıran Dozy, geri kalan sekiz yılında da bu malzemeyi değerlendirip yayına hazırlamıştır. Dozy'nin *Supplément aux Dictionaires Arabes* ismiyle 1881 yılında Leiden'de yayınladığı bu sözlük denemesi de onun en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir.[73]

Dozy on dokuzuncu yüzyılda ünü ülke sınırlarını aşmış Hollandalı birkaç tarihçiden biridir. Yazdıklarıyla orijinalitesini koruyan Dozy, bugün bile oryantalistlerin eserlerinden sıkça yararlandıkları bir akademisyendir.[74] O sağlığında pek çok ülkenin tarih akademisinin üyeliklerine seçilmiş ve bazı ülkelerin hükümet başkanları tarafından da çeşitli nişanlarla taltif edilmiştir. İyi derecede Arapça, Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, İspanyolca ve Portekizce bilen Dozy 30 Nisan 1883'te Leiden'de vefat etmiştir.[75] Yazdıkları, yaptığı çalışmalar ile iz bırakan Dozy, *Eene Halve Eeuw1848-1898* (Bir Yarım Asır 1848-1898) başlığı altında toplanan Hollanda'nın elli yılının değerlendirildiği makalelerden oluşan kitapta, Hollanda medeniyetini aydınlatan, ona yön veren isimlerin başında anılmıştır.[76]

---

[73] Brugman, 80, 81.

[74] Brugman, 81.

[75] Özdemir, IX, 513; **Türk Ansiklopedisi**, XIV, 33.

[76] Brugman, 81.

2. Eserleri

Dozy genelde Endülüs tarihi üzerine çalışmış bir oryantalisttir. Ancak o, kendisini sadece bu alanla sınırlamamış, farklı alanlarda da eserler vermiştir. Meselâ gençliğinden beri kelimelerin etimolojik yapısına ilgi duyduğundan sözlük çalışmaları yapmıştır.[77] Yine Arap tarihi ve kültürü, genel İslâm tarihi, Kuzey Afrika tarihi sahalarında da çeşitli çalışmaları mevcuttur. Dozy ayrıca pek çok eserin yeniden neşredilmesini sağladığı gibi, Şark el yazmaları konusunda zengin bir kurum olan Leiden Üniversitesi'nin el yazmaları kataloğunu da hazırlamıştır.[78] Biz daha önce belirttiğimiz gibi, tezimizde Dozy'nin Türkçe'ye Abdullah Cevdet tarafından *Tarih-i İslâmiyet* adıyla çevrilen eserine yazılan reddiyeleri inceleyeceğiz. Ancak mezkûr eser hakkında bilgi vermeden önce diğer eserlerinden de kısaca bahsetmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Dozy'nin eserlerini Mehmet Özdemir'in yaptığı gibi başlıca iki başlık altında incelemek mümkündür.[79]

a. Telif Eserleri

1) **Dictionnaire détaillé des noms des vétements chez les Arabes:** Dozy'nin ilk yayımladığı eseridir. 1845'te Amsterdam'da basılmıştır. Tarih boyunca Arapların kullandığı giysilere verilen isimlerin ayrıntılı sözlüğüdür. Dozy, Hollanda Kraliyet Akademisi'nin açtığı yarışma için hazırladığı ve ödül kazandığı çalışmayı bilahare yeniden gözden geçirmiş, notlar eklemiş ve sonunda bu eser ortaya çıkmıştır. Eser Fransızca olarak basılmıştır.[80]

---

[77] Brugman, 63.
[78] Özdemir, IX, 513.
[79] Bkz. Özdemir, IX, 513.
[80] Brugman, 64.

2) **Scriptorum Arabum locide Abbadidis (III cilt):** Müellifin, İslâm kaynaklarına dayanarak Abbâdîler hanedanı hakkında Latince olarak yazdığı bir eseridir.[81] Bu eserin temelini Dozy'nin 1844 yılında sunduğu *Historia Abbadidarum* adlı doktora tezi oluşturmaktadır. Daha sonra tez eserin giriş kısmını meydana getirmiş ve 1846 ile 1863 yılları arasında çeşitli defalar basılmıştır.[82]

3) **Catalogus codicum orientalium:** Leiden Üniversitesi Şark Dilleri Bölümü Kütüphanesi'nde çalışırken hazırladığı el yazmaları kataloğudur. 1851'de Leiden'de[83] basılmıştır. Öğrenciliğinden itibaren bu el yazmaları inceleyen Dozy sistemli bir çalışmayla kataloğu meydana getirmiştir. O, bu katalogda sadece kendisinin bilgi sahibi olduğu tarih, filoloji, kozmografya, şiir gibi alanlara ait el yazmalarını listelemiştir.[84]

4) **Recherches sur l'histoire politique et littéraire de l'Espagne pendant le moyen age:** Dozy'nin daha önce Endülüs tarihi üzerinde çalışan bazı araştırmacıları tenkit ettiği eseridir. Bu eser de 1849'da Leiden'de basılmıştır. Ortaçağ İspanya tarihi ve edebiyatı üzerine yaptığı araştırmaların bir

---

[81] Özdemir, IX, 513.
[82] Brugman, 65.
[83] Necip el-Akîkî, II, 309.
[84] Brugman, 67.

derlemesidir. Bu eserinde ayrıca ünlü Kastilyalı şövalye Sid (1043-1099) hakkında da detaylı bilgiler verip açıklamalarda bulunmuştur.[85]

5) **Histoire des Musulmans d'Espagne (711-1110):** Dozy'nin en önemli çalışmalarından biridir. 1861 yılında basılmıştır. Birçok ana kaynağa dayanarak yazdığı bu eserde Endülüs tarihiyle ilgili yazmaların tamamına yakınını kullanmıştır. Eser deskriptif bir metotla yazılmıştır. Hatta anlık betimlemelere yer verilmiştir. Dozy bu eserinde tarihçiliğinin temelini oluşturan ırk, millet, yöre, bölge, kuzeyli, güneyli gibi kavramlara vurgu yapmıştır.[86] Bu gibi ayrıcalıklara ve özelliklere sahip olmakla birlikte çeşitli yönlerden eleştirilen bu eser İngilizce ve İspanyolca'ya çevrilmiştir. İngilizce *Spanish Islam* ismiyle 1913 yılında Londra'da basılmıştır. Bu çeviri F. G. Stokes tarafından yapılmıştır. İspanyolcası ise ***Historia de los Musulmanes de España*** başlığıyla Madrid'de 1877 yılında yayınlanmıştır. İspanyolca tercümeyi F. D. Castro yapmıştır.[87] Eser, bahsettiğimiz hususiyetleri sebebiyle Dozy'nin ününe ün katmış, yukarıda da zikrettiğimiz gibi Endülüs tarihinin klasikleri arasına girmiştir.

6) **Supplément aux dictionaires Arabes:** Arap sözlüklerine ek olarak iki cilt halinde Leiden'de basılmış bir sözlük denemesidir. Dozy hayatı boyunca kelimelerin yapısıyla ilgili notlar almıştır. Bu alışkanlık onun bahsettiğimiz

---

[85] Özdemir, IX, 513; Necip el-Akîkî, II, 309.
[86] Brugman, 73.
[87] Özdemir, IX, 513.

sözlüğü yazmasını sağlamıştır. Dozy 1867'den 1873'e kadar bu konuda yeni materyaller biriktirmeye çalışmış, sekiz yıl boyunca eserin son halini alması için uğraşmıştır. Nihayetinde 1881 yılında son halini alan eseri iki cilt olarak yayımlamıştır.[88] Filolojik olarak farklı özellikleri olan eser, günümüzde de önemli bir yere sahiptir.[89]

7) **Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'Arabe:** Bu eser de bir sözlüktür. Bu sözlükle Dozy İspanyolca ve Portekizce'deki Arapça kökenli kelimeleri tespit etmiştir. Engelman ile birlikte hazırladığı bu eser, 1869 yılında yine Leiden'de basılmıştır.[90]

8) **Les Israélites a la Mecque:** Leiden'de 1864'te basılan bir eseridir. Eserin asıl ismi *De Israélieten te Mekka van Davids Tijd tot in de Vijfde Eeuw van onze Tijdrekening*'dir. J. Brugman'a göre Dozy *Het Islamisme*'i yazarken İslâm öncesi Arabistan ile ilgili bir takım problemlerle karşılaşmış ve bu problemlerle ilgili daha fazla araştırma yaparak sonuçlarını açıklayacağına dair okurlarına söz vermiştir.[91] J. Brugman, Dozy'nin bu kitabı yayımlayarak sözünü yerine getirdiğini dile getirmiştir. Dozy'nin bu eseri pek çok tartışmaya sebep olan hipotezler içermektedir. Meselâ bunlardan biri, Mekke'de Müslümanların yerine getirdikleri hac ibadetinin Yahudi kökenli olduğu iddiasıdır. Öğrencisi De Goeje, Dozy'nin bu çalışmasından çok büyük

---

[88] De Goeje, 34; Brugman, 80.
[89] Brugman, 81.
[90] Brugman, 79,80; **Ana Britannica**, VII, 460; Necip el-Akîkî, II, 310.
[91] Brugman, 79; krş. Reinhart Pieter Anne Dozy, **Tarih-i İslâmiyet**, çev. Abdullah Cevdet, Mısır, 1908, 12, 13.

beklentiler içerisinde olduğunu ancak sonuçta derin bir hayal kırıklığı yaşadığını iddia etmektedir.[92]

b. Neşrettiği Eserler

1) **Description de l'Afrique et de l'Espagne:** İdrisî (ö. 560/1165)'nin *Nüzhetü'l-müştâk fi'htirâkı'l-âfâk* adlı eserinin İspanya ve Kuzey Afrika ile ilgili bölümünü Micheal Jan de Goeje ile birlikte Leiden'de 1866 yılında tek cilt halinde neşretmiştir. Bu basımda metin ve tercümeye ek olarak bir mukaddime, şerhler ve fihristler de yer almaktadır. Bu eser Fuat Sezgin'in editörlüğünde yayınlanan *Islamic Geogrophy*'nin dördüncü cildi olarak yayınlanmıştır.[93] İklimlere göre düzenlenmiş bir coğrafya kitabıdır. Ortaçağda yazılan ve gerçeğe en yakın bilgiler veren bu eseri İdrîsî, Sicilya kralı II. Roger (1095-1154) için kaleme almıştır.[94]

2) **Histoire de l'Afrique et de l'Espagne (I-II):** Dozy, İbn İzârî (ö. 712/1312)'nin *el-Beyânü'l-mugrib fî ahbari'l-Endelüs ve'l-Magrib(I-III)* adlı eserinin birinci cildini ve ikinci cildinin 387 (997) yılına kadar meydana gelen olayları kapsayan kısmını bu isimle 1848-1851 yılları arasında Leiden'de neşretmiştir. Dozy eserin başına Fransızca bir mukaddime yazmış ve zeyline de bir sözlük eklemiştir.[95] Eser daha sonra İspanyolca ve

---

[92] Brugman, 79; De Goeje, 34.
[93] Ramazan Şeşen, "İdrîsî", **DİA**, XXI, İstanbul, 2000, s. 494.
[94] Daha fazla bilgi için bkz. Şeşen, XXI, 493, 494.
[95] Necip el- Akîkî, II, 309.

Fransızca'ya çevrilmiştir. Hatta Levi-Provençal (1894-1956) eserin bazı bölümlerini Fransızca'ya tercüme ederek Dozy'nin *Histoire des Musulmans d'Espagne(711-1110)* adlı meşhur eserinin eklerinde yayımlamıştır. İbn İzârî bu eserinde Kuzey Afrika (Mağrib) ve Endülüs'ün fethini ve Emeviler'den itibaren idaresi hakkında özlü bilgiler vermektedir.[96]

3) **Commentaire historique sur le poéme d'İbn Abdoun par İbn Badroun:** *Şerhu İbn Bedrûn alâ kasîdeti İbn Abdûn* adlı eseri 1846'da Leiden'de neşretmiştir.[97] Endülüslü vezir ve şair İbn Abdûn (ö.529/1134)'un ününü kazanmasına sebep olan bu kasideye çağdaşı İbn Bedrûn tarafından yazılan şerhle birlikte başlıktaki isimle neşredilmiştir. Düvelü't-Tavâif'ten Eftasîler'in yıkılışını konu alan bu kaside tarihte yıkılan pek çok hanedandan da bahsetmiştir.[98] Dozy, Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan bu kaside ve şerhini tahkik edip eklediği fihristle birlikte neşretmiştir.[99]

4) **The History of the Almohades:** Dozy, Abdülvâhid el-Merrakuşî (ö. 647/1249) tarafından yazılan Mağrib ve Endülüs tarihinin ana kaynaklarından biri olan *el-Mûcib fî Telhîs-i Ahbâri'l-Magrib* adlı eseri İngilizce'ye tercüme etmiş ve bir girişle birlikte yayımlamıştır. İlk olarak 1847 yılında basılan eser daha sonra 1881 yılında tekrar yayınlanmıştır. Her iki baskısı da Leiden'de

---

[96] Mehmet Özdemir, "İbn İzârî", **DİA**, XX, İstanbul, 1999, s. 98, 99.
[97] De Goeje, 15.
[98] İnci Koçak, "İbn Abdun el-Fihrî", **DİA**, IXX, İstanbul, 1999, s. 267, 268.
[99] Necip el- Akîkî, II, 309.

yapılmıştır. Eser, yazarın hatıralarına ve eserde anlatılan olaylara şahit olan kişilerin ifadelerine yer vermesi sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Endülüs'ün fethinden 667/1269 yılına kadar meydana gelen olaylar hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır.[100]

5) **Notices sur quelques manuscrits Arabes:** Endülüslü hadis, tarih ve edebiyat âlimi İbnü'l-Ebbâr (ö. 658/1260)'ın *Kitabü'l-Hulleti's-Siyerâ* adlı eserinin bazı bölümlerini ihtiva eden bir neşirdir. Eser, hicrî I. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar hükümdar, vezir, kâtip ve âlimlerden şiirle ilgilenmiş 217 kişinin hayatını anlatmakta ve şiirlerinden örnekler içermektedir. Dozy bu eserdeki bazı kimselerin hayatlarını *Notices Sur Quelques Manuscrits Arabes* adıyla neşretmiştir. 1847-1851 arasında Leiden'de Brill yayınları arasından çıkmıştır.[101]

6) **La calendrier de cordoue de l'année 961:** Asıl şöhretini Taberî tarihine yazdığı zeyille kazanan Endülüslü tarihçi ve tıp doktoru Arîb b. Sa'd (ö.369/979-80)'ın *Takvimü'l-Kurtuba* adlı eserini Latince tercümesiyle birlikte 1873 yılında Leiden'de neşretmiştir. Dozy bu neşri yaparken eseri Papaz Rebî b. Zeyd'in *Takvim*'i ile de karşılaştırmış ve bu müellifin Arîb'in eserini tercüme ederek bazı ilaveler yaptığını tespit etmiştir. Arîb b. Sa'd bu eserde bir yılda güneş ve ayın hareketlerine bağlı olarak meydana gelen

---

[100] Abdülkerim Özaydın, "Abdülvâhid el- Merrâküşî", **DİA**, I, İstanbul, 1988, s. 278.
[101] Mehmet Özdemir, "İbnü'l- Ebbâr", **DİA**, XXI, İstanbul, 2000, s. 19, 20.

değişmeleri incelemiştir. Miladi 961 yılında yazıldığı için Dozy eseri Latince olarak neşrederken *La Calendrier de Cordoue de l'année 961* ismini vermiştir.[102]

7) **Analectes Sur l'histoire et la Litérature des Arabes d'Espagne:** Mağribli meşhur hadis bilgini, edebiyatçı Ahmed b. Muhammed Makkarî (ö. 1041/1632)'nin *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb ve Zikru Vezîriha Lisani'd-dîn İbni'l-Hatîb* adlı eserini William Wright, I. Krehl ve Gustave Dugat ile birlikte neşretmiştir. İki cilt halinde yayımladıkları esere Fransızca bir mukaddime yazmışlardır. Eser iki cilt halinde 1855- 1861 yılları arasında Leiden'de neşredilmiştir.[103] Dozy ve arkadaşları bu eserin sekiz bölümden oluşan ve Endülüs ile ilgili olan birinci kısmını neşretmişlerdir. Eserin ikinci kısmı Fas baş kadısı, Gırnatalı vezir Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374-75) ile ilgilidir.[104]

---

[102] Mehmet Aykaç, "Arîb b. Sa'd", **DİA**, III, İstanbul, 1991, s. 359, 360.
[103] Brugman, 67; Mehmet Özdemir, "Makkarî", **DİA**, XXVII, İstanbul, 2003, s. 445, 446.
[104] Özdemir, XXVII, 445, 446.

B. DOZY’NİN *TARİH-İ İSLÂMİYET*’İ

1. Eserin Aslı ve Diğer Nüshaları

Dozy’nin tezimizi ilgilendiren eseri Abdullah Cevdet tarafından Türkçe’ye *Tarih-i İslâmiyet* adıyla çevrilen muhtasar İslâm tarihidir. Hollandalı yazar ve yayıncı Kruseman’ın büyük dinlerin tarihini anlatan projesi kapsamında kaleme alınmıştır.[105] Yukarıda Dozy’nin hayatından bahsederken bu eserin Hollanda kamuoyuna İslâm hakkında bilgi vermek gayesiyle yazıldığını belirtmiştik. Genelde Fransızca yazan Dozy, *Het Islamisme* adını verdiği bu eseri Flemenkçe olarak yazmış ve 1863 yılında Hollanda’nın Haarlem şehrinde basmıştır.[106] Dozy, *Het Islamisme*’de başlangıcından 1863 yılına kadar İslâmiyet’i, başta tarihi olmak üzere, pek çok yönüyle anlatmıştır. Bu çalışma *Essai sur l’Histoire de l’İslamisme* adıyla P.V. Chauvin tarafından Fransızca’ya çevrilmiş ve Leiden’de 1879 yılında basılmıştır.[107] Abdullah Cevdet, söz konusu eseri işte bu Fransızca çeviriden Türkçe’ye *Tarih-i İslâmiyet* ismiyle tercüme etmiş ve 1908 yılında Kahire’de yayımlamıştır. Abdullah Cevdet Kahire’den İstanbul’a gelirken bu tercümesini II. Meşrutiyet’in sağladığı özgürlük ortamından yararlanmayı umarak yayınlamak üzere yanında getirmiştir.[108] Abdullah Cevdet’in Osmanlı Türkçesi’yle yayınladığı eser Vedat Atilla tarafından sadeleştirilip, Latin harflerine çevrilmiş, Gri Yayınevi de bu sadeleştirmeyi *İslâm Tarihi* başlığıyla tek cilt olarak yayınlamıştır.

---

[105] Bedevî, 262; Hatiboğlu, 200.

[106] Hatiboğlu, 200, (13. Dipnot). Ancak bu konuda Necip el-Akikî eserin Hollanda dilindeki baskısının da Leiden’de yapıldığını ifade etmektedir. (Necîb el Akîkî, **el- Müsteşrikûn**, II, 310). Kitabın kapağında Haarlem’de basıldığı yazmaktadır.

[107] Hatiboğlu, 200, (13. Dipnot).

[108] M. Şükrü Hanioğlu, “Abdullah Cevdet”, **DİA**, I, 91. Ayrıca bkz. İbrahim Hatiboğlu, 200, (13. Dipnot).

2. Eserin Türkçe Tercümesi ve Mütercim Abdullah Cevdet'in Notları

Dozy'nin *Het Islamisme* adlı eserinin Türkçe tercümesine Abdullah Cevdet'in yazdığı önsöz ve metne eklediği notlara geçmeden önce Abdullah Cevdet'i kısaca tanıtmak istiyoruz. Abdullah Cevdet etkileri halen süren pek çok tartışmanın içinde yer almış son dönem Osmanlı ve ilk devir Türkiye Cumhuriyeti şair, yazar ve düşünürlerinden biridir. 9 Eylül 1869 tarihinde bugün Malatya ilinin bir ilçesi olan Arapkir'de dünyaya gelmiştir. Babası Diyarbakır birinci taburunda görev yapan kâtiplerden Ömer Vasfi Efendi'dir. Abdullah Cevdet ilk eğitimini babasından ve imam olan amcasından almıştır.[109] Aldığı dini içerikli eğitim ve muhafazakâr bir çevrede yetişmesi onun düşünce dünyasında başlangıçta etkili olmuştur.[110] İlköğrenimini şu an Tunceli'ye bağlı olan Hozat ve Arapkir'de tamamlayan Abdullah Cevdet, öğrenimine Ma'merâtü'l-Aziz (Elazığ) Rüştiyesi'nde devam etmiştir. Bu okulu bitirdikten sonra İstanbul Kuleli Askerî Tıbbiyesi'ne kaydolmuştur.

Abdullah Cevdet tıp eğitimine Mekteb-i Tıbbiye'de devam etmiştir. Onun eğitime başladığı dönemde Mekteb-i Tıbbiye'de biyolojik materyalist fikirler genel kabul görmekteydi. Abdullah Cevdet bir süre sonra okuldaki ortamın etkisiyle biyolojik materyalizme ait fikirleri benimsemeye ve bu görüşe sahip batılı bilim adamları tarafından yazılmış kitapları Türkçe'ye çevirmeye başlamıştır. Yine aynı dönemde dinin sosyal gelişme önünde engel olduğu düşüncesini savunan yazarlardan da tercümeler yapmıştır. Abdullah Cevdet 3 Haziran 1889'da okul arkadaşları İbrahim Temo, İshak Sükûtî, Mehmed Reşid ve Hikmet Emin ile birlikte daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurmuştur.

---

[109] Hanioğlu, İstanbul, 1981, s. 5.
[110] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, I, İstanbul, 1969, s. 244, 245.

1894 yılında Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olan Abdullah Cevdet, Haydarpaşa Hastanesi'nde göz hastalıkları asistanı olmuştur. Aynı yıl kolera sebebiyle geçici görevlendirmeyle gittiği Diyarbakır'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ne yeni üyeler kazandırmak için uğraşmıştır. Bu konuda oldukça başarılı olan Abdullah Cevdet'in cemiyete üye yaptığı kimseler arasında Ziya Gökalp (1876-1924) de vardır.

Abdullah Cevdet, Diyarbakır dönüşü Adapazarı'na tayin edildiyse de yaptığı gizli siyasî faaliyetler sebebiyle buradan Trablusgarp'a sürülmüştür. Burada da çalışmalarına devam eden yazar, Fizan'a sürülecekken, önce Tunus'a oradan da Paris'e kaçmıştır. 1897 yılında Cenevre'ye geçerek orada çıkan *Osmanlı* mecmuasının yöneticisi ve başyazarı olmuştur. Bir ara sarayla anlaşarak muhalefeti bırakıp Viyana elçilik doktorluğu görevini yerine getiren yazar, el altından *Osmanlı* mecmuasına yazı göndermeye devam etmiştir. Siyasi faaliyetleri sebebiyle sınır dışı edilince tekrar Paris'e ve sonra da Cenevre'ye dönmüş ve anarşist eğilimleri olan İttihat ve İnkılâp Cemiyeti'ni kurmuştur. 1904 yılında *İctihad* dergisini çıkarmaya başlamıştır. Yazdıkları sebebiyle İsviçre'den de sınır dışı edilen Abdullah Cevdet, 1905 yılında Mısır'a geçmiştir. *İctihad* dergisini orada çıkarmaya devam etmiştir. *Tarih-i İslâmiyet*'i de 1908 yılında Fransızca tercümesinden Türkçe'ye burada çevirmiştir. 1910 yılı sonlarında İstanbul'a dönen Abdullah Cevdet, *İctihad*'ı 24. sayısından itibaren burada yayımlamaya başlamıştır. Dergi, yapılan şikâyetler neticesinde pek çok kere kapatılmış ya da farklı isimlerle yayın hayatını sürdürmüştür. Milli Mücadele döneminde İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve Kürt Teali Cemiyeti'nde önemli görevler üstlenmiştir. Bu sırada birkaç defa sıhhiye müdürü olarak atandıysa da dini küçümseyen, alay eden yazıları sebebiyle hep azledilmiştir.

Kurtuluş Savaşı sonrası yeni rejimi öven yazılar yazdıysa da savaş dönemindeki ayrılıkçı fikirleri ve zararlı cemiyetlerdeki faaliyetleri, Bahaîliği din olarak tavsiye etmesi, nüfus politikası ile ilgili görüşleri sebebiyle hep şüpheyle karşılanmıştır. Bir ara milletvekili yapılacağı söylentileri çıksa da bunların etkisiyle gerçekleşmemiştir. Bundan sonra kendisini telif ve tercüme eser neşrine veren ve *İctihad* dergisini yayımlamaya devam eden Abdullah Cevdet, 29 Kasım 1932'de İstanbul'da vefat etmiştir. Abdullah Cevdet özellikle din ile ilgili görüşleri, yazıları ve yaptığı materyalist çeviriler sebebiyle insanlar tarafından "Abdullah" yani "*Allah'ın kulu*" olarak değil "*Adüvvullah Cevdet*" yani "*Allah'ın düşmanı Cevdet*" olarak anılmıştır. Ölümünden sonra da cenaze namazının kılınıp kılınmamasıyla ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Peyami Safa (1899-1961)'nın ricası üzerine kılınmasına karar verilerek Merkez Efendi Mezarlığı'na defnedilmiştir. Ailesi soyadı kanununun çıkmasından sonra *Karlıdağ* soyadını almıştır.[111]

Abdullah Cevdet ve arkadaşları, materyalizmin dinin yerini alması için çabalamışlardır. Abdullah Cevdet, II. Meşrutiyet'ten önceki dönemde bunun için dinden yararlanmaya çalışmıştır. Çünkü o, dinin toplumsal yönü sayesinde değişimlerin halk nezdinde kabul edilebileceğini düşünmüştür. Bunu yaparken sadece İslâm'ı araç olarak kullanmamış aynı zamanda İslâm ulemasıyla materyalist düşünürlerin görüşlerini karşılaştırarak materyalizmle İslâm dini arasında bağ kurmak istemiştir. Ayrıca o dönemin Batıcı, materyalist aydınları II. Abdülhamid idaresine karşı İslâm dinini muhalefet aracı olarak kullanmışlardır.[112]

---

[111] Hayatı ve görüşleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hanioğlu, **DİA**, I, 90-93; Hanioğlu, **Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, I, 244, 245; Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, 2010, s. 246-256.

[112] Hanioğlu, 129-135 ve 141-158.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra ise özgürlükçü ortam içerisinde doğrudan dinin gereksiz ve bilim dışı olduğunu ispata çalışmış ve onun yerine materyalizmi önermiştir. Daha önceki dönemde bir araç olarak kullandığı İslâm'ı artık hedef tahtasına oturtmuştur. İslâm dini bilimsel gelişmelere ayak uyduramadığı için onu araç olarak kullanmanın doğru olmayacağı fikrini benimsemiştir. İslâm'ı, katı ilkeleri sebebiyle toplumsal ilerleme önünde önemli bir engel olarak nitelendirmiştir. Bu fikirlerin etkisiyle yaptığı *Tarih-i İslâmiyet* çevirisi sayesinde materyalist çevreler nezdindeki itibarını tekrar kazanmıştır.[113]

Abdullah Cevdet *Tarih-i İslâmiyet*'i Fransızca *Essai sur l'Histoire de l'İslamisme* adlı tercümesinden çevirmiştir. Yukarıda birkaç defa zikrettiğimiz gibi Dozy, *Het Islamisme*'i 1863 yılında yayınlamıştır. Abdullah Cevdet'in tercümesi 1908 yılında basılmıştır. Bu tarihler arasında İslâm dünyasında yaşananları ve içinde bulunulan durumu ise başka bir müsteşrikin eserini çevirerek anlatmaya çalışmıştır.[114] Sözünü ettiğimiz bu oryantalisti Abdullah Cevdet *İfade-i Mütercim*'de "*muhibb-i fâzılımız A.G.*" şeklinde anmıştır. Mezkûr yazarın "Kırk Seneden Beri İslâmiyet" başlıklı makalesini de çevirmiş ve tercümenin sonuna koymuştur.[115] Abdullah Cevdet'in makalesini çevirerek *Tarih-i İslâmiyet*'in sonuna eklediği ve İslâm uleması arasında bir denginin olmadığını ileri sürdüğü bu yazar Arthur Guy'dır (ö.1928).[116] Nevşehirli Hayreddin, yazdığı makalede Abdullah Cevdet'in bu genç müsteşriki övmesini ve İslâm bilginlerinden üstün tutmasını ağır bir dille eleştirmiştir. Ayrıca Arthur Guy'ı İslâm'ın yeryüzündeki tüm dinlerde mevcut olan güzel ve hoş şeyleri bünyesine alarak milyonlarca Müslümanın kabul ettiği bir din olarak gördüğünün bilgisini vermiştir. Nevşehirli Hayreddin bu açıklamaları yaparken onun ismini açıkça zikretmeyip tıpkı Abdullah Cevdet gibi ad ve soyadının ilk harflerini vermekle yetinmiştir.[117]

---

[113] Hanioğlu, 325-329.

[114] Bu bölümde yazdığı dipnotlarda bunun etkilerini görmekteyiz. Ancak metin içinde bunu ayırt etmek güç gözükmektedir.

[115] Abdullah Cevdet, "İfade-i Mütercim", **Tarih- i İslâmiyet**, Mısır, 1908, s. 6.

[116] Necip el-Akiki, I, 234; Abdullah Cevdet, "İfade-i Mütercim", 6; Hatiboğlu, 200.

Abdullah Cevdet ile ilgili bu bilgilendirmenin ardından, sözü onun *Tarih-i İslâmiyet*'e yazdığı, lakin aldığı tepkiler üzerine çıkarmak zorunda kaldığı *İfade-i Mütercim*'e, esere yaptığı ekleme ve açıklamalara getirmek istiyoruz. Abdullah Cevdet bir önsöz niteliğinde olan *İfade-i Mütercim* kısmında evvela, tarihin önemi üzerinde durmuştur. Hakikî bir tarih eserinin tarihî gerçeklere uygun olması gerektiğini, bu özelliği barındırmayan kitapların gafilâne eserler olduğunu belirtmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe dillerini araştırdığını ancak İslâm tarihini doğru bir şekilde anlatan bir eseri mezkûr dillerde bulamadığını dile getirmiştir. Ona göre bu durumun altında yatan neden ise Müslüman hükümdarlarının baskılarıdır.[118]

Abdullah Cevdet, Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyet*'i aklıselim ve tarafsızlıkla kaleme aldığını beyan etmiştir. Hollandalı bir gayrimüslimin yazdıklarına ne kadar güvenileceği sorusuna; Müslümanlığın isimle, oruçla, namazla olmadığını, dinin muamelattan ibaret olduğunu belirterek cevap vermiştir. Ona göre halka faydalı olmak, insanları aydınlatmak için bütün mesaisini ilme veren Dozy, "*işleri ve amaçları kara, avare Hamitlerden bin kat Müslümandır.*"[119] Hz. Peygamber'in bazı hadislerini saydıktan sonra âlim ve faziletli herkesin Müslüman olacağını, cahil ve kötü ahlaklıların da Müslüman olamayacağını savunmuştur.[120]

---

[117] Nevşehirli Hayreddin, "Dozy'yi Red", **Beyanü'l- Hak**, 23 Recep 1330, S. 116, s. 2928-2930.

[118] Abdullah Cevdet, "İfade-i Mütercim", 3, 4.

[119] Abdullah Cevdet'in bahsettiği Hamit, Sultan II. Abdülhamid'dir.

Çeviride dindar bir insan hassasiyetiyle "s.a.v. ve r.a." kısaltmalarını gerekli yerlerde kullandığını, yaptığı açıklamaların müellifinkilerle karışmaması için sonlarına isminin baş harflerini yazdığını usul açısından beyan etmiştir. Ona göre *Tarih-i İslâmiyet*, İslâm âlemi için yegâne güvenilir kitaptır. Artık Müslümanlar gerçeklerle yüzleşmelilerdir. Geçmişin tecrübeleriyle günün gereklerini ölçülü bir biçimde birleştirerek tarihten gereken dersi çıkarmalılardır. Kendisi işte bu gayeye binaen ders alınabilecek bir kitabı Müslümanlara sunmuştur.[121]

Abdullah Cevdet eseri çevirmekle kalmamış aynı zamanda gerekli gördüğü yerlerde dipnotlar ekleyerek kendi açıklamalarını da serdetmiştir. Bazen Dozy'yi teyit etmek, bazen Dozy'nin yazdıklarının Müslümanlar tarafından yazılan kitaplarda da karşılığının bulunduğunu göstermek, bazen de kapalı bulduğu kavramları ya da yabancı terimleri anlatabilmek adına dipnot kullanmıştır. Kimi zaman da metinde geçen kişiler, mekânlar ve bölgeler hakkında bilgi vermiştir. Çok nadir de olsa Abdullah Cevdet'in Dozy'nin yazdıklarına itiraz etmek için dipnota başvurduğu olmuştur. Gerek yazdığı önsöz gerekse dipnotlarda yaptığı açıklamalar adeta eserin önüne geçmiş tepkilerin en önemli müsebbibi olmuştur.

Şimdi Abdullah Cevdet'in dipnotlarda yaptığı bazı eklemelere değinmek istiyoruz.[122] Dozy, Cahiliye Araplarının Allah inancını anlatırken, onların Allah'ın da insanlar gibi bir şahsiyete sahip olduğuna inandıklarını ifade etmiştir. Abdullah Cevdet de dipnotta bu eski inanışın "*insanı kendi suretinde yarattı*" ayetinde açıkça gösterildiğini söylemiştir. Bu dipnot ileride de bahsedeceğimiz üzere onun en çok eleştirildiği noktalardan biri olmuştur.[123] Cuma namazının ilk kılınışının anlatıldığı yere koyduğu dipnotla başlangıçta hutbenin namazdan sonra irat edildiğini okuyuculara hatırlatmıştır.[124] Dozy Araplardaki evlatlığın eşiyle evlenmeme âdetinin kaldırıldığı ayetin anlamını metinde vermiş ancak hangi surenin hangi ayeti olduğunu belirtmemiştir. Abdullah Cevdet bu konuda da dipnotla eksik olan bilgiyi tamamlamıştır.[125] Başka yerlerde de aynı eksiklikleri tamamladığı olmuştur. Ancak bunların hepsini tek tek saymanın gerekli olmadığını düşündüğümüz için bir örnekle yetiniyoruz.

---

[120] Abdullah Cevdet, "İfade-i Mütercim", 5.

[121] Abdullah Cevdet, "İfade-i Mütercim", 7, 8.

[122] Bu konuda tezin III. bölümünde "Abdullah Cevdet'e Yöneltilen Eleştiriler" kısmında ayrıntılara yer vereceğiz. Ancak burada örnek olması açısından yazdığı bazı dipnotları zikretmekle yetiniyoruz.

Az önce izah ettiğimiz mekânlar ve kişiler ile ilgili bazı açıklamalarına da örnek verelim. Mesela Yemame'nin nerede bulunduğu ve eski adı konusunda bilgilendirme yapmıştır. Yine Basra hakkında da birkaç cümlelik aydınlatıcı bilgiler vermiştir.[126]

Kur'an'ın kitap haline getirilme ve çoğaltılma sürecini anlatırken müellif birtakım karışıklıklardan bahsetmektedir. Söz konusu karışıklıkların Kur'an'ın okunmasını güçleştirdiğini düşünen Dozy'nin bu sözlerine Abdullah Cevdet farklı bir yönden yaklaşmış ve kendince yorumlamıştır. "*Kur'an'ın okunmasının zorluğu onu anlayarak okuyan Şarkiyatçılar içindir. Asırlardan beri hiç anlamadan papağan gibi*

---

[123] Bkz. Dozy, 15.
[124] Bkz. Dozy, 85.
[125] Bkz. Dozy, 107.
[126] Bkz. Dozy, 171.

okuyan bizler için zor sayılmaz" ifadesini kullanmıştır.[127] Dozy eserin dördüncü bölümünde Hz. Peygamber'in ne doğaüstü bir varlık ne de bir efsane ürünü olduğunu dile getirmiştir. Mütercim de Kur'an'da bazı ayetlerde geçen "*ben de sizin gibi insanım bana sadece vahyediliyor*" tabirinin Arapçasını ve Türkçesini vererek yazarı teyit etmek istemiştir.[128]

Abdullah Cevdet'in Dozy'ye katılmadığı ve itiraz ettiği yerler de –sınırlı da olsa- görülmektedir. Konuya ilişkin örneklerle bu bahsi tamamlamak istiyoruz. Mesela İslâm'da nikâh konusuyla ilgili olarak Müslüman erkeğin istediği zaman karısını boşama ve yerine yenisini alma hakkı olmadığını, boşama ve dört kadınla evlenebilmenin şeriat hükümlerinde çeşitli şartlara bağlandığını ifade etmiştir. Bir kimsenin ancak karısı veya karılarını boşayıp aradan üç ay on gün geçmesinden sonra evlenebileceğini söylemiştir.[129] Muhtemelen burada kadınların boşanmadan sonra beklemek zorunda oldukları müddetin, erkekler için de geçerli olduğu kanısındadır. Dozy, Bektaşîlerin sadakayla yaşamayı gurur verici bir davranış olarak gördüklerini dile getirirken, Abdullah Cevdet buna karşı çıkarak tanıdığı kadarıyla onları "*izzet-i nefis sahibi, olgun görüşlü, kendi çaplarında felsefeci canlar*" olarak tanıtmıştır.[130]

Burada bir konuya daha açıklık getirmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Hülya Küçük, *Het Islamisme* üzerine yazdığı makalede, eserin Flemenkçe aslını, Fransızca çevirisini ve Abdullah Cevdet'in yaptığı tercümeyi karşılaştırmıştır. Sonuçta bazı kısımların yanlış tercüme edildiğini, aslında olmayan ilavelerin yapıldığını, bazı yerlerin ise tercüme edilmediğini tespit etmiştir. Küçük, çeviride bulunan yanlış imlalara da değinmiştir. Onun kanaatine göre yapılan eleştirilerin bazılarına bu yanlışlıklar sebep olmuştur. Hülya Küçük, Abdullah Cevdet'in tercümesinin hiçbir ilmî değeri olmadığı düşüncesindedir. Bununla birlikte tercümedeki eksiklik ve kusurları onun Fransızcasının yetersizliğine bağladığı gibi, eseri Fransızca'ya çevirirken aynı hatalara düşen Chauvin'i de sorumlu görmektedir.[131] Küçük'ün tespit ederek tezinde ve makalesinde yazdığı hatalardan bazılarını örnek vermek istiyoruz. Yazar, öncelikle Hollanda'nın para birimi olan gulden yerine frankın tercümede tercih edildiğini belirtmiştir.[132] Yine *ortodoxen" ve "rechtzinnigen* kelimelerinin tümünün Ehl-i sünnet olarak çevrildiğini hatırlatmıştır. Meselâ "*büyüklük*" olarak çevrilmesi gereken bir kısmın '*âli şeyler olarak*" yanlış tercüme edildiğini bu sebeple yazarların bunu yanlış değerlendirerek yorum yaptıklarını ifade etmiştir.[133]

---

[127] Bkz. Dozy, 153, 154.
[128] Bkz. Dozy, 175.
[129] Bkz. Dozy, 296.
[130] Bkz. Dozy, 392.

3. Eserin İçeriği

Dozy Arap kültürü ve Endülüs Müslümanları tarihi uzmanı olmasına rağmen yaptığı çalışmalarda edindiği birikimden yararlanarak *Het Islamisme* adlı eserinde İslâmiyet'i özet bir şekilde anlatmıştır. Eser iki cilttir. Birinci cilt sekiz bölümden oluşmaktadır. Bu cildin ilk bölümünde Arabistan'ın dinî durumu hakkında bilgi vermektedir. Bu bölümde yazdıklarının sorumluluğunu bizzat kendi üzerine alırken Hz. Peygamber'in hayatı hakkında yazdığı bölümlerde ise Hz. Muhammed'in hayatını yazanların "*en yenisi ve en mükemmeli*" olarak nitelendirdiği Sprenger'in[134] eserini nazar-ı dikkate aldığını belirtmektedir.[135] Kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinde Hz. Peygamber'in hayatını hicretten önce ve sonra olmak üzere ikiye ayırarak anlatmaktadır. Hz. Peygamber'in hicretten önceki hayatını anlattığı ikinci bölümde onun kişiliği hakkındaki değerlendirmelerinde Sprenger'in yazdıklarını aynen tekrar etmiştir. Peygamberlik ve vahiy ile ilgili "*histeri*" iddiası da bunlara dayanmaktadır. Bu bölümde vahyin gelişi (610), Hz. Peygamber'in bunu duyurması, Hz. Ömer'in Müslüman oluşu, Habeşistan hicreti (615), Garanik Olayı(615-16), boykot yılları üzerinde durduğu konulardır. Özellikle Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla ilgili rivayetleri tüm ayrıntılarıyla vermiştir. İkinci bölüm Akabe biatları ve Medine'ye hicretle sona ermektedir.

---

[131] Hülya Küçük, 81-88. Küçük, makalesinde yapılan yanlışları tek tek göstermiştir.
[132] Küçük, 81
[133] Küçük, 66.

Üçüncü bölüme Medine'de ilk zamanlarda yapılan çalışmalar hakkında bilgi vererek başlayan yazar, bu bağlamda mescit inşası, ezanın belirlenmesi, kardeşlik anlaşmasını anlatmıştır. Hz. Peygamber'in Yahudilere düşmanlık etmeyip onların kalplerini kazanmayı amaçladığını, onlardan peygamberliğinin tanınmasını istediğini fakat onlar buna yanaşmayınca kızgınlığının arttığını ve gelen vahiylerin Yahudileri kötülediğini dile getirmiştir. Hz. Peygamber'in Medine'ye göç ettikten sonra Mekkelilerden öç almak için fırsat kolladığını ifade etmiştir. Bedir Savaşı'ndan (m. 624) sonra Ebu Afek ve şaire Asme'nin öldürülmesi olayına değinmiştir. Uhud

---

[134] Avusturyalı oryantalist. 1813 yılında doğmuştur. Viyana'da tıp, tabii bilimler ve Doğu dilleri eğitimi almıştır. 1836 yılında Londra'ya gitmiş, 1843 yılında ise Hindistan'a geçmiştir. Burada öğretmenlik yapmıştır. Asya Cemiyeti'nde yönetim kurulu üyesi olmuş ve önemli görevler üstlenmiştir. 1857 yılından itibaren Bern Üniversitesi'nde Doğu dilleri üzerinde profesör olarak görev yapmıştır. 1893'te Heidelberg'te ölmüştür. Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili *The Life Of Mohammad From Original Sources* (Allahabad, 1851); *Das Leben und die Lehre des Mohammad. Nach bisher größtenteils unbenutzten Quellen (I-III),* (Berlin, 1861) eserlerini yazmıştır. Bkz. Sarıçam vd., 491-492.

[135] Sprenger, **Das Leben und die Lehre des Mohammad. Nach bisher größtenteils unbenutzten Quellen (I-III)**, Berlin, 1861; Dozy, 14.

Savaşı'ndaki (m. 625) yenilginin ardından Müslümanların Hz. Peygamber'in peygamberliğine olan inancının sarsıldığını iddia etmiştir. Bu arada Hz. Peygamber'in evliliklerine sözü getiren yazar, Zeynep bnt. Cahş ile olan evliliği ve öncesinde yaşananları tüm ayrıntılarıyla anlatmıştır. İfk hadisesini de aynı şekilde ele almıştır. Müslümanların Hz. Peygamber'in Zeynep'le evliliğine izin veren ve ona göre düzenbazlık ilham eden vahye inanmalarını, imanın kök salmasına bağlamıştır. Diğer vahiyleri olduğu gibi bunu da bu sebeple kabul ettiklerini yazmıştır. Bu noktada da Sprenger'den iktibasta bulunmuştur. Sonra Hendek Savaşı (m. 627) ve teferruatlı bir şekilde anlattığı Kurayzaoğulları muhasarası gelmektedir. Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber'in müşriklere gösterdiği anlayışı takdirle karşılayan Dozy, buradaki tutumu Kurayzaoğullarına göstermemesini eleştirmiştir.

Dördüncü bölümde ise Kur'an'ın kitap haline getirilmesi, hadisler ve Hz. Peygamber'in mucizeleri özellikle de Miraç hadisesi üzerinde durmaktadır. Tercüme edilen metne göre Dozy, Kur'an hakkında özet olarak şu değerlendirmeleri yapmaktadır: Kur'an, Hz. Muhammed'e gelen vahyi içeren, onun hayatını anlatan en mükemmel olmasa da en güvenilir kitaptır. Sıra dışı ve düzensizlik örneği olan Kur'an, tarihi olayların, vaazların ve kanunların toplamıdır.[136] Kur'an'ın dil ve üslubunu ise hiç beğenmemektedir. Dozy, Kur'an'ın ezberlenmesi, yazıya geçirilmesi, kitap haline getirilmesi ve çoğaltılması konularında tarihî süreci aynen vermektedir. Ancak çoğaltılması esnasında ilk nüshaya sadık kalınıp kalınmadığı konusunda diğer müsteşriklerin görüşlerine temas etmektedir. Weil[137] (1808-

---

[136] Dozy, 147.

[137] 1808 yılında Salzburg'ta doğmuştur. Teoloji, filoloji, tarih ve doğu dilleri eğitimi almıştır. Arapça'yı öğrenmiş ardından beş yıl Kahire'de yaşamıştır. 1838'de döndüğü Heidelberg Üniversitesi'nde ordinaryüs profesör olarak atandığı 1861 yılına kadar çeşitli görevleri yerine getirmiştir. Kur'an ve Siyerle ilgili çalışmalar yapmıştır. Binbir Gece Masalları'nı

1889)'in kalınmadığı, Muir (1819-1905)[138] ve Nöldeke[139] (1836-1930)'nin ise kalındığı yönünde görüş beyan ettiklerini ifade etmektedir. Kendisi ise buna cevap vermekten kaçınarak, Kur'an hakkında yeni başlayan incelemelerin bir sonuç vermediği görüşündedir. Ama Hz. Peygamber'in eskiden gelen vahiylere yeni bildirimler eklediğini düşünmektedir.[140]

Dozy, hadislerin Müslümanlar açısından Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olduğunu hatırlatmıştır. Hadislerin hicrî ikinci yüzyılda ancak tedvin edildiğini ve bunun üzüntü verici olduğu görüşündedir. Emevîler döneminde (661-750) hadislerin çok az değişikliğe uğradığını, ancak Abbasîler döneminde iktidarın devamlılığı için değiştirilip çoğaltıldığını öne sürmüştür. Müslümanların üzerinde durdukları senet tenkidinin önemli olduğunu kabul eden Dozy, bunun tek başına yetersiz olduğu için metin tenkidine ve içeriğin değerlendirilmesine de önem verilmesi gerektiği

---

Almanca'ya çevirmiştir. İslâm tarihi ile ilgili esereler kaleme almıştır. 1889'da Freiburg'ta ölmüştür. *Mohammed der Prophet* (Stuttgart, 1843) önemli eserlerinden biridir. Bkz. Sarıçam vd., 489, 490.

[138] On dokuzuncu yüzyıl oryantalizminin önemli temsilcilerinden İskoç asıllı İngiliz oryantalist Muir, Glasgow'da doğmuştur. Edinburg ve Glasgow Üniversitelerinde öğrenim görmüştür. Doğu dillerini *Haileybury College*'de öğrenmiştir. Hindistan'da vali yardımcılığı yaptığı esnada Allahabad'da kendi adına bir kolej ve üniversite kurmuştur. Misyonerlik faaliyetlerinde aktif rol almıştır. Emekliye ayrıldıktan sonra Londra'ya dönerek *Hindistan Konseyi*'ne dâhil olmuştur. *Royal Asiatic Society* başkanlığı ve *Edinburg Üniversitesi* rektörlüğü yapmıştır. Misyonerlik faaliyetleri kapsamında, İslâm dini ve Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili ön yargılara dayanan bazı eserler kaleme almıştır. *The Life of Mahomet* (Londra, 1858-1861) Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili meşhur eseridir. Sarıçam vd., 490, 491.

[139] 1836 yılında Harburg'da doğmuştur. 1853'te Göttingen Üniversitesi'ne kaydolmuştur. Eğitimi esnasında Arapça, İbranice, Türkçe, Farsça, Sanskritçe, Latince öğrenmiştir. 1856'da doktor olmuştur. 1858 yılında Paris akademisi tarafından ödüllendirilmiştir. 1857'de önce Viyana'ya sonra da Leiden'e geçmiştir. Buradaki Doğu dilleri yazmalarını incelemiş ve şarkiyatçılarla tanışmıştır. Daha sonra Berlin'de kendi çalışmalarını sürdürmüş ve Türkçe yazmalarının kataloglamasında çalışmıştır. 1861'den itibaren Göttingen Üniversitesi'nde ders vermeye başlamıştır. 1864'te Kiel Üniversitesi Doğu dilleri, 1872'de ise Strassburg Üniversitesi Sâmî dilleri profesörlüğüne tayin edilmiştir. Bu dönemde Taberî'nin *Tarih*'inin Sasaniler'le ilgili kısmını neşre hazırlamış ve daha sonra çevrisini yapmıştır. Göttingen Üniversitesi Şarkiyat Merkezi yöneticiliğinden 1906 yılında emekliye ayrılmıştır. 1930 yılında Karlsruhe'de ölmüştür. Pek çok telif, tercüme ve neşir yapmıştır. Bkz. Hilal Görgün, "Nöldeke", **DİA**, XXXIII, İstanbul, 2007, s. 217, 218.

[140] Dozy, 152.

düşüncesindedir. Dozy, hadisler hakkında yaptığı açıklamalar esnasında önemli bir tespit yapmıştır. Buna göre; hiçbir din, ortaya çıkışının üçüncü yüzyılından itibaren, Müslümanların yaptığı gibi dinlerinin temel esaslarını incelememiş, araştırmaya tabi tutmamıştır. Hicrî III. yüzyılda yaşayan âlimlerin, Hz. Peygamber'i olduğu gibi tüm açıklığıyla tanıttıklarını söylemeden geçmemiştir. Dozy'nin bir iddiası da şudur: "*İslâmiyet, Arabistan sınırlarının dışına çıkınca, mucizeleri dillendiren kavimlerle karşılaştı ve Müslümanlar kendilerinde eksik olan bu yönü tamamlamak için mucizelere sarıldılar.*"[141]

Dördüncü bölümün sonunda Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili iki önemli olayı mucize konusuyla bağlantılı olarak anlatmıştır. Ona göre Duhâ ve İnşirah surelerinde Hz. Peygamber'in puta tapıcılıktan hidayete ermesinin anlatıldığı mecazî ifadeler kullanılarak, kalbinin yarılması ile ilgili rivayetin oluşturulduğu görüşündedir. Dozy, *Şakku's-Sadr Olayı* (Kalbin yarılması ve temizlenmesi)'nın Buharî'de bulunan en eski haberlerden biri olduğunu ve Miraç'tan önce vukua geldiğini iddia etmiştir. Müslümanlar, Hz. Muhammed'in peygamberlikten önce kalp temizliğinin gerçekleştiği düşüncesiyle bu olayın anlatımında değişiklik yapmışlardır. Onun puta tapmış olması ihtimalini ortadan kaldırmak için, hadisenin meydana gelişi devamlı öne çekilmiş ve sütannesinin yanındayken olmuş gibi anlatılmıştır.[142]

Dozy, miraçla ilgili olarak da şu yorumları yapmıştır: Miracın önce bedenen gerçekleştiği açıklanmıştır, müşriklerin bu olayı gülünç bulunca ve Müslümanların kuşkuyla karşılayınca rüya olduğu benimseniştir. Ancak toplumun inancı sağlamlaşınca tekrar eski anlatım kabul edilmiştir. Olayın üstüne pek çok yeni eklemeler yapılmıştır. Dozy Müslümanlar arasında Miracın nasıl gerçekleştiğiyle ilgili halen bir birliktelik olmadığını sözlerine eklemiştir.[143]

---

[141] 163-165.

[142] Krş. Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", **Diyanet İlmi Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed Özel Sayısı**, Ankara, 2003, s. 38-44.

Dozy, Hz. Muhammed'in yaşamının gösterişli şiirlerle ve abartılı olaylarla donatıldığını düşünmektedir. Onun gençlik yılları ve Mekke dönemine dair yapılan yeni yorumların gerçekleri tanınmaz bir şekle dönüştürdüğünü vurgulamaktadır. İlk kaynakların incelendiğinde bu tarz aşırı yorumların olmadığının görülebileceğini açıklamaktadır.[144] Dozy'nin dördüncü bölümü bitirirken son olarak yazdığı cümleyi aynen vermek istiyoruz. "*Muhammed hiçbir zaman bir mahlûk-ı fevka't-tabia yahut bir mahlûk-ı esâtir olmamıştır.*"[145]

Beşinci bölümde İslâm'ın itikat ve ibadet esaslarını anlatmaktadır. Bu bölümün hemen başında İslâm'ın orijinallikten uzak bir din olduğuna değinmektedir. Yazar pek çok dinin inanç ilkelerine Hz. Muhammed'in en son ve en büyük peygamber olduğu inancının eklenmesiyle yeni bir dinin oluşturulduğu görüşündedir. Bu bölümde Müslümanların yaptıkları ibadet ve ayinler hakkında bilgi vermektedir. Hacc ibadetinin üzerinde diğerlerine nazaran daha çok durmaktadır.[146]

Altıncı bölümde Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Müslümanların Hz. Muhammed'in ölümü üzerine verdikleri tepkileri ve halife seçimi esnasında meydana gelenleri kendine has üslubuyla anlatan yazarın yazdıkları tercümesinden okunduğunda dahi okuyanlara o anları bizzat yaşamış izlenimi vermektedir. Bu da Dozy'nin daha önce bahsettiğimiz kendine has anlatım tarzından kaynaklanmaktadır.

---

[143] Dozy, 172-174.
[144] Krş. Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 135.
[145] Dozy, 175.
[146] Dozy, 175, 176.

Müellif sözünü ettiğimiz altıncı bölüme “*İslâmiyet’ten Ayrılma*” başlığını vermiştir. İlk halife seçiminde yaşananları an be an anlatan Dozy, dört halife dönemini hızlı bir şekilde ele almıştır. Söz konusu dönemde en fazla üzerinde durduğu olay, Hz. Ebubekir zamanında yaşanan yalancı peygamberle yapılan mücadelelerdir. Hz. Ali döneminde (656-661) meydana gelen tartışmalara ve iktidar mücadelesinden bahsetmeyen yazar, onun halifeliğinin fazla kabul görmediğini ve hilafetin Muaviye’ye geçtiğini belirtmiştir.

Muaviye dönemine (661-680) hiç değinmeyen Dozy, I. Yezid döneminde (680-684) yaşanan bazı hadiseleri teferruatlarıyla anlatmıştır. Kerbela Olayı (61/680)’na tek cümleyle yer verip, Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692)’in isyanını ve Harre Savaşı (63/683)’nı ayrıntılı bir şekilde anlatması hayli ilginçtir. Emevî halifelerinin dine olan ilgisizliğinden bahseden yazar, bunu “*putperestliğin karşı taarruzu*” olarak nitelemiştir.[147] Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720)’i onlardan ayırmış ve yönetim anlayışı hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Emevîlerin mevali politikasını ve onların döneminde İslâm’ın yayılışı hakkında bilgi vermiştir. Hıristiyanların Müslüman olmalarının sebebini vergi korkusuna ve ikinci sınıf muamele görmelerine bağlamıştır. Ama Emevîler döneminde Ömer b. Abdülaziz hariç hiçbir halifenin İslâm’ın yayılması için çaba göstermediğini de belirtmiştir. Sonunda ise Hıristiyanların Müslüman olmalarında her şeyden daha çok vicdanî kanaatlerinin rol oynadığını dile getirerek yukarıdaki görüşleriyle çelişmiştir.

Dozy’nin bu bölümde önemle üzerinde durduğu konulardan biri de İranlılar’ın Müslüman olmasıdır. İranlıların eski inançları hakkında bilgi veren Dozy, İslâmiyet’in yükselmesinde İranlıların büyük payı olduğunu vurgulamıştır. İran kültürünün etkisiyle İslâm mezheplerinin iki tür eğilim gösterdiğini iddia etmiştir. Birinciler İslâm'ı sade buldukları için ona bazı tören ve ayinler ilave etmek isterken ikinciler onu daha da sade hale getirmenin peşindelerdir. Mezhep konusuna söz gelince *fırka-i nâciye* hadisini zikretmiş ve bunun sonradan icat edildiğini açıklamıştır. Ona göre bu inanışın temelleri Mecûsîlere aittir, onlardan Yahudiler almış, Müslümanlar da Yahudilerden devşirmişlerdir. Dozy yetmiş üç mezhep bulma zorunluluğunun İslâm'ı rayından çıkardığı fikrindedir.

---

[147] Dozy, 231, 232.

Eserin yedinci bölümünü başlıca mezheplere ayrılmıştır. Öncelikle mezheplerin ortaya çıkışında önemli rol oynayan kader mevzusundaki tartışmaları anlatmıştır. Mûtezile'nin düşünce dünyası hakkında bilgiler vermiştir. Sonra sırayla Kaderiyye, Cebriyye ve Haricîlik'ten bahsetmiştir. Haricîler'i demokrat ve devrimci olarak tanıtmıştır. Sonra Şiilik hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunan Dozy, İranlıların Şiiliğe Araplardan daha çok meyletmesini açıklarken çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Buna göre özgürlüklerine düşkün Arapların aksine İranlılar mutlakıyet idaresine alıştıkları için, Hz. Peygamber'in ölümünden sonra yerine geçecek halifenin seçimle değil veraset usulüyle başa geçmesine inanmaktaydılar. Peygamberin bir oğlu olmadığından bu makama geçebilecek kişi damadı Hz. Ali'dir. Dolayısıyla Ali'nin dışındaki tüm halifeler onun hilafetini gasp etmişlerdir. Onlar krallarına tanrısal güçler izafe ettiklerinden Hz. Ali ve soyuna da bu güçleri atfetme eğiliminde olmuşlardır. Dozy, özet olarak Şiilik ve İran ilişkisi üzerine bunları söylemiştir.

Dozy sekizinci bölümde Abbasiler'in ilk yıllarını anlatmıştır. Abbasiler'in Emeviler'e karşı gerçekleştirdikleri ihtilali ve iktidara gelişlerini, İranlıların Araplardan intikam alması olarak yorumlamıştır. Abbasiler'in mezheplere karşı tutumlarını da bu bölümde ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Abbasiler'in ve çevrelerindeki devlet adamlarının Emevilere nazaran Ehl-i Sünnet'e karşı daha düşmanca davrandıklarını belirtmiştir. Ona göre bunda halifelerin yarı Şii ve dinsiz olmalarının etkisi vardır. Abbasiler döneminde dört Ehl-i Sünnet mezhebinin ortaya çıktığını hatırlatmıştır. Bu mezheplerin imamlarına yapılan işkencelerden bahsetmiş ve bunun karşısında Ehl-i Sünnet yanlılarının sabırlı davrandığını ifade etmiştir. Günler ilerledikçe yandaşlarını kaybeden Abbasiler'in sonunda Sünnîlere dayanmak zorunda kaldıklarını iddia etmiştir.

Eserin ikinci cildini İslâm tarihinde ortaya çıkmış oluşumlara ayırmış olan Dozy, sırayla İsmailîliği, Sûfîliği ve Vehhabîliği ayrı ayrı bölümlerde anlatmıştır. Dokuzuncu bölümde ele aldığı İsmailîlerin, Abbasîlere karşı gerçekleştirdikleri isyan hareketlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Karmatîler'in isyanlarını, faaliyetlerini, özellikle Mekke'yi işgallerini ve Hacer'ul-Esved'i götürmelerinden detaylı bir şekilde bahsetmiştir. Mekke'nin yağmalandığını, kadın ve erkeklerin esir edilerek Karmatîler arasında paylaşıldığının bilgisini vermiştir. Abartılı olduğunu söylemekle birlikte Bağdat'ta yetmiş bin veya otuz bin kişinin öldürüldüğünü iddia etmiştir. Bu olayı İslâmiyet'in tarihte uğradığı felaketlerin en ağırı olarak nitelendirmiştir.[148] Bu bölümde İsmailîliği benimsemiş Fatımîler hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. Buna bağlı olarak Dürzîlerin öğretilerine değinmiştir. Yine Hasan Sabbah (1035-1124) ve Haşhaşîler de dokuzuncu bölümde incelenen konular arasında yer almıştır. Onlardan bahsederken

---

[148] Dozy, 365, 366.

Hz. Peygamber'in de Haşhaşîler gibi bazı olağanüstü durumlarda düşmanlarını ortadan kaldırdığını öne sürmüştür.[149]

Dozy onuncu bölümde ise Tasavvuf'tan bahsetmektedir. O Kur'an'ın tasavvufla kaynaştırılamayacağını "*Kur'an'ın kesin hükümleri tasavvufa engeldir.*" sözleriyle ifade etmektedir. Tasavvufun Kur'an'dan ziyade hadislerden etkilendiğini ve Hind özellikle de Budizm menşeli olduğunu vurgulamaktadır.

On birinci bölümün başlığı *Batı'da İslâmiyet*'tir. Dozy Orta Çağ'da İspanya ve Kuzey Afrika'nın Müslümanların yaşadığı diğer coğrafyalara göre daha sakin olduğunu aktarmıştır. Kimi âlim ve seyyahların başlarından geçen bazı olayları anlatarak doğudaki Müslümanlarla batıdakilerin durumlarını karşılaştırmıştır. Müslümanların fethi esnasında İspanya'da Hıristiyanlığın henüz kök salmadığından İslâm'ın kolaylıkla yayıldığını belirtmiştir. İslâm'ın sağladığı özgürlük anlayışının Araplar, Berberîler ve İspanyollar'ın İslâm'a daha sıkı bağlanmalarına sebep olduğunu beyan etmiştir. Endülüs'teki ilim ve kültür hayatını da örneklerle vererek anlatmıştır.

Eserin on ikinci bölümü ise Türkler, Moğollar, Hindistan ve Çin başlığını taşımaktadır. Dozy, Türklerin İslâmiyet'i coşkulu çağrısı ve ahirette vadettiği şehevî hazlar sebebiyle, dingin ve düşünceye dayanan Budizm'e tercih ettiklerini belirtmektedir. Türklerin önceleri paralı olarak halifeler tarafından tutulduklarını, daha sonra ise halifeleri tahttan indirip, tahta çıkaracak güce eriştiklerini vurgulamaktadır. Gazneliler'in kuruluşunu ve Sultan Mahmud'un Hindistan seferini anlatmaktadır. Türklerin Hindistan'da katliam yaptığından söz etmektedir.

---

[149] Dozy, 399.

İslâmiyet'in Hindistan'da bir devlet ve saray dini olarak kaldığını, çok kalabalık olan Hinduların kendi dinlerine bağlılıklarını sürdürdüklerini beyan etmektedir. İslâm'ın fetih, istila ve tâcirler aracılığıyla Hint adalarına kadar yayıldığı düşüncesindedir. Bölümü hilafetin Abbasîlerden Memlüklere geçtiğini, onlardan da Sultan Selim döneminde Osmanlı Hanedanı'na intikale ettiğini hatırlatarak sonlandırmaktadır.

Dozy, Vehhabîliğe de eserinde bir bölüm ayırmıştır. Bu dini akımın ortaya çıkmasına sebep olan amilleri tespit etmiştir. İslâmiyet'in geçmişte batıl inanca sahip pek çok insan tarafından kabul edildiğinden o inançların etkisinde kaldığını belirtmiştir. İslâm beldelerinde pek çok velinin bulunduğunu, bunların öldükten sonra gayet süslü mezarlara defnedildiğini, ailelerinin bundan kazanç elde ettiklerini ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in yasaklamasına rağmen rahipler gibi yaşayan insanların türediğini ve bunların derviş olarak adlandırıldıklarını anlatmıştır. Osmanlı sultanlarını gösteriş meraklısı, ipek elbiseler giyen, tarafsızlıklarını yitirmiş, İslâm'ı yayma istekleri olmayan, içki ve kadın düşkünü olarak vasıflandırmıştır. Bütün bu sebeplerin Yahudiliğin küçük kardeşi olduğunu ileri sürdüğü İslâm'ı, tıpkı büyük kardeş Hıristiyanlık gibi özüne dönmeye sevk ettiğini iddia etmiştir. Bu fikri savunan isim de Luther (1483-1546)'e benzettiği Muhammed b. Abdulvehhab (1703-1792)'tır. Hayat hikâyesini verdikten sonra Muhammed b. Suud (1689-1765)'un onun fikirlerini benimseyerek Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü isyanları anlatmıştır.

Eserin son bölümüne *Günümüzde İslâmiyet* başlığı verilmiştir. Bu bölümde Şiiler üzerinde durmuştur. Şiiler'le ilgili "*Kuşku yok ki tarihi onlar kadar çarpıtan yoktur*" şeklinde çarpıcı bir cümle kullanmıştır. Sünnîlerle Şiiler arasındaki düşmanlıktan bahsetmiştir. Batılı seyyahların Müslüman ülke ve bölgelerde yaptıkları gezilerde edindikleri izlenimleri aktarmıştır. Bu sayede o zaman diliminde farklı coğrafyalarda, farklı millet, mezhep ve grup mensuplarının hangi dini törenleri ne şekilde yaptıklarını da öğrenme fırsatını bulmuş oluyoruz.

4. Eserin Çevirisi Üzerine Meydana Gelen Tartışmalar

Tarih-i İslâmiyet'in neşri ile birlikte, Osmanlı toplumu daha önce benzeri görülmemiş bir durumla karşılaşmıştır. Hatta toplumun bazı kesimleri psikolojik sorunlar yaşamıştır dersek, abartmış olmayız.[150] Bu durumu takiben özellikle muhafazakâr çevreler, esere ve tercümanı Abdullah Cevdet'e tepki göstermişlerdir. Tepkilerini yazdıkları yazılarla, eserlerle dile getirmişlerdir. Artan şikâyetler, yaşanan olumsuz olaylar üzerine İbrahim Hakkı Paşa başkanlığındaki bakanlar kurulu, 17 Şubat 1910 tarihinde eserin basımının yasaklanmasına ve eldeki nüshaların Galata Köprüsü'nden denize atılmasına karar vermiştir. Gösterilen bütün bu tepkilerin ve hükümetçe alınan yasaklama kararının yanında eserin çevrisinin faydalı olacağını düşünen, eseri, yazarını ve mütercimi savunan yazılar da kaleme alınmıştır. Bu yazılardan en meşhuru Türk basın tarihinin önemli simalarından, II. Meşrutiyet döneminde mebusluk da yapmış olan Ebuzziya Tevfik Bey (1849-1913)'e ait olanıdır. Yine Mısır ulemasından olup, eserleri Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) tarafından Türkçe'ye çevrilen Abdülaziz Çavişzâde (1876-1929) de *Tarih-i İslâmiyet*'in çevrilmesi hakkında olumlu görüş beyan edenlerdendir.

Sözünü ettiğimiz yazarlardan evvel Abdullah Cevdet'in çıkardığı ve bünyesinde dönemin Batıcılık fikrini savunan yazarların bulunduğu *İctihad* dergisinde, eserle ilgili kısa bir tanıtım yapılmıştır. Bu tanıtım yazısında eserin "*çok faziletli müsteşriklerden merhum Dozy'ye ait olduğu*" ve Doktor Abdullah Cevdet tarafından çok iyi incelenip gerekli ekler yapılarak tercüme edildiği beyan edilmiştir. Eserin her bir Müslüman için çok faydalı ve okunması gereken bir çalışma olduğu vurgulanmıştır. Kitabın muhtevasıyla ilgili bilgi verildikten sonra yapılan açıklama ilgi çekicidir. Bu açıklamayla eserin birinci cildinin basıldığı, 328 sayfa olduğu, değerinin 3 Frank ettiği duyurulmuştur. İsteme adresi olarak Mısır'da bulunan İctihad Matbaası verilmiştir. En sonunda da bu ciltten üç nüsha alanlara ve öğrencilere yüzde yirmi indirim yapılacağı bildirilmiştir.[151]

---

[150] Özdemir, IX, 513.

İctihad dergisinin idaresi, Şubat 1910 sayısında *Tarih-i İslâmiyet* tercümesiyle ilgili pek çok mektup aldıklarını, fakat zaman darlığından ve bu işin güçlüğünden herkese ayrı ayrı cevap yazmak yerine, 13 Şubat 1910 tarihinde 267 sayılı *Tasvîr-i Efkâr* dergisinde çıkan Ebuzziya Tevfik Bey'in yazısını aynen vereceklerini beyan etmişlerdir. İçeriğini aşağıda anlattığımız ve *İctihad* dergisinin övgüyle bahsettiği bu yazı, gönderilen mektuplara da bir cevap niteliği taşımaktadır. Bu vesileyle dergi, Ebuzziya Tevfik Bey'e yaşanılan zor zamanda cesur bir şekilde kitabın tercüme edilmesine ve basılmasına verdiği destek için teşekkür etmiştir.[152]

Ebuzziya Tevfik Bey, yazısına hükümetin gazete ve dergilere yolladığı ilandan bahsederek başlamaktadır. İlana göre, Abdullah Cevdet'in söz konusu kitabının Osmanlı Devleti sınırlarından içeri girmesi ve sınırları dâhilinde basılıp çoğaltılması yasaklanmıştır. Bu yasaklama kararının Matbuat Kanununun 35. maddesine[153] istinaden alındığını okuyucuya haber veren yazar, öncelikle ilanla ilgili eleştirilerini sıralamıştır. Ona göre eserin yasaklama kararının açıklandığı metinde dört bariz hata göze çarpmaktadır. Birincisi eserin adı "*Tarih-i İslâm*" değil, "*Tarih-i İslâmiyet*'tir." İkincisi, eser Abdullah Cevdet'in telifi değil tercümesidir. Üçüncüsü eser Dozy'ye aittir. Dördüncüsü de eser gazete veya dergi olmayıp basılı bir kitap olduğundan 35. maddeyle ilgisi yoktur. Ebuzziya Tevfik, resmi ilanda eserin sanki bir Müslüman tarafından kaleme alınmış gibi gösterilerek, o kişinin (Abdullah Cevdet) şaibe altında bırakılmasının son derece yanlış olduğu dile getirmiştir. Bu fikri beyan ederken olayın uhrevî yönüne de dikkat çekmiştir.[154]

---

[151] **İctihad**, S. 8, Haziran 1908, s. 315.
[152] **İctihad**, S. 27, Şubat 1910, s. 1103.
[153] **Matbuat Kanunu 35. Madde**: "…Memâlik-i ecnebiyye'de ve eyâlet-i Mümtâze'de matbu gazete veya resâil-i mevkûtenin Memâlik-i Osmâniyye'ye men-i neşir ve tevzii

Ebuzziya Tevfik, eseri görmeden önce eserin yazarıymış gibi gösterilen ve eleştirilen Abdullah Cevdet'in diyanet ve fetanetinden emin olduğunu, yazdıklarının da ilmi bir değerlendirmedir diye düşündüğünü ifade etmiştir. Bu takdirde Matbuat Kanununun 17. maddesi uyarınca yazılanların İslâm dini aleyhineymiş gibi kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.[155] Duyduğu şüphe üzerine kitabı edindiğini ve kapakta yazanları görünce düşüncesinde haklı olduğunu anladığını söylemiştir. Ancak bu durumda hem bir hakikatin ortaya çıktığını hem de bir haksızlığın meydana geldiğini bildirmiştir. Eserin üç üniversitede birden tarih öğretim üyeliği yapan bir müdekkikin eseri olduğunu, Abdullah Cevdet'in ise sırf İslâm âlemine hizmet etmek için bu eseri tercüme ettiğine değinmiştir. Ona göre "*kâmil bir müslüman*" olan Abdullah Cevdet'in, söylendiği gibi bir düşünce içerisinde olmadığını görmekten mutluluk duyduğunu açıklamıştır.[156]

Meclis-i Vükelâ'da ittihaz olunan bir karar-ı mahsusla vâkî olur ve yalnız bir numarası Dâhiliyye Nezâreti'nden verilen bir emir üzerine men edilebilir."

[154] Ebuzziya Tevfik, "Tarih-i İslâmiyet", **İctihad**, S. 27, Şubat 1910, s. 1104.

[155] Bu arada 17. maddenin ilgili fıkrasını da yazısına ekliyor. İlgili fıkra aynen şöyle: "Edyân ve mezâhib hakkında delâile müstenid mübâhas-ı ilmiye ve felsefiyye tahkir addolunamaz."

[156] Ebuzziya Tevfik, 1104.

Yazar, çocukluğundan beri merak ettiği Vehhabîlik mezhebi hakkında bilmediklerini söz konusu kitap sayesinde öğrendiğini açıklayarak, bu konuda bilgi sahibi olmak isteyen herkes için eseri şiddetle tavsiye etmektedir. Eserin İslâm tarihini, başlangıcından yaşanan güne kadar tamamen tarafsız ve ilmî bir şekilde anlattığına değinmektedir. Söylendiği gibi bu eser, İslâm'ı ve Müslümanları eleştiren bir eser olsa bile Ebuzziya Tevfik Bey, Abdullah Cevdet'in onu *Müslüman araştırmacıların reddiye yazmalarına zemin hazırlamak için tercüme ettiğini* iddia etmektedir. Abdullah Cevdet'in bu kitabı çevirerek çok büyük bir sevap kazandığı da yazarın iddialı sözlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.[157]

Ebuzziya Tevfik, hükümetin kitabı yasaklamasını ise düşünce özgürlüğüne bir müdahale olarak görmüştür. Bu işin bir fikir mücadelesi olduğunu ve İslâm tarihi sürecinde ortaya çıkan pek çok batıl oluşumla fikrî mücadelelerin yapıldığını, bu mücadeleleri de kelam ilminin üstlendiğini dile getirmiştir. Ebuzziya Tevfik Bey, bu noktada Kâtip Çelebi (1609-1657)'yi örnek olarak göstermiştir. Kâtip Çelebi'nin tercüme ettiği *Hıristiyanların Tarihi* adlı kitapta hiçbir değişiklik yapmadığını, kitabı aynen çevirdiğini hatırlatmıştır. Tercümede değişiklik ve düzeltme yapılamayacağından mütercimin görevinin yazılanları aynen nakletmek olduğunu açıklamıştır. Ona göre Abdullah Cevdet'in amacı Müslümanları uyarmak, yazılanlardan haberdar etmektir. "*Dozy'nin yazdığı eser, İslâm dinini tenkit etmek için yazılmış olsa bile yabancı dillere vâkıf olmayan Müslümanları bilgilendirmek adına bu tercümeyi yapan Abdullah Cevdet'in yaptığı iş yine teşekküre lâyık değil midir?*" diye sormuştur.[158]

---

[157] Ebuzziya Tevfik, 1105.
[158] Ebuzziya Tevfik, 1106.

Sözü yeniden idareye getiren yazar, hükümetin eseri yasaklama gibi bir görevinin olamayacağını ifade etmekte, bu işlere müdahale edildiğinde tekrar istibdat dönemine dönüleceğini beyan etmektedir. Söz konusu yasak kararı olmasaydı kendisinin kitaptan haberdar olmayacağını ancak karardan sonra kitabı edinip vatandaşları aydınlatmak adına incelediğini sözlerine eklemektedir. Bu vesileyle Abdullah Cevdet'in aslında bu men kararından memnun olması gerektiğini, çünkü kitabın Bâb-ı Âli caddesindeki kitapçılardaki altı yüz nüshasının iki gün içinde satıldığı bilgisini vermektedir. Hükümetin böyle bir karar almak yerine tercümeyi, oluşturacağı bir danışma heyetine inceletmesini ve onların tetkikinden sonra karar vermesi gerektiğini savunmaktadır.[159]

Ebuzziya Tevfik Bey, Arapça olan kaynaklarda neler yazdığını çoğu Müslümanın bilmediğini ancak diğer insanların (Şarkiyatçılar) bunları araştırıp ortaya çıkararak haber verdiklerini dile getirmektedir. "*Fakat biz ne yapıyoruz bize bunları haber verenleri göz ardı etmeye davet ediliyor ya da zorlanıyoruz*" diyerek sitem etmektedir. Yazısının sonuna eklediği hamişte *Tanin Gazetesi'nde* okuduğu bir makaleye göre Maarif Nezareti'nin eserin incelenmesi için bir heyet oluşturduğunu öğrendiğini ancak bunun eser yasaklanmadan önce yapılması gereken bir iş olduğunu belirterek sözlerini noktalamaktadır.[160]

Ebuzziya Tevfik'in bu yazısına eleştiriler de gecikmemiştir. Mehmet Akif, *Sırat-ı Müstakîm*'deki köşesinden yayınladığı "Açık Mektup" başlıklı yazısıyla[161] Ebuzziya Tevfik'in iddialarına cevap vermiş ve gerekli gördüğü yerlerde onu tenkit etmektedir. Kendisinin insanların akidelerini araştırmak gibi bir niyetinin olmadığını, buna İslâm dininin de izin vermediğini dile getiren Akif, Abdullah Cevdet hakkında böyle bir araştırmaya gerek bile duymadığını belirtmektedir. Ebuzziya Tevfik'in yazısında Abdullah Cevdet'i iyi bir Müslüman olarak lanse etmesini ve tercümenin Batılılar karşısında Müslümanları uyarmak adına yapıldığını göstermeye çalışmasını eleştirmektedir. Aslında Abdullah Cevdet'in bu tercümeyi, Müslümanları uyarmak niyetiyle değil, kendisinin de ifade ettiği gibi hurafelere inanan Müslümanlara asıl dini göstermek için yaptığını söylemektedir. Çünkü ona göre Abdullah Cevdet tercümeye yazdığı önsözde eseri niçin çevirdiğiyle ilgili fikirlerini zaten beyan etmektedir. Mehmet Akif kendisinin görünene göre hüküm veren biri olarak, Ebuzziya Tevfik Bey'in tarif ettiği Abdullah Cevdet ile tercümeyi yapan Abdullah Cevdet'in aynı olmadığını dile getirmektedir. Yani burada bir çelişkinin var olduğunu anlatmak istemektedir. Mehmet Akif, Ebuzziya'nın fetanet sahibi olduğunu ileri sürdüğü Abdullah Cevdet'in yaptığı tercümeyle o zaman Osmanlı sınırları dâhilinde yaşayan farklı milletlere mensup Müslümanları birbirine düşürebileceğini öne sürmektedir. Böyle bir insana fetanet sahibi demenin yanlışlığına vurgu yapmaktadır.[162]

---

[159] Ebuzziya Tevfik Bey'in *Tarih-i İslâmiyet*'i incelemek için oluşturulacak heyette bulunmasını istediği kişiler şunlar: " Başkan Ayandan Musa Kazım Efendi, Rumeli Kazaskerliği Muavini Asım, Mahkeme-i Temyiz üyesi İsmail Hakkı, Meclis-i Mebusan İkinci Başkanı Mustafa Asım, mebuslardan Ahmet Mahir ve Ubeydullah Efendiler ile Meclis-i Maarif üyesi Zihni Efendi.

[160] Ebuzziya Tevfik, 1108.

Mehmet Akif, Ebuzziya Tevfik'in, Dozy'nin eserini ve Abdullah Cevdet'in tercüme esnasında yaptığı tasarrufları hak ve hakikat olarak vasıflandırmasını kabullenememektedir. "*Hükümetin başka işi kalmamış da bu kitapla mı uğraşıyor?*" diyen, Ebuzziya Tevfik Bey'e "*Acaba Antalya mebûsunun başka işi kalmadı mı da bu kitaba takriz yazıyor?*" diye cevap vermektedir. Mehmet

---

[161] Mehmet Akif, "Açık Mektup", **Sırat-ı Müstakîm**, III, S.78, 21 Safer 1328, s. 409, 410.
[162] Mehmet Akif, 409.

Akif yazısını şu şekilde sonlandırmaktadır: "*Abdullah Cevdet bu kitabı sadece çevirmekle kalsaydı kimse bir şey demezdi, ama o bu eseri över nitelikte hezeyanlar ekleyince bu tercümeyi Ebuzziya'nın yazdığı gibi binlerce takrizler bile kurtaramaz.*"[163] Mehmet Akif'in yazdıklarına baktığımızda eserin içeriğine değinmek yerine Ebuzziya Tevfik'e ve Abdullah Cevdet'e eleştirilerde bulunduğunu müşahede ediyoruz. Söz konusu yazıda Abdullah Cevdet'in edebî kişiliğiyle ilgili değerlendirmelerde de bulunan Mehmet Akif'in o konudaki yazdıkları tezimizle ilgili olmadığı için onları burada açıklamaya gerek görmedik.

Mehmet Akif gibi Ebuzziya Tevfik'e bir "Açık Mektup" da aynı sayıda hem de onun yazısının hemen altında Rusûmât-ı Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne mensup Nazmi adındaki bir şahıs tarafından kaleme alınmıştır. Çok kısa olan söz konusu yazıda yazar sadece bir konuya temas edip sözlerini sonlandırmıştır. Ebuzziya Tevfik'in Türkçe'de Vehhabîlik mezhebine dair hiçbir eser olmadığı ve Abdullah Cevdet'in tercümesi sayesinde bu konuda bilgilendiği yönündeki açıklamalarını daha önce aktarmıştık. Nazmi Bey, Ebuzziya Tevfik'e Eyüp Sabri Paşa (1832-1890)'nın *Vehhabiler'in Tarihi*(1296), *Mir'at-ı Haremeyn* ve *Ceziretü'l- Arap* adlı eserleriyle Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895)'nın *Tarih-i Cevdet* adlı eserini tavsiye ederek cevap vermiştir.[164]

Ebuzziya Tevfik'in yazdıklarının derinlemesine incelenmesi ise bir sonraki sayı olan 79. sayıda *Sırat-ı Müstakîm* dergisi idare heyeti tarafından yapılmıştır. Söz konusu incelemede öncelikle hükümetin aldığı yasaklama kararının yerinde olduğu, kararın dayandığı Matbuat Kanununun 35. maddesiyle Matbaalar Kanununun 7. maddesinin de konuyla ilgili olduğunu açıklanmıştır.

---

[163] Mehmet Akif, 410.
[164] Nazmi, "Açık Mektup", **Sırat-ı Müstakîm**, III, S.78, 21 Safer 1328, s. 410.

Ebuzziya Tevfik'in yasaklama kararına ve eser hakkında yazanlara yönelttiği en önemli eleştiri kitabın Abdullah Cevdet'e ait olmadığı, onun sadece bir mütercim olduğuydu. Yine Ebuzziya Tevfik, Abdullah Cevdet'in dindarlığına güvendiğini belirterek hakkında yazılanların ve söylenenlerin mesnetsiz olduğunu beyan etmişti. Dergi idaresi bu iddiaya Abdullah Cevdet'in eserin başına koyduğu ve kendine ait olan *İfade-i Mütercim* kısmını aynen yayınlayarak cevap vermiştir. Sonra da inancın yalnız Allah tarafından bilinebileceğini ancak insanların yaptıkları yani görünen fiilleri üzerinden değerlendirilebileceğini ifade etmişlerdir. Abdullah Cevdet'in gerek yazdığı önsöz gerekse kitap içerisinde Dozy'nin iddialarını destekler mahiyetteki açıklamalarıyla adeta bu suça ortak olduğu görüşündedirler. Böyle bir kimsenin ise dindar kabul edilmesinin zor olduğunu beyan etmişlerdir. Hatta onun dinsizliği yayma gayesiyle bu eseri tercüme ettiğini düşünmektedirler. Dolayısıyla hükümetin de dinsizliği İslâm karşısında kullanan bir adamın eserini yasaklamasını doğal bir durum olarak görmüşlerdir. Ayrıca hükümetin Abdullah Cevdet'e herhangi bir ceza vermediğini, sadece eserin basım ve yayımını yasakladığını belirterek buraya dikkat çekmişlerdir. Bu sebeple de düşünce özgürlüğünün engellenmesinin söz konusu olamayacağı fikrindedirler. Onlara göre hükümet, kendilerini seçen halkın çoğunluğunu oluşturan Müslümanların haklarını savunarak, icra görevinin gereğini yapmıştır.[165]

Dergi idaresinin Ebuzziya Tevfik Bey'i eleştirdiği bir diğer husus, onun Dozy'yi tarafsız bir yazar olarak sunmasıdır. İdare, eserin bir tahrifat olduğundan her hafta hakkında reddiyeler yazıldığını hatırlatmaktadır. Müslüman ilim adamlarının reddiye hazırlamalarına fırsat vermek için çevrildiği iddiasına ise "*eğer kendi mütalaalarını ilave etmemiş olsaydı bu görüş kabul edilebilirdi*" diye cevap vermektedir.[166] İdare heyeti, Ebuzziya Tevfik'in bir mebus olarak düşüncelerini gazete sütunlarında açıklamak yerine mecliste açıklaması gerektiğini belirterek bir başka eleştiri yapmaktadır.[167]

---

[165] **Sırat-ı Müstakîm**, IV, S. 79, 28 Safer 1328, s. 12-17.

Bu yazıdan, esere yazılacak reddiyelerle ilgili bazı önemli bilgiler öğreniyoruz. Ebuzziya Tevfik Bey'in İslâm'a yapılan tenkitlere hükümetin müdahil olması yerine, ilim adamlarının cevap vermesinin gerektiği yönündeki görüşlerine idare, bunun için yaptıklarını anlatarak karşılık vermiştir. Buna göre dergi idaresi, Dozy'nin kitabına karşı reddiye yazmak için devrin ulemasına teklif götürmeyi düşünmüştür. Düşündükleri ilim adamları arasında Manastırlı İsmail Hakkı, Musa Kazım Efendi (1858-1920), Bereketzâde İsmail Hakkı (1851-1918), Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934) ve Dâr'ül- Fünûn İlahiyat-Edebiyat Şubesi Müdürü İsmail Hakkı yer almaktadır. Bunlardan ilk ikisi meşguliyetlerini gerekçe göstermiş ve derginin önerisini reddetmiştir. Bu arada yaşanan 31 Mart Hadisesi (13 Nisan 1909) girişimleri akamete uğratmıştır. Ortam yatıştıktan sonra ise Babanzâde Ahmed Naim Bey'e tekrar teklif götürülmüştür. Ancak o da eserin aslını görmek istemiştir. İstanbul'da aslı bulunamayınca Paris'e sipariş edilmiştir. Fakat orada da tükendiğine dair bir cevap gelince, Flemenk (Hollanda)'te araştırılmış, ancak oradan da müspet bir netice alınamamıştır. En sonunda Bursa mebusu Tahir Bey (1861-1925) vasıtasıyla Ahmet Agayef (Ağaoğlu)'te eserin Fransızcası'nın bulunduğu öğrenilmiş ve ondan temin edilen nüsha, Babanzâde Ahmed Naim Efendi'ye verilmiştir. O esnada Manastırlı İsmail Hakkı bu işe vakit ayırarak derginin 72. sayısından itibaren Dozy'ye reddiye yayınlamaya başlamıştır.[168] Bugün elimizde Manastırlı İsmail Hakkı'nın yazdığı reddiye mevcutken, Babanzâde Ahmed Naim Efendi'nin bu konuda yazdığı herhangi bir metne tesadüf edemiyoruz. Bu durum bize kesin olmamakla birlikte Babanzâde Ahmed Naim Efendi'nin aslı Felemenkçe yazılmış eserin Fransızca çevirisine de güvenemediğini ya da Manastırlı İsmail Hakkı dergide konuyla ilgili yazılar yazmaya başlayınca onun reddiye yazmaktan vazgeçmiş olabileceğini düşündürüyor.[169]

---

[166] **Sırat-ı Müstakîm**, IV, S. 79, 28 Safer 1328, s. 16.
[167] **Sırat-ı Müstakîm**, IV, S. 79, 28 Safer 1328, s. 16.

Dergi idaresi, Ebuzziya Tevfik Bey'in yazısı üzerine yaptığı yaklaşık sekiz sayfalık tetkikatın sonuna hükümetin eser hakkında *Takvim-i Vekâyî*'de yayınladığı yasaklama metnini de eklemiştir. İlanda bir ayrıntı dikkatimizi çekmektedir. Dozy'den bahsedilirken onun *Danimarkalı* olduğu ifade edilmiştir. Bu da bize hükümetin eseri ve yazarını tam manasıyla araştırmadan yasak kararı aldığını göstermektedir.[170]

Eserle ilgili tartışmaların yaşandığı dönemde dini duyarlılığa sahip pek çok üniversite öğrencisi ve entelektüel gazete ve dergilere yolladıkları mektuplarla ulemayı konuyla ilgilenmeye çağırmışlardır. Bunlardan ilki 7 Kânun-ı Sânî 1325 (20 Ocak 1910)'te *Sırat-ı Müstakîm* idaresine hitaben yazılmış bir mektuptur. Mektup Ödemişli M. Refik tarafından yazılmış ve derginin 73. sayısında yayınlanmıştır.[171] Söz konusu mektup İslâm âlimleri ve tarihçilerinin Dozy'ye reddiye yazmalarına çağrıda bulunmak için kaleme alınmıştır. Yazar, üç yüz milyonluk İslâm dünyasının inançlarının temelden sarsıldığını, bu esasları muhafaza etmekle sorumlu bulunan büyük İslâm cemaatinin dayanağı İslâm âlimleri ve müverrihlerinin ise suskunluklarını korumalarından şikâyet etmiştir. Bu zümrenin Dozy'ye karşı müdafaa yazma hissine kapılmamalarına olan öfkesini dile getirmiştir.

---

[168] **Sırat-ı Müstakîm**, IV, S. 79, 28 Safer 1328, s. 16.
[169] Küçük, 81.
[170] **Sırat-ı Müstakîm**, IV, S. 79, 28 Safer 1328, s. 18.
[171] **Sırat-ı Müstakîm**, III, S. 73, 15 Muharrem 1328, s. 328.

Ödemişli, Müsteşriklerin İslâm hakkında yazdığı eserleri görenlerin, onlarla Müslümanlar tarafından yazılanları karşılaştırma gereği duyduklarını söylemiştir. İtikadı sağlam olan ve nispeten tarih bilgisine sahip bulunanların bu yazılanlara pek ehemmiyet vermediklerini, ancak bunlardan yoksun olanların ecnebilerin yazdıklarına aldanarak doğru yoldan saptıklarını belirtmiştir. Okudukları eserleri, İslâm'ın emirlerinin asılsızlığına, hükümlerinin ortadan kalktığına delil olarak kullandıklarını anlatmıştır. Âlimlere ve tarihçilere seslenerek sekiz yüz sayfayı bulan bu esere bin sekiz yüz sayfalık kuvvetli ve güvenilir delillere dayanan cevapların verilmesini talep etmiştir. Böylece her zaman kuvvetli delillere dayanarak hareket eden İslâm dininin bu özelliği hem ecnebilerce hem de bunların yazdıklarına kanan Müslümanlarca görülmüş olur, demiştir.[172]

Bu yazıdan sonra *Sırat-ı Müstakîm*'e gelen mektuplar ve okuyucu tepkileri devam etmiştir. Dergi, dönemin muhafazakâr yayın organlarının önde geleni olduğu için eserin tercüme edilmesinden rahatsız olan herkes çareyi içlerini dergiye gönderdikleri yazı ve mektuplara dökmekte bulmuşlardır. Ödemişli M. Refik'in yazısının yayınlandığı sayıdan bir sonraki sayı olan 74. sayıda ise Mekteb-i Tıbbiye'den M. Nuri Dücanî dergiye "Ulemâ-yı İkrâm" başlıklı bir yazı yollamıştır. Yazının başlığından da anlaşılacağı üzere yazar bu yazıda âlimlere olan sitemini dile getirmiştir. İlim adamlarının, bunlara karşı halkı uyarması gerektiğini vurgulamıştır.

---

[172] **Sırat-ı Müstakîm**, III, S. 73, 15 Muharrem 1328, s. 328.

Nuri Dücanî içerisinde bulunduğu için Mekteb-i Tıbbiye'de yaşanan tartışmalardan ve bu kitapta yazılanlara meyleden Tıp Fakültesi mensuplarının varlığından haber vermiştir. Bu makaleden önemli bir bilgi daha ediniyoruz ki; yazarın belirttiğine göre Abdullah Cevdet tıp fakültesi öğrencileri ve hocaları kolay edinsinler diye kitabın onlara indirimli olarak satılmasını sağlamıştır. Yazar bu konuda kendisiyle tartışan kimselerin: "*bizim âlimlerimiz de bunlara karşı ilmi eserler yazsın biz de onları savunalım*" serzenişinde bulunduklarının bilgisini vermiştir. Eserin doğurduğu ve doğuracağı kötü tesirleri ortadan kaldırmanın ulemanın görevi olduğunu ve dergiden de bu beklentiye uygun yazılar kaleme almasını beklediğini söyleyerek yazısına son vermiştir.[173]

Sırat-ı Müstakîm'in bundan sonraki sayıları okuyucuların sitemlerine, karşılıklı atışmalarına ve bazı yazarların eserle ilgili değerlendirmelerine sahne olmaya devam etmiştir. 75. sayıda Müntesibîn-i Fen'den Vâsıf'ın yolladığı uzun yazıya dergide yer verilmiştir. Muhtevasına aşağıda değineceğimiz yazıda Vâsıf, kitap bağlamında Osmanlı'daki aydın sorununa, ahlaki yozlaşmaya, din adamlarının yetersizliğine değinmiştir. Eserde yazılanlar hakkında ise bir değerlendirmede bulunmamıştır. Eserin ya da müsteşrikler tarafından yazılan eserlerin Türkçe 'ye tercüme edilmesinin gerekliliğine inanan yazar, ancak çeviriler sayesinde etraftakilerin ne düşündüğünün anlaşılabileceğine ve onlara gerekli reddiyeler yazılabileceğine inanmaktadır. Fakat bu çeviriler sunulurken Abdullah Cevdet'in yaptığı gibi parlak mukaddimeler yazılmaması gerektiğini ayrıca vurgulamıştır. Bu sebeple dergide *Tarih-i İslâmiyet*'e karşı bir yazı dizisi kaleme alan Manastırlı İsmail Hakkı'ya teşekkür etmiştir. Fakat o zamana kadar yazdıkları arasından bir konuda ona eleştiride bulunmuştur. O da İsmail Hakkı Efendi'nin İslâm tarihiyle ilgili yeni bir eser yazılmasına gerek olmadığı görüşüdür.[174]

---

[173] M. Nuri Dücanî **Sırât-ı Müstakîm**, "Ulemâ-yı İkrâm" III, S. 74, 22 Muharrem, 1328, s. 346.

Vasıf, okula giden neslin kendilerine uygun Türkçe eserler bulamadıkları için Türkçe kitaplardan çok Fransızca eserler okuyarak fikirlerinin oluştuğunu dile getirmektedir. Dini eserlerin çoğunun Arapça ve Farsça olduğundan okunmadıklarını, geriye de *Kasas-ı Enbiya, Tarih-i Cevdet, Naima, İbn Haldun* gibi tarihlerin kaldığını hatırlatmaktadır. İnsanların özellikle de gençlerin bunlara ilgi duymadıklarını düşünmektedir. Pek çok yeni bilgi ortaya çıkmasına rağmen Türkçe kitapların hala yenilenmemesinden dert yanmaktadır. Bu da yetişen neslin Avrupa'da yazılan eserlere rağbet etmesine sebep olmaktadır. Hatta Kur'an ahkâmı ve hadisler ile fen arasında kalan gençlerin, diğerlerine fenni tercih ettiklerinin bilgisini vermektedir. Bu bağlamda din ulemasıyla fen ulemasının artık birleşmesinin gerektiğini, ancak bu sayede gerçek filozofların yetişeceğini savunmaktadır. Son otuz yılda fen bilimlerinde yaşanan olumlu gelişmelerden ve iyi yetişmiş bilim adamlarından bahsedilirken aynı başarıyı din ulemamızın gerçekleştiremediğini, iyi hocaların yetişmediğini öne sürmektedir. Sonuç olarak Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyet*'i gibi oryantalistlerin yazdığı eserlerin Türkçe'ye tercüme edilmesini ve onlara reddiyeler yazılmasını beklemektedir. Bunu en iyi yapacaklardan birinin *Sırat-ı Müstakim* dergisi olduğunu ve Manastırlı İsmail Hakkı'nın ilk adımı atmasının önemli olduğunu söylemektedir. Ödemişli M. Refik'in de yazdığı yazıyla kendisini sevindirdiğini sözlerine eklemektedir.[175]

---

[174] Manastırlı, 10.

[175] Vasıf, "Mektup", **Sırât-ı Müstakîm**, III, S. 75, 30 Muharrem, 1328, s. 361-364.

Vasıf'ın yazısından sonra yüksekokul öğrencileri adına yazılmış başka bir yazı derginin 77. sayısında yayınlanmıştır. Yüksekokul öğrencileri adına İbrahim Alaattin adında bir öğrenci dergiye yolladığı yazıyla birkaç kişinin yaptığı yanlışların tüm öğrencilere teşmil edilemeyeceğini, yüksekokul öğrencilerinin aslında ahlaklı olduğunu belirterek Vasıf'a cevap vermek istemiştir.[176] Üniversite öğrencilerinin Vasıf'a olan öfkesi dinmemiş olacak ki *Sırat-ı Müstakîm*'e daha sonra toplu halde yazdıkları bir mektubu yollamışlardır. Mektubun sonuna bölümlerini ve isimlerini yazmışlardır. Vasıf'a verdikleri cevaptan önce Avrupalıların İslâmî fikirleri zehirlemeleri ve bu sayede Müslümanlar arasında tefrika çıkarmalarının yeni bir şey olmadığını beyan ederek yazılarına başlamışlardır. Kendilerinin Vasıf'ın belirttiği gibi dini ve milli değerlerden uzak, ahlaksız kimseler olmadığını, İslâmiyet'in bekası için var güçleriyle çalışacaklarını dile getirmişlerdir. Vasıf'ın yüksekokul öğrencileri için söylediklerinden uzak olduklarını anlatmışlardır. Dozy'nin eserinin tercümesi hasebiyle daha önce dergiye mektup yolladıklarını hatırlatan öğrenciler, Manastırlı İsmail Hakkı'nın yazdıklarından ziyadesiyle memnun olduklarını ve devamını beklediklerini belirtmişlerdir.[177] Aynı öğrenciler bu yazılarını dönemin diğer bir muhafazakâr dergisi *Beyanü'l-Hak*'a da yollamışlar ve dergi 49. sayısında bu yazıyı yayınlamıştır.[178] Bu yazılar aslında konunun kendi şirazesinden çıkıp başka mecralara doğru kaydığını göstermesi bakımından ilginçtir. Ancak eser Osmanlı aydınının ya da eğitim sisteminin kendini sorgulamasını sağladığından hayırlı bir işe vesile olmuştur, diyebiliriz.

---

[176] **Sırat-ı Müstakîm**, III, S.77, 14 Safer 1328, s. 394-395.
[177] **Sırat-ı Müstakîm**, III, S. 78, 21 Safer 1328, s. 416-417.
[178] Bkz. **Beyanü'l-Hak**, II, S.49, 18 Safer, 1328, s.1047-1048.

Söylediklerimizi destekler nitelikte aynı zamanda hamaset kokulu yazılardan biri de şair ve yazar Mithat Cemal (1885-1956)'e aittir. Onun yazısı ağır hakaretler de içermektedir. Kendisini tanımadığını söylediği müellifi, suratı tükürülmeye, hakaret edilmeye, nefret duyulmaya layık biri olarak nitelendirmektedir. Meşrutiyetin ilanıyla ortaya çıkan bu eserin sanki yeniden istibdat devrini davet etmek amacıyla basıldığını iddia etmektedir. Ağır hakaretlerine devam eden yazar, müellifi "*bir anne ve babanın değil, bir fahişe ve zilletin evladıdır*" diyerek kötülemektedir. Makalede yazılanlara göre Mithat Cemal eserin yazarını bu milletin içinden çıkmış olarak nitelendirdiğine göre Dozy 'den ziyade Abdullah Cevdet'i kastediyor olmalıdır. Ayrıca bu kişinin memleketten çıkarılmasını, milletin arasından ayrılmasını istemektedir. Allah'ın gazabı ona yetişmeden hükümetin elinin uzanıp cezalandırılmasını talep etmektedir. Yazara göre onun bulunmaması hükümet için bir ayıp, millet içinse adeta bir üzüntü kaynağıdır. Ancak ona ceza verirken dikkat edilmesini, derecesini daha fazla yükseltecek cezalardan kaçınılmasını beklemektedir. Meşrutiyet'in sağladığı hürriyet ortamı eğer böyle kitapların yazımına sebep olacaksa hürriyetin bir esarete dönüşeceğini de hatırlatmaktadır.[179]

Mithat Cemal'in yazısının yayınlandığı sayıda yer alan Dâr'ul-Fünûn öğrencilerinin yazısı da hemen hemen aynı muhtevaya sahiptir, diyebiliriz. Milletin namusuna ve faziletine hakaret ettiğini ileri sürdükleri esere karşı, ahlak ve kanunun bir şey yapması beklentisi içerisinde olduklarını bildirmişlerdir. Böyle bir eseri Hıristiyanlığa mensup Dozy'nin yazmasını normal karşılarken, onun yazdıklarına körü körüne bağlananların ortaya çıkmasını ise daha büyük bir sorun olarak görmüşlerdir. İliştiği dimağı zehirlemek maksadıyla yazıldığını söyledikleri kitabın taraftarları vasıtasıyla gençlere tavsiye edildiğinden yakınmışlardır. Bunun bir cinayet olduğunu, eserin sahibinin bir an önce yakalanmasını, bir cani gibi cezalandırılmasını istemişlerdir. Makul bir sebebe dayanarak bir cinayet işleyen bir kişi zindana atıldığı halde, koca bir milleti, koca bir kanunu yaralayan müessirin niçin cezalandırılmadığını sormuşlardır.[180]

---

[179] Mithat Cemal, "Rezil Bir Eserin Müellif-i Meçhul ve Melununa" **Sırat-ı Müstakîm**, IV, S. 89, 10 Cemaziye'l-Evvel 1328, s. 198-199.

Sırat-ı Müstakîm dergisi Müslümanların yaşadığı başka coğrafyalarda konuyla ilgili yayınlanan yazılara da sayfalarında yer vermiştir. Bunlardan biri Kazan'da yayınlanan *Beyânü'l-Hak* gazetesindeki tenkittir. Bu metinde Dozy, İslâm'ı eklektik bir din olarak gösterdiği, Kur'an'ın intizamsız ve üslupsuz olduğunu iddia ettiği için eleştirilmiştir. Ayrıca Dozy'nin Müslümanların sayısı hakkında verdiği bilgilerin de yanlış olduğu şu ifadelerle tenkit edilmiştir : " *Müslümanların bugünkü sayılarını doğru dürüst bilemeyen bir adam hangi sıfatları taşırsa taşısın on üç asır öncesindeki olaylar hakkında nasıl yorum yapabilir?* "[181]

Eserin tercüme edilmesi hakkında olumlu görüş beyan edenlerden biri de Abdülaziz Çavişzâde (1876-1929)'dir. Bu yazar, Mısır ulemasından olup eserleri Mehmet Akif başta olmak üzere pek çok aydın tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Abdülaziz Çavişzâde sahibi ve başyazarı olduğu *Hilâl-i Osmanî Gazetesi*'nin 18 Safer 1331 tarihli 164. sayısında *Tarih-i İslâmiyet* tercümesi hakkında "Ulema-yı İslâm'a Açık Mektup" başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Bu yazının yayınlandığı tarih, yoğun tartışmaların yaşandığı ve eserin hükümetçe yasaklanmasının üç sene sonrasına tekabül etmektedir. Bu durum, bize yaşananların ve yazılanların etkisinin hala devam ettiğini de göstermektedir.

---

[180] **Sırat-ı Müstakîm**, IV, S. 89, 10 Cemaziye'l-Evvel 1328, s. 198.
[181] **Sırat-ı Müstakîm**, IV, S. 80, 5 Rebiu'l-Evvel 1328, s.40.

Abdullah Cevdet'in yaptığı tercüme hakkında yaşanan tartışmaları yanlış anlamanın bir sonucu olarak gören Çavişzâde, Abdullah Cevdet'in tercümedeki fikirlere iştirak etmediği kanaatinde olduklarını ifade etmiştir. Eğer böyle bir kanaat oluşmasaydı doğruları yazmaktan asla çekinmeyeceğini, çünkü kendisinin Mısır'da on beş yıl boyunca korkmadan İngilizlere karşı yazılarıyla mücadele ettiğini açıklamıştır. Ona göre Abdullah Cevdet'in bu tercümeyi yapmaktan maksadı müsteşriklerin Hz. Peygamber için attığı iftiraları İslâm bilginlerine duyurmaktır. İslâm dinini müdafaa etsinler diye bu eseri çevirerek onların bilgisine sunmuştur. Bu da mukaddes bir iştir. Eğer adı geçen tercüme yapılmamış olsaydı gerçeklerin üstü örtülmüş olacaktı. Şimdi ise elde bir metin vardır ve bütün İslâm bilginlerine bunun batıl olduğunu ortaya koymak görevi düşer, demiştir.[182]

Sözü İslâm'ı temsilen katıldığı 1904 yılındaki Müsteşrik Kongresi'ne getiren yazar, kongreye Mısır ulemasını temsilen katıldığını ve orada müsteşriklerin sahip olduğu yanlış fikirlerle mücadele ettiğini anlatmıştır. Bu sebeple ona göre Müslümanlar ellerinden geldiği kadar Avrupalı müsteşrikleri aydınlatmalı ve onları doğru yola yönlendirmelidir. Tekraren eğer Abdullah Cevdet, Dozy ile aynı fikirde olsaydı ona ilk hücum edecek olanın ***Hilâl-i Osmanî Gazetesi*** olacağını, çünkü gazetenin İslâm'ın dili olduğunu beyan etmiştir. Çavişzâde, ***Tarih-i İslâmiyet***'e karşı ulemanın görevinin Dr. Dozy'nin fikirlerini çürütmek ve İslâm'ın kutsiyetini ispat etmek olduğunu, bunun da kutsal bir cihat anlamını taşıdığını belirterek yazısına son vermiştir.[183]

---

[182] Abdülaziz Çavişzâde, "Ulema-yı İslâm'a Açık Mektup", **Hilâl-i Osmanî Gazetesi**, S. 164, 18 Safer, 1331, s. 2.

Yazarın bu beyanatı bize onun Abdullah Cevdet'in tercümenin başına koyduğu ve tepkilere sebep olan *İfade-i Mütercim* kısmını ya okumadığını ya da o kısmın çıkarıldıktan sonraki haliyle eseri gördüğünü düşündürüyor. Biz de araştırmalarımız esnasında eserin pek çok nüshasına tesadüf etmemize karşın yalnız bir tanesinde Abdullah Cevdet tarafından kaleme alınan *İfade-i Mütercim* başlıklı yazıyı bulabildik.

Tarih-i İslâmiyet ve müellifi Dozy sadece bu yazılara konu olmamış, bazı eserlerde ve makalelerde de dolaylı olarak gündeme gelmiştir. Bunlardan biri de Ahmed Hamdi Akseki (1887-1951) tarafından yazılan *Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi* isimli küçük risaledir. Aksekili Ahmed Hamdi Efendi, bu kitapçıkta Dâr'ül-Hikmet üyesi Rasim Efendi'nin Anglikan Kilisesi'nin sorularına cevap verirken bahsettiği *Garanik Olayını* ele almıştır. Rasim Efendi'yi eleştirmek için yazdığı söz konusu eserde, Dozy'nin ismini de sık sık zikretmiş ve ona tenkitler yöneltmiştir.[184] Bu risale daha sonra Mehmet Hayri Kırbaşoğlu tarafından sadeleştirerek *İslâmi Araştırmalar* dergisinin iki sayısında peş peşe yayınlanmıştır.[185] Yine aynı konuda bir makale yazan İsmail Cerrahoğlu Garanik Olayı ile ilgili olarak Dozy'nin yazdıklarına göndermede bulunmuştur.[186] Sabri Hizmetli, Garanik hadisesiyle ilgili makalesinde bu rivayeti çokça dillendiren müsteşrikler arasında Dozy'yi de saymıştır.[187] Sabri Hizmetli, başka bir çalışmasında da Dozy 'den bahsetmiştir. *İslâm Tarihçiliği Üzerine* başlığını taşıyan kitabında Dozy gibi yazarların bilimsellik kisvesi altında İslâm'ı yanlış tanıtmak ve İslâm'ın insanlığa sunduğu gerçekleri tahrif etmek gayesiyle eserler meydana getirdiklerini ifade etmiştir.[188] Mücteba Uğur da *Birinci Hicri Asırda İslâm Toplumunun Oluşumunda Hadislerin Rolü* başlıklı doktora tezinde İslâm öncesi Arap toplumunda var olan Allah inancını anlatırken Dozy'nin verdiği bilgileri aktarmış ve onun eleştirisini yapmıştır.[189]

---

[183] Abdülaziz Çavişzâde, 2.

[184] Ahmed Hamdi Akseki, **Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi**, İstanbul, 1922, s. 3.

[185] Ahmed Hamdi Akseki, "Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi", sad. Mehmet Hayri Kırbaşoğlu, **İslâmi Araştırmalar**, Ankara, 1992, VI, S. II, s. 125-141 ve VI, S. III, s. 199-207.

[186] İsmail Cerrahoğlu, "Garanik Meselesinin İstismarcıları", **AÜİFD**, XXIV, 1990, s. 74,75.

Dozy ve eseriyle ilgili yazı yazanlardan biri de Cemil Meriç (1916-1987)'tir. O, *Kültürden İrfana* adlı kitabında Dozy'nin eserinin yanlışlarla ve anlayışsızlıklarla dolu olduğunu, bu yönüyle mazbut ve Batı'nın tarih anlayışına uygun olduğunu ifade etmiştir. Fakat Cemil Meriç söz konusu satırları yazdığı dönemde İslâm hakkında Dozy'nin yanlışlarını tekrarlayanların adeta ıslıklanacağını iddia etmiştir.[190] Cemil Meriç, *Tarih-i İslâmiyet*'in çevrildiği dönemde Dozy'ye çatmanın her Müslüman aydının görevi olduğunu ifade etmiştir. Said Nursi'nin yıllar geçmiş olmasına rağmen Risalelerinde Dozy'yi yok edilmesi gereken bir düşman olarak nitelendirdiğini açıklamıştır.[191] Ancak Meriç bu noktada şöyle bir tespit de yapmıştır. Ona göre Dozy'den önce İslâm dünyasında yazılmış doğru dürüst bir İslâm tarihi yoktur. Abdullah Cevdet bu tercümeyi yaparak İslâm dünyasına büyük bir iyilik yapmıştır. Onun sayesinde Şehbenderzâde, Dozy'yi tashih edecek bir İslâm tarihi kaleme almıştır.

---

[187] Sabri Hizmetli, "Garanik Meselesi Üzerine", **İslâmi Araştırmalar,** Ankara, 1989, III, S. 2, s. 53.

[188] Sabri Hizmetli, **İslâm Tarihçiliği Üzerine**, Ankara, 1991, s. 103, 106.

[189] Mücteba Uğur, **Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu**, İstanbul, 1980, s.11, 12.

[190] Cemil Meriç, **Kültürden İrfana**, İstanbul, 1986, s. 80.

[191] Meriç, s. 83. Krş. Said Nursî, **Tarihçe-i Hayat**, İstanbul, 1996, s. 406, 416.

Cemil Meriç, *Tarih-i İslâmiyet*'in mütercimi Abdullah Cevdet için de bir parantez açmıştır. Onun nazarında Abdullah Cevdet meraklı, yobazlığa düşman ve irfana âşık bir şair ve yaman bir politikacıdır. Dozy'yi çevirme amacı Müslüman yazarların Hıristiyan tarihçiyi düzeltmelerini sağlamaktır. Onun yaptığı çeviri sayesinde Maarif Nezareti'nde bir komisyon kurulmuş fakat görevini yerine getirmeyince Ahmed Hilmi esere cevaben *Tarih- İslâm'ı* yazmıştır. II. Meşrutiyet dönemi Müslümanlarının Abdullah Cevdet'i yaptığı bu çeviriden ötürü İslâm düşmanı olarak görüp, affedemediklerini aktarmıştır.[192] Meriç bu noktada Ebuzziya Tevfik ve Abdülaziz Çavişzâde'nin fikirlerini paylaşmıştır. Sonra sözü M. Şükrü Hanioğlu'nun Abdullah Cevdet hakkında hazırladığı doktora tezine getirerek onun da II. Meşrutiyet döneminden kalma peşin hükümle Abdullah Cevdet'i maddeci ve İslâm düşmanı olarak göstermesini eleştirmiştir.[193]

Dozy'nin eseri Türkçe'ye çevrildiği 1908 yılından yaklaşık bir asır sonra yeniden Türkiye'nin gündemine gelmiştir. Bunun sebebi ise Abdullah Cevdet'in yaptığı tercümenin 2006 yılında Vedat Atilla tarafından sadeleştirilip *İslâm Tarihi* adı altında tek cilt halinde neşredilmiş olmasıdır.[194] Bu baskı üzerine şair ve yazar Hilmi Yavuz, *Zaman Gazetesi*'ndeki köşesini iki hafta bu konuya ayırmıştır. Daha sonra çeşitli konulardaki makalelerinden oluşan *İslâm'ın Zihin Tarihi* isimli kitabında konuyla ilgili iki köşe yazısını tek başlık altında yayınlamıştır.[195] Hilmi Yavuz önce *Tarih-i İslâmiyet*'in tercüme ediliş serüvenini, II. Meşrutiyet devrinde eser etrafında yaşanan tartışmalar ve kitabın yasaklanmasını anlatmıştır. Bu bölümlerde Abdullah Cevdet hakkında doktora tezi hazırlayan Şükrü Hanioğlu'na atıfta bulunmuştur. Tercümenin ilim adamlarınca reddiye yazılmasına olanak sağlamak için yapıldığı fikrinde olan Cemil Meriç'i de anmıştır. Yazar Cemil Meriç'in Abdullah Cevdet'e olan zaafını halen anlayamadığını yeri gelmişken belirtmiştir. Yavuz, Abdullah Cevdet'in bu eseri biyolojik materyalizme dayanan dinin gereksizliği fikrinden yola çıkarak mı yoksa Dozy'nin fikirlerinin çürütülmesi için mi çevirdiğini tartışmanın gereksiz olduğunu düşünmektedir. Ona göre asıl önemli nokta Hz. Peygamberle ilgili "*saçma sapan iddialarla*" dolu olarak nitelendirdiği bu eserle ilgili geçmişte yaşanmış tartışmalardan ve yasaklama kararından Gri Yayınevi'nin hiç bahsetmeyip günümüz okuyucusunu bilgilendirmemesidir.[196]

---

[192] Meriç, 87, 88.
[193] Meriç, 87.
[194] R. P. A. Dozy, **İslâm Tarihi**, çev. Abdullah Cevdet, sad. Vedat Atilla, Gri Yayıncılık, İstanbul, 2006.
[195] Hilmi Yavuz, "Dozy, İslâm Tarihi ve Abdullah Cevdet (I-II)", **Zaman Gazetesi**, 1, 8 Kasım 2006; Ayrıca bkz. Hilmi Yavuz, **İslâm'ın Zihin Tarihi**, İstanbul, 2010, s. 188-192.

Hilmi Yavuz, kitapta yer alan ve Müslümanların tepki gösterdiği konulardan bazılarını saymıştır. Yayınevinin Dozy'yi reddetmek için İslâm Tarihi yazmış olan Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'den hiç bahsetmemesini eleştirmiştir. Yazar Yavuz, yayınevinin Dozy ve Abdullah Cevdet buluşmasını bir "*aydınlanma refleksi*" olarak sunmasına da ağır eleştiriler getirmiştir. Son olarak da Vedat Atilla'yı "*sabıkalı bir aktarıcı*" olarak nitelendiren yazar, daha önce yaptığı sadeleştirmelerdeki yanlışlarından örnekler vermiştir. Abdullah Cevdet'in tercümesi eline geçtiğinde Vedat Atilla'nın yaptığı sadeleştirmeyle karşılaştıracağını açıklamıştır.[197] Bu ifadeden Hilmi Yavuz'un da eserin muhtevasına tam manasıyla vâkıf olmadığını, hakkında yazılanlar vasıtasıyla tanıdığını söyleyebiliriz.

---

[196] Yavuz, s. 190.

[197] Yavuz, s. 191. Bu konuda Hilmi Yavuz'un haklı olduğunu ifade etmeliyiz. Vedat Atilla'nın yaptığı yanlış sadeleştirme ve verdiği yanlış bilgileri daha sonra başka bir çalışmada konu edineceğimizi belirtmekle yetinelim.

II. BÖLÜM

DOZY'YE YAZILAN REDDİYELER VE YAZARLARI

A. KİTAPLAR

1. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin *Tarih-i İslâm*'ı

Filibeli Ahmed Hilmi'nin reddiyesine geçmeden önce, hayatı hakkında kısa bir değerlendirmede bulunmanın yararlı olacağını düşünüyoruz. *Tarih-i İslâm*'ın yazarı Ahmed Hilmi Bey, 1865 yılında bugün Bulgaristan sınırlarında kalan Filibe şehrinde doğmuştur. Babası Şehbender (konsolos) Süleyman Bey, annesi Şevkiye Hanım'dır. Babasının mesleği ve doğduğu yere nispet edilerek Şehbenderzâde ve Filibeli lakaplarıyla anılmıştır. Ailesi Kafkasya kökenlidir. Ailesinin ilk çocuğu olan Ahmed Hilmi, ilk eğitimini Filibe müftüsünden almıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek Galatasaray Sultanisi'nden mezun olmuştur. Bundan sonra ailesi ile İzmir'e gitmiş, bir süre orada yaşamıştır. 1890 yılında Duyûn-u Umûmiye İdaresi'ne memur olarak girmiş ve Beyrut'a tayin edilmiştir. Burada Jön-Türk hareketine katılarak Mısır'a kaçmıştır. Mısır'da *Çaylak* adlı bir gazete çıkarmıştır. 1901 yılında İstanbul'a geçen yazar yaptığı faaliyetler sebebiyle Fizan'a sürülmüştür. 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilene kadar Trablusgarp'ta kalmıştır. Bu müddet zarfında Arûsiye tarikatına intisap etmiş, İslâm ilimleri ve tasavvufa dair araştırmalar yapmıştır. Beş altı senelik sürgün hayatında okuduğu ve üzerine çalıştığı konularla ilgili birikimlerini diğer insanlarla paylaşabilmek için yayın hayatına atılmıştır.

1 Aralık 1908 tarihinde *İttihad-ı İslâm* adlı haftalık bir gazete çıkarmaya başlamıştır. On sekiz sayının sonunda kapanan bu gazetenin ardından *İkdam* ve

Tasvîr-i Efkâr'da siyasi ve felsefi makaleler yazmıştır. 1910 yılının başlarında *Hikmet Cerîde-i İslâmiyye* isminde bir gazete kurmuş ve burada yazarlık yapmıştır. Bu gazete İslâm dünyasının pek çok yerine ulaşmış, hatırı sayılır tirajlar elde etmiştir. İttihad-ı İslâm fikrini savunan gazetenin sloganı "*İttihat hayattır. Tefrika memattır*" cümlesidir. Abdülhamid dönemindeki muhalifliği sebebiyle sürülmüş olan yazar, İstanbul'a döndükten sonra ise İttihat ve Terakki yönetimine muhalefet etmiştir. Çıkardığı gazete bir buçuk ay içerisinde beş defa kapatıldığından farklı adlarla neşredilmiş, 9 Ekim 1911 tarihinde hem gazetesi hem de matbaası süresiz olarak kapatılmış ve Bursa'ya sürgün edilmiştir. İttihatçıların iktidardan uzaklaşmalarıyla İstanbul'a dönmüş, 1 Ağustos 1912'de *Hikmet Gazetesi*'ni yeniden çıkarmaya başlamıştır. 27 Kânunuevvel 1327 (1912) tarihinden itibaren *Coşkun Kalender* isimli bir mizah dergisi çıkarmıştır. Bir ara Dâru'l-Fünûn'da felsefe müderrisliği yapan müellif, Meşrutiyet'in ilanından ölümüne kadar geçen altı senede kırka yakın eser ve yüzlerce makale kaleme almıştır. İslâmcılık akımının temsilcileri arasında sayılan Ahmed Hilmi Bey, Batıcılık akımına mensup ve materyalist fikirlere sahip pek çok yazarla fikri münakaşalarda da bulunmuştur.

Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Ahmed Hilmi, 17 Ekim 1914 tarihinde elli yaşında iken İstanbul'da vefat etmiştir. Hiç evlenmeyen yazar, hoş sohbet, zamanını okumak ve yazmakla geçiren bir insan olarak tanınmıştır.[198]

Ele aldığımız kitaplar içerisinde en erken yazılan eser Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'ye ait olan *Tarih-i İslâm* adlı iki ciltlik eserdir. Bu eser daha sonra iki defa farklı kişiler tarafından sadeleştirilmiş ve sadeleştirenler gerekli gördükleri yerlerde esere yeni eklemelerde bulunmuşlardır.[199] Biz bu çalışmada Dozy'ye cevap mahiyetinde yeni açıklamalar yaptığı için Ziya Nur Aksun (1930-2010) tarafından yapılan sadeleştirmenin son baskısını da zaman zaman kullandık.[200] Yapılan bu baskıda Ziya Nur Aksun'un yaptığı eklemeler farklı bir şekilde yazılarak eserin asıl metninden ayrılması sağlanmıştır. *Tarih-i İslâm*'ın ilk cildi H.1326, ikinci cildi ise H.1327 yılında basılmıştır. Eserin Ziya Nur Aksun tarafından yapılan sadeleştirmesi ise üç cilttir. Aslında üçüncü cildi Ziya Nur Aksun'a aittir.Bu cildin ilk bölümünde Osmanlı padişahları anlatılırken ikinci bölümünde yirminci yüzyıl İslâm dünyasıyla ilgili çeşitli konularda değerlendirmelerde bulunulmuştur.

---

[198] Geniş bilgi için bkz. Ziya Nur Aksun, **İslâm Tarihi**, I, İstanbul, 2010, s. 15-24; Yasin Yılmaz, **Filibeli Ahmed Hilmi'nin Hayatı ve Tarihçiliği** (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994; İsmail Kara, **Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler**, İstanbul, 1997, I, s. 69-71.

Ünlü düşünür Cemil Meriç bu eseri "*değerini koruyan nefis eser*" olarak nitelendirmektedir.[201] Ancak Ahmed Hilmi'nin Dozy'yi tenkit ederken arada bir ölçüyü kaçırdığını söylemeden de edememektedir. Ayrıca Dozy ile hemen hemen aynı başlıkları kullandığı için onu bir "*Anti- Dozy*" (Dozy karşıtı) olarak görmektedir.[202] Zaten Filibeli Ahmed Hilmi, mukaddime bölümünde okuyucunun mukabelesini ve muhakemesini kolaylaştırmak için Dozy'nin taksimatına uyduğunu ifade etmektedir. Ona göre Dozy'nin eserinde makul ve rağbet edilecek tek yön taksimatıdır.[203] Gençlerin *Tarih-i İslâm*'ı kesinlikle okumasını tavsiye eden Meriç, Şehbenderzâde'nin eserini "*rasyonalist bir kitap*" olarak betimlemektedir. Yazarını da çağını çok iyi tanıyan ve meseleleri inançların arkasına sığınarak değil akılla muhakeme edip tartışan bir yazar olarak tanıtmaktadır.[204] Bu arada Cemil Meriç, ***Tarih-i*** *İslâm*'ı sadeleştiren ve yeri geldiğinde gerekli şerhlerde bulunan Ziya Nur Aksun'u da dürüst ve çalışkan bir İslâm mütefekkiri olarak anmaktadır.[205]

---

[199] Çoğ, 53.
[200] Ziya Nur Aksun, **İslâm Tarihi (III Cilt)**, İstanbul, 2010.
[201] Meriç, 80.
[202] Meriç, 83, 84.
[203] Şehbenderzâde, I, 107, 108.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi eserine on bir sayfalık bir *Hasbihal* ile başlamaktadır. Bu bölümde İslâm dünyasının içinde bulunduğu durum ve İslâmî ilimler sahasında o dönemde yaşanan sıkıntılar üzerinde durmaktadır. Filibeli Ahmed Hilmi, Müslümanların en geride kaldıkları bilim dallarının İlâhiyat ve Din Felsefesi olduğunu ifade etmektedir.[206] Din sahasında doğrularla yanlışların, gerçeklerle hurafelerin birbirine karıştığını ve bu durumun halkı bir müddet tereddütte bıraktıktan sonra çoğu zaman yanlış ve hurafeleri seçmek gibi hataya düşürdüğünü belirtmektedir.[207] Ona göre toplumun gelişmesi dinde olmadığı halde din adına serdedilen fikirler ile dinde olduğu halde üzeri kapatılan, gizlenen, terk edilen hakikatler arasında insanların yapacağı seçimle ortaya çıkacaktır.[208] Bu bölümde Müslümanların sahip olduğu tarih nosyonu hakkında da değerlendirmelerde bulunan yazar, İslâm dünyasında tarihçiliğin "*vakaları zapt altına almaktan*" ibaret olduğunu, tarih yazımında tahlil ve tenkit yöntemlerine neredeyse hiç başvurulmadığına değinmektedir. Bu sebeple birbirini tekrar eden eserlerin yazıldığını hatta bunların arasına pek çok İsrailiyât ve hurafenin de karıştığını dile getirmektedir. O dönem için tarih felsefesi, tarih yazım usulü, tarih tahlil ve tenkidi bilimlerinin İslâm dünyasında çok genç olduğundan bahsetmektedir.[209]

---

[204] Meriç, 84, 85.
[205] Meriç, 86.
[206] Şehbenderzâde, I, 4.
[207] Şehbenderzâde, I, 5.
[208] Şehbenderzâde, I, 5, 6.
[209] Şehbenderzâde, I, 6, 7.

İslâm tarihçilerinin yaşanılan her olayı yazarak kıymetli bir hazine meydana getirdiklerini fakat Müslümanların bunlardan haberdar olmadıklarını belirtmektedir. İşte, Müslümanların haberdar olmadıkları bu eserleri Avrupalı tarihçilerin incelediklerini, Yahudilik ve Hıristiyanlığa tatbik ettikleri usulleri kullanarak İslâm'ı tenkit eden külliyatlar meydana getirdiklerini dile getirmektedir. Sonra sözü Dozy'ye getiren yazar, onun yazdığı *Tarih-i İslâmiyet*'i de böyle eserlerden biri olarak görmektedir. Bu eserin Müslümanlar arasında hayretle, hiddetle ve nefretle karşılandığının bilgisini vermektedir. Esere karşı pek çok reddiyenin yazıldığını[210] ancak "*imanın mahsulü*" olan bu eserlerin hiçbirinin bilimsel olmadığını, sadece bir tanesinin tarihi olarak doğru olmakla birlikte, onun da yazım şeklinin bilimsellikten uzak olduğunu ifade etmektedir. Aslında Filibeli Ahmed Hilmi, Dozy'nin müsteşrikler içerisinde birinci sınıf bir bilgin olmadığını, eserinin de artık eskimiş olduğunu belirtmektedir.[211] Ayrıca yabancı dillerde yazılmış İslâm'a hakaret içeren pek çok eser bulunduğunu ve bunların her birine reddiye yazmak mümkün olamayacağından, onların temel felsefesi, yazılma mantıkları reddedilmelidir, yani bu yönde eserler yazılmalıdır. Böylece bahsettiği mantığın ürünü olan eserlerde tahrif edilerek anlatılan olayların gerçek hüviyetine kavuşacağını düşünmektedir. Bu sayede onun görüşüne göre içinde Dozy'nin yazdığı kitap olmak üzere pek çok eser toptan reddedilmiş olacaktır.[212] Ahmed Hilmi Efendi, bütün bu görüşlerini Maarif Nezareti'nin Dozy'nin eserine karşı oluşturduğu *Tarih-i*

---

[210] Yazarın bu eseri yazdığı dönemde kitap olarak yazılmış bir reddiye yok. Fakat dergi ve gazetelerde yazılan makaleler ve yazılar mevcut. Bunları da zaten ilerleyen sayfalarda inceleyeceğiz.

[211] Şehbenderzâde, I, 7. Eserin eskimiş olduğu konusunda Dozy'nin eserini1863 yılında yazdığını düşünürsek yazar pek de haksız sayılmaz. Ancak eser Türkçe 'ye 1908 yılında çevrildiği için Osmanlı toplumunda bu tarihten itibaren meşhur olmuştur.

[212] Şehbenderzâde, I, 8.

İslâm Encümeni üyelerine, başkan seçildiği zaman bahsettiğini, bu konuda nâzıra (bakana) da aynı minvalde açıklamalar yaptığını belirtmektedir.[213]

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi İslâm tarihini farklı bir metotla kaleme almıştır. Eserin onun tarafından yazılan aslı iki ciltir. Birinci ciltte ***Hasbihal*** başlığı altında eserin niçin yazıldığını açıklayan yazar, İslâm tarihini anlatmaya başlamadan önce giriş kısmında tarih, felsefe, din, dinlerin tasnifi gibi konuları sekiz başlık altında incelemiştir. Bu başlıklardan sonuncusunda ise *İslâm ve Gayrimüslim Münekkit ve Müverrihleri* başlığı altında bazı müsteşriklerin Hz. Peygamber ve İslâm hakkındaki görüşlerini vermiştir. Bu müsteşrikler arasında Dozy de vardır.[214] Ardından eserin İslâm Tarihi kısmına geçen yazar, kısa bir mukaddimeden sonra klasik usulde olduğu gibi İslâm tarihini Arap yarımadası ve Arap kavminden bahsederek anlatmaya başlamıştır. Sözünü ettiğimiz mukaddimede Dozy'ye yine değinmiştir. Bu cildi Hz. Peygamber dönemini on sekiz başlık altında inceleyerek tamamlamıştır. Hz. Peygamber'i ve dönemini bütün yönleriyle ele aldığı on sekiz başlığın içerisinde felsefe, sosyoloji, alemin yaratılması, ruh ve garibeleri, dinlerin mukayesesi gibi konulara değinmiştir. Bütün bu konu başlıkları Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin farklı bir üslupla İslâm tarihi yazdığını ortaya koymaktadır. Bunu da yadırgamamak gerekir çünkü Ahmed Hilmi Efendi bir tarih hocası değil, Dârü'l-Fünûn felsefe hocasıdır. Dolayısıyla konulara bir felsefeci formasyonuyla yaklaşmıştır.[215]

Eserin ikinci cildi yirmi dört başlıktan oluşmuştur. Bu başlıkların ilki Hz. Peygamber'in ölümüyle ortaya çıkan ilk ihtilafa yani halifelik tartışmasına ayrılmıştır. Ardından sırayla Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler, fıkhî mezhepler, itikadî mezhepler, tasavvuf, Bâtınîlik, Abbasîler, Aleviler, Endülüs Müslümanları, Afrika'da İslâmiyet, Türkler ve İslâm, Haçlı Seferleri, Moğollar ve İslâm, Tarikatlar, Osmanlı Türkleri gibi konuları ele almıştır. Yazar ikinci cildin son bölümlerini ise daha çok güncel konulara ayırmıştır. Vehhabîlik, İslâm dünyasının gerileme sebepleri ve İslâm dünyasının içinde bulunduğu durum hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu eserde ilginç bir ayrıntı dikkatimizi çekmiştir. Reddiyelerin hemen hepsinde Dozy'nin eserini çeviren Abdullah Cevdet'e ağır hakaretler edilirken, Şehbenderzâde yazdığı İslâm Tarihi'nde Abdullah Cevdet'ten hiç bahsetmemiştir.

---

[213] Şehbenderzâde, I, 8.
[214] Şehbenderzâde, I, 82, 83.
[215] Aksun, I, 13.

Burada yeri gelmişken ifade etmeliyiz ki ikinci ciltteki bazı konu başlıklarına Ziya Nur Aksun sadeleştirme esnasında eklemeler yapmıştır. Meselâ *Türkler ve İslâmiyet* adlı bölüme Türklerin Horasan'a indikleri zaman İslâm dünyasının içinde bulunduğu durum ve Türklerin Haçlılar karşısındaki mücadeleleri gibi konuları eklemiştir.[216] Yine Haçlı Seferleri ile ilgili bölüme de Anadolu Selçuklu tarihini/sultanlarını ilave eden[217] yazar, Moğollar hakkındaki düşünceleriyle İlhanlılar'a ait bilgileri Moğollar ve İslâm başlığı altında toplamıştır.[218] Şehbenderzâde, tarikatlarla ilgili bölümde tarikatların sosyal fonksiyonları ve İslâm'ın yayılışındaki rollerine değinirken, Aksun bu bölüme bazı büyük tarikatlar diyerek eklemede bulunmuştur. Ardından da *İtikadda ve Amelde Doğru Mezhepler* başlığı altında Ehl-i Sünnet olan itikadî ve fıkhi mezhepleri anlatmıştır. Bu bölümde fıkıh kitapları hakkında da bilgi vermiştir.[219] Aksun, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi esere bir cilt daha ilave etmiş ve Osmanlı padişahlarının saltanat yılları hakkında sırayla bilgi verdikten sonra yirminci yüzyıl İslâm dünyası hakkında çeşitli konularda değerlendirmeler yapmıştır. Ziya Nur Bey yaptığı ekleme ve değerlendirmelerin sebeplerini sadeleştirmenin ilk cildinin başında zikretmiştir.[220]

---

[216] Aksun, II, 14-64.
[217] Aksun, II, 70-87.
[218] Aksun, II, 98-177.
[219] Bkz. Aksun, II, 190-233.

2. Manastırlı İsmail Hakkı'nın *Hak ve Hakîkat*'i

Hak ve Hakikat'ın müellifi ve son devir Osmanlı âlimlerinden biri olan Manastırlı İsmail Hakkı, günümüzde Makedonya sınırlarında kalan Manastır şehrinde 1846 yılında doğmuştur. İlköğrenimini Manastır'da yaparak İstanbul'a gelmiştir. Tahsilini tamamlayıp icazet aldıktan sonra Ayasofya Camii kürsü şeyhliği ve Fatih Camii müderrisliği görevlerinde bulunmuştur. İstanbul'un büyük camilerinde vaizlik yapmıştır. Özellikle Ayasofya Camii'ndeki vaazları halkın büyük ilgisini çekmiştir. İsmail Hakkı Efendi vaizlik görevinin yanı sıra bazı yüksekokullarda müderrislik de yapmıştır. Gösterdiği başarılardan ötürü ödüllendirilmiştir.

16 Aralık 1908 tarihinde Meclis-i Âyân üyeliğine seçilmiş ve bu görevi esnasında Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahatine katılmıştır. Çok zengin bir ilim ve kültür birikimine sahip olan Manastırlı İsmail Hakkı, pek çok alanda eserler kaleme almış, Batılı yazarların İslâm dini hakkındaki eleştirilerine cevap vermiştir. Arapça, Farsça ve Bulgarca bilen İsmail Hakkı Efendi, 5 Aralık 1912 tarihinde

---

[220] Aksun, I, 28-34.

İstanbul'da vefat etmiş ve Fatih Camii haziresine defnedilmiştir. Ölümü üzerine dönemin dergi ve gazetelerinde hakkında pek çok yazı yayınlanmıştır.[221]

Dozy'nin İslâm tarihine karşı yazılmış eserlerden birisi de Manastırlı İsmail Hakkı'ya ait olan *Hak ve Hakikat* adlı eserdir. Bu eser aslında Manastırlı İsmail Hakkı'nın *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yazdığı makalelerden oluşmaktadır. *Sırat-ı Müstakim, Essai sur l'Histoire de l'İslamisme*'nin Türkçe'ye Abdullah Cevdet tarafından *Tarih-i İslâmiyet* başlığı altında çevrildiği tarihe yakın bir tarihte yayın hayatına başlamış dini hassasiyetlere sahip bir dergidir.[222] Manastırlı İsmail Hakkı Efendi de hem İstanbul vaizliği ve dersiâmlık yapmakta hem de bu derginin yazar kadrosunda yer almıştır. Tercümenin ardından pek çok yazarın dergide konuyla ilgili yazıları çıkmıştır. Ancak İsmail Hakkı Efendi derginin yetmiş ikinci sayısından başlayarak yüz on birinci sayısına kadar Dozy'nin eseri üzerine adeta bir yazı dizisi yayınlamış, sonra da bu yazı dizisine gerekli eklemelerde bulunarak bütün yazdıklarını kitaplaştırmıştır. Yazdığı reddiye 1329 yılında İstanbul'da Sırat-ı Müstakim yayınları arasından çıkmıştır. Kitabın kapağında, *Dr. Dozy'nin yazdığı, İslâm'a ve Hz. Muhammed'e iftiralar atan ve onları küçümseyen, garazkâr bir niyetle de tercüme edilip yayınlanan eserin ihtiva ettiği tecavüzkâr ve bâtıl fikirlere verilmesi gereken cevapları içerdiği* beyan edilmiştir.

Yaptığı eklemelerden kitabın başında yer alanlar, Abdullah Cevdet'in yazdığı *İfade-i Mütercim* başlıklı bölümle ilgilidir. Manastırlı, mütercimin önsözdeki sözlerine tek tek cevap vermekte ve onu sert bir şekilde eleştirmektedir. Öncelikle Abdullah Cevdet'e asılsız, iftiralarla dolu böyle bir kitabı çevirip neşrettiği ve "*din*

---

[221] Geniş bilgi için bkz. Salih Sabri Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", **DİA**, XXVII, İstanbul, 2003, s. 563, 564.
[222] Hatiboğlu, 201.

kardeşlerim” dediği Müslümanlara, gerçeklerin yazıldığı bir “*İslâm Tarihi*” olarak gösterdiği için yüklenmektedir.[223] Kitabının ilk otuz sayfasını mütercimin yazdıklarını tenkide ayıran yazar, ileriki sayfalarda da yeri geldikçe Abdullah Cevdet’in yazdıklarına değinmektedir. Bu otuz sayfanın ilk on bir sayfası hariç geri kalan kısımları derginin yetmiş iki ile yetmiş beşinci sayıları arasında çıkan dört makalesinden oluşmaktadır. Yazarın daha dergide bu konuyla ilgili yazmaya başlarken sistemli bir yol takip ettiğini ve yazdıklarını kitaplaştırmayı planladığını ortaya koymaktadır. Bu bölümde bir yandan eleştirilerini sıralayan yazar, yeri geldikçe bazı konularda malumat vermeyi de ihmal etmemektedir. Mesela Abdullah Cevdet’in yeterli sayıda güvenilir İslâm tarihi kaynağı olmadığına dair beyanına itiraz etmektedir. Bunu yaparken İslâm tarihi temel kaynaklarından bazılarını zikretmekte ve İslâm âlimlerinin olayları doğru bir şekilde aktarmak için uyguladıkları yöntemleri anlatmaktadır.[224] Ardından da *Mukaddime* kısmında Abdullah Cevdet’in *İfade-i Mütercim*’de değindiği konular bağlamında açıklamalar yapmaktadır.

Kitabın otuz birinci sayfasından itibaren başlayan mukaddime bölümünde ilk önce bir peygambere olan ihtiyacı anlatan Manastırlı, sonra sözü Hz. Peygamber’e, onun cahiliye dönemindeki yaşamına ve daha sonra da peygamberliğine getirmektedir. İslâm’ın üstün vasıfları, Hz. Peygamber’in ümmîliği, Kur’an’ın Allah kelamı olması, Hz. Muhammed’in asıl mucizesinin Kur’an olduğu gibi konularda uzun açıklamalarda bulunmaktadır.[225] Bu açıklamaların ardından *Tarih-i İslâmiyet*’te yazılanları tek tek ele alıp incelemekte ve o konularda gerekli açıklamalarda bulunmaktadır. Özellikle Hz. Peygamber'in hayatının anlatıldığı bölümlerde yazılanları hemen hemen hiç atlamadan tetkik etmekte, onlara gereken cevapları vermektedir. Hem bu konularda yaptığı geniş izahlarla okuyucuyu bilgilendirmekte hem de konularla irtibatı olan tarihi olaylar ve kişilerle ilgili detaylı açıklamalar yapmaktadır. Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile olan evliliğini anlattığı esnada bu evlilikten doğan çocukları hakkında yapılan bilgilendirmeyi buna örnek verebiliriz.[226]

---

[223] Manastırlı İsmail Hakkı, **Hak ve Hakikat**, İstanbul, 1329, s. 7.
[224] Manastırlı, s. 10.
[225] Manastırlı, s. 31-68.

İsmail Hakkı Efendi dipnotlarda metinde bahsettiği kişiler hakkında gerekli gördüğü durumlarda bilgi vermiştir. Bazen de yararlandığı kaynak eserler, kitaplar ve bunların yazarları hakkında dipnotlarda açıklamalar yapmıştır.[227] Manastırlı İsmail Hakkı incelediğimiz reddiyeler içerisinde en fazla kaynak ve araştırmaya atıfta bulunan yazardır diyebiliriz. Reddiyesini tanıtırken değineceğiz ama yeri gelmişken İsmail Fennî Ertuğrul'un da pek çok kaynak ve araştırmadan yararlandığını söyleyemeliyiz. Fakat o belli eserlerden yararlanmış ve aynı müsteşrikten birçok iktibasta bulunmuştur. Manastırlı İsmail Hakkı'nın faydalandığı ve tavsiye ettiği eserlerin yelpazesinin ise daha geniş olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca Manastırlı İsmail Hakkı, İsmail Fennî Ertuğrul'a göre müsteşrik eserlerden az faydalanmıştır. Manastırlı İsmail Hakkı kendi eserlerini de dipnotlarda kullanmıştır. Suriyeli bilgin Hüseyin Cisrî (1845-1909)'den yaptığı tercüme ***Risale-i Hamidiye***'ye sık sık atıf yapmıştır. Yine yeri geldikçe başka bir tercümesi *Beyyinât-ı Ahmediyye*'ye okuyucuyu yönlendirmiştir.[228]

---

[226] Manastırlı, s. 182-187.

[227] Bkz. Manastırlı, s. 130, 131

[228] Bkz. Manastırlı, 213-217.

3. Mustafa Fevzi B. Numan'ın *Şümûsu's- Safâ Fî Evsâfi'l- Mustafâ* ve *İzhâr-ı Hakikat*'i

Dozy 'ye karşı yazılan reddiyeler içerisinde manzum olarak kaleme alınmış tek eser, *Şümûsu's- Safâ Fî Evsâfi'l- Mustafâ*'dır. Mustafa Fevzi b. Numan tarafından yazılmıştır. Osmanlı'nın son dönem mutasavvıf şairleri arasında yer alan Mustafa Fevzi Efendi, 1871 yılında Erzincan'ın Eğin (Kemaliye) ilçesinde doğmuştur. Küçük yaşlarda Huzur dersleri hocalarından Kasapzâde Vâiz Efendi'den dersler almış ve eğitiminin ardından onun kızıyla evlenmiştir. Bahriye teşkilatına girmiş ve orada uzun yıllar kâtiplik yapmıştır. Bu sebeple "Kâtip" unvanıyla anılmıştır. Aynı zamanda Nakşibendî-Hâlidî şeyhi Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî'ye intisap ederek on beş yıl hizmetinde bulunmuştur. 1 Muharrem 1344 (2 Ağustos 1925) tarihinde, İstanbul'un Çarşamba semtinde vefat etmiştir. Önce Edirnekapı ile Eyüp arsında bulunan Mustafa Paşa Tekkesi yanına defnedilen Mustafa Fevzi Efendi, daha sonra torunu Numan Erdem tarafından Edirnekapı Şehitliği'ne nakledilmiştir. Dürüst, âlim, sert sözlü ve mizaçlı biri olarak tanınmıştır. Derin bir tasavvuf bilgisine sahiptir.[229]

Mustafa Fevzi Efendi'nin yazdığı mesnevinin, Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyet*'ine karşı olduğunu onun hakkında yapılan yüksek lisans tezlerinden öğreniyoruz.[230] Çünkü eserin hiçbir yerinde ne Dozy'nin ne de Abdullah Cevdet'in ismi zikredilmiştir. Ancak yazar, önsözde Hz. Peygamber'in siyeri ve İslâm hakkında ileri geri konuşan ve yalan yanlış şeyler yazanlara cevap vermek niyetiyle bu mesnevî tarzındaki eseri yazdığını dile getirmiştir.[231] Ortada dolaşan "*habîs*" (pis) bir eserde Hz. Peygamber'in sîretinin ona iftiralar atılarak anlatıldığını, zaten kötü kokulu bir nehrin kenarında dolaşanların ancak kötü bir koku duyabileceklerini dile getirmiştir. Yani kötü bir niyetle Hz. Peygamber'e yaklaşanların ancak böyle iftiralarla dolu eserler yazabileceğini ifade etmiştir.[232] Bu eseri yazmaktaki maksadının Hz. Muhammed'in ruhuna tevessül etmek ve okuyanlardan dua istemek olduğunu söylemiştir.[233]

---

[229] Geniş bilgi için bkz. Mustafa Uzun, "Fevzi Efendi", **DİA**, XII, İstanbul, 1995, s. 509, 510; Mehmet Şahin, **Mustafa Fevzi B. Numan'ın Hayatı, Eserleri ve Dini Edebiyatla İlgili Şiirleri** (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006,; Fikri Akbulut, Kâtib **Mustafa Fevzi B. Numan Efendi'nin(V.1344/1925) Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri** (Basılmamış yüksek lisans tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2006; Hasan Hüseyin Kul, **Mustafa Fevzi b. Numan ve Kitabu İsbâti'l- Mesâlik Fî Rabitâti's- Sâlik Adlı Eserindeki Görüşleri** (Basılmamış yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

Kitabın girişinde maksadını dile getiren mutasavvıf, *Mukaddime* başlığı altında yazdığı bölümde bu amaca yönelik açıklamalarına manzum biçiminde devam etmektedir. Her şeyin zıddıyla kaim olduğunu örneklerle açıklayan Mustafa Fevzi Efendi, doğruların da kıymetinin ancak yanlış şeyler görüldükten sonra hakkıyla bilindiğini bildirmektedir. Bu bağlamda din kardeşlerine seslenerek tarihten ibret alarak uyanık olmalarını istemektedir. Bazı insanların din sahasını boş bulup ahkâm kesmeye kalkıştıklarını, doğruyu yanlıştan ayırt edemeyen bazılarının da bunların peşi sıra gittiklerini sözlerine eklemektedir. Fevzi Efendi bundan sonraki mısralarda adeta Abdullah Cevdet'e isim vermeden yüklenmektedir. Onun, kendisini ehliyet sahibi görerek ictihad etmeye kalkıştığını, aslında şuursuz bir kimse olduğunu, hatta onun varlığı bile şüpheli olan vicdanını ve imanını misyonerlere sattığını söylemektedir. Aslında zaman içerisinde İslâm'ı baltalayan pek çok Müslümanın ortaya çıktığını onun için her şeyde ecnebileri suçlamamak gerektiğini ifade etmektedir. Böyle kimselerin halen Müslümanlar içinde yaşadıklarını, başka milletlerin ise bu tabiattaki insanların aralarında yaşamasına asla izin vermeyeceğini dizelerinde anlatmaktadır.

---

[230] Bkz. Mehmet Şahin, 53; Fikri Akbulut, 12; Hasan Hüseyin Kul, 16.

[231] Mustafa Fevzi B. Numan, **Şümûsu's- Safâ Fî Evsâfi'l- Mustafâ**, İstanbul, 1331, s. 2-4.

[232] Mustafa Fevzi, **Şümûsu's- Safâ**, 3.

[233] Mustafa Fevzi, **Şümûsu's- Safâ**, 4. Yazar tasavvuf erbabı olduğu için tevessül etme fikrine sahip olması doğaldır.

Bazı Hıristiyanların Hz. Peygamber'in müjdelendiğini kabul ettiği halde bazılarının onu küçümsediğini sonraki mısralarda dile getirmiştir. Ancak artık Müslümanların susmamaları, bu yazılanlara, konuşulanlara karşı cevap vermeleri gerektiğini söyleyerek onları uyarmıştır. Kendisinin bu eseri yazarak üzerine düşen görevi yerine getirdiğini, fakat birkaç kâfirin yaptığı hakaretlere üç yüz elli milyon Müslümanın hala ses çıkarmadığını söyleyerek üzüntüsünü dile getirmiştir. Mukaddime bölümünün sonunda devlete ve orduya dua ederek, Müslümanların birlikteliğini dilemiş ve yazacağı eserde muvaffak olmayı temenni etmiştir.[234]

Mustafa Fevzi Efendi daha sonra mesnevî tarzındaki eserinin bölümlerine geçmektedir. Bu bölümler sırasıyla salâvât bölümü, dua, Hz. Peygamber'in doğumu ve Şerh-i Sadr bölümü, Hz. Peygamber'in peygamberlik göreviyle görevlendirilmesi, Medine'ye hicret, Kâbe'ye, Hacer'ul-Esved'e, Sevr mağarasına ve Medine'ye yazılmış kasideler bunları takip etmektedir. Eserde Hz. Peygamber'in şemailine uzun bir bölüm ayrılmaktadır. Şemaille ilgili kısmın hemen arkasından Hz. Muhammed'in güzel ahlakından bazı kesitlerin aktarıldığı bir bölüm gelmektedir. Daha sonra iseHz. Peygamber'in giysilerini ve giyim şeklini anlattığı bir bölümü görmekteyiz. Bundan sonra Medine yolunda Hz. Peygamber'e olan özlemini dile getirdiği bir kaside yer almaktadır. Yazar, iki adet müseddesle[235] eserine son vermektedir. Bunlardan ilki hicrî 15 Muharrem 1331 tarihinde, ikincisi ise hicri Cemaziyülevvel 1331'de yazılmış ve bu kitaba eklenmiştir. İlk müseddes İslâm dünyasının içinde bulunduğu durum, toplumsal bozulma ve çeşitli İslâm beldelerinin işgali üzerine yazılmış hem bir feryatnâme hem de Müslümanları uyaran bir ikaz özelliğini taşımaktadır. İkinci müseddes ise İslâm dünyasının kurtuluşa erip huzur bulması için Ravza-i Mutahhara'da sunulmuş olup, Hz. Peygamber'den istimdat isteyen bir şiirdir.

---

[234] Mustafa Fevzi, **Şümûsu's- Safâ**, 5-11.

Yukarıda tanıttığımız eserin Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyet*'ine karşı yazılmış olduğunu belirten tezlerden, Mustafa Fevzi Efendi'nin Dozy ve Abdullah Cevdet'e karşı başka bir eserinin de olduğunu öğreniyoruz. Sözü edilen eser, yine 1331 yılında İstanbul'da basılan *İzhâr-ı Hakîkat*'tir. Adını zikrettiğimiz bu kitap, aslında yazarın çeşitli dergilerde yazdığı yazılardan oluşmaktadır.[236] Müellif kitabın girişinde dine karşı yapılan tariz ve tenkitlerden mustarip olduğundan bu eseri meydana getirdiğini açıklamaktadır.[237] Eserin başlangıcında çeşitli beyitlere yer veren yazar, bir sohbet havasında okuyucuya hitap ederek bu beyitlerin manaları üzerinde açıklamalarda bulunmaktadır. Sonra sözü dinde teceddüt meselesine getirerek "*ahkâmın teceddüdü demek esasın imha ve tahribi demek değildir*" diyerek bu konudaki fikrini beyan etmektedir.[238] Yazar, o sıralarda teceddüt konusu gibi çok tartışılan ve teceddütle birlikte anılan bir mesele olan tesettürle ilgili de fikirlerini açıklamaktadır. Yirmi yedi sayfalık bu küçük risalenin sonunda misyonerler ve

---

[235] "Bentleri altı dize olan nazım biçimine denir." Bkz. Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Ankara, 2009, s. 227.
[236] Mehmet Şahin, 56-58; Fikri Akbulut, 13, 14; Hasan Hüseyin Kul, s.17,18.
[237] Mustafa Fevzi, İzhâr-**ı Hakîkat**, İstanbul, 1331, s. 2.
[238] Mustafa Fevzi, **İzhâr-ı Hakîkat**, 10-11.

Hıristiyanların akideleri hakkında da görüşlerini ortaya koymakta, keza bu bölümde Dozy'nin ismini de zikretmektedir. Hıristiyan akidesinin bozukluğundan din konusunda ön yargılara sahip olan ve İslâm'a da bu ön yargılarla yaklaşan insanların Dozy'nin yazdığı *Tarih-i İslâmiyet* gibi eserleri okuyarak kafalarının karıştığını dile getirmektedir.[239]

4. İsmail Fennî Ertuğrul'un *Kitab-ı İzâle-i Şükûk*'u

Reddiye yazarlarından İsmail Fennî Ertuğrul, 1855 yılında Bulgaristan'ın Tırnova kasabasında doğmuştur. Babası kasabanın mahalli idare meclisi üyelerinden Mahmud Bey'dir. Rüştiye'yi bitirince bir müddet medresede Arapça dersleri almıştır. On altı yaşında varidat mukayyetliğine tayin olmuştur. Bu görevi ifa ettiği esnada bir yandan muhasebe öğrenmiş, bir yandan da musiki meşk etmiştir. Memleketinin Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine İstanbul'a göç etmiştir. 1879 yılında Maliye Nezareti'nde memuriyete başlamış, 1883 yılında Divan-ı Muhasebât'a nakledilmiştir. Memuriyeti sırasında yeni açılan lisan mektebine gidip Fransızca bölümünden mezun olmuştur. Bunun yanı sıra dört yıl İngilizce dersleri almıştır. Bu eğitimin neticesinde divan üyesi olmuş sonra da Mâbeyn-i Hümayun bütçesini hazırlayan komisyona seçilmiştir. 1898 yılında Dâhiliye Nezareti'nde muhasebe müdürlüğüne atanmıştır. Memuriyet hayatındaki başarılı çalışmalarından dolayı çeşitli berat ve nişanlarla taltif edilmiştir. 1911 yılında emekli olduktan sonra eserlerini tamamlamış özellikle felsefe ile ilgili meseleler üzerinde araştırmalar yapmıştır.

---

[239] Mustafa Fevzi, **İzhâr-ı Hakîkat**, 21, 22.

İsmail Fennî Ertuğrul edebiyat ve musikiyle de ilgilenmiş bir düşünürdür. Doğup büyüdüğü Tırnova'da ve sonradan geldiği İstanbul'da ünlü müzik adamlarından dersler almıştır. Kanun ve keman çaldığı müzik aletlerindendir. Çeşitli formlarda yapılmış iki yüzden fazla bestesi mevcuttur. Yürüyüş marşları da bestelemiş olan Ertuğrul, bunları cumhurbaşkanlığına sunmuş, beğenilenler askeri birliklerin bandolarına tavsiye edilmiştir. Felsefesinin temeli vahdet-i vücudun kabulü ve materyalizmin reddedilmesi fikrine dayanmaktadır. 29 Ocak 1946 tarihinde vefat eden İsmail Fennî Ertuğrul, Eyüp Sultan Mezarlığı'na defnedilmiştir. Hiç evlenmeyen yazar gayrimenkullerini ve basılacak eserleriyle, kitaplarının basım hakkını Darüşşafaka'ya, basılı eserlerinin eldeki nüshalarını Diyanet İşleri Başkanlığı'na, kütüphanesindeki kitapları da Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne bağışlamıştır.[240]

İsmail Fennî Ertuğrul kitabını Dozy'nin eserinin tercüme edilip yayınlandığı, tercümeyle ilgili tartışmaların yaşandığı ve eserin bakanlar kurulu kararıyla toplatılıp yasaklandığı dönemden çok sonra kaleme almıştır. Yazdığı esere de muhtevaya uygun olarak şüpheleri yok eden kitap anlamında ***Kitab-ı İzâle-i Şükûk*** adını vermiştir. Eser iki yüz elli üç sayfadır. Eserin kapağında "*Dozy'nin Tarih-i İslâmiyet'i Üzerine Reddiyedir*" ibaresi yer almıştır.[241] Bu reddiye İstanbul'da 1928 yılında yayınlanmıştır. Tabi bu süre zarfında pek çok önemli olay yaşanmıştır. Bir dünya savaşı meydana gelmiş, yönetimler değişmiş, yeni ülkeler ortaya çıkmıştır. Dünya ve Türkiye yaşanan süreçte büyük bir değişim geçirmiştir.

---

[240] Geniş bilgi için bkz. Süleyman Hayri Bolay, " İsmail Fennî Ertuğrul", **DİA**, XXIII, İstanbul, 2001, s. 98-100.
[241] İsmail Fennî Ertuğrul, **Kitab-ı İzâle-i Şükûk**, İstanbul, 1928.

İsmail Fennî Ertuğrul, kitabın mukaddimesinde eserini niçin yazdığını açıklamıştır. Dozy'nin kitabının aslının Flemenkçe yazıldığını söyledikten sonra kendisinin bu eseri Fransızca tercümesinden okuduğunu ve diğer müsteşriklerin yazdığı eserler gibi, insanı ifsada düşüren ifadelerle dolu olduğunu belirtmiştir. Önce eseri önemsemeyip bir kenara attığını, fakat sonra bir tanıdığıyla konuşması esnasında, onun Dozy'den olumsuz etkilendiğini görerek, itikatları tam oturmamış din kardeşlerinin zihinlerini şüpheden korumak için bir reddiye yazmaya karar verdiğini açıklamıştır.[242] Yazar, mukaddimede eseri yazarken takip ettiği usul hakkında da bilgi vermiştir. Reddiyede itiraza gerek gördüğü konuları Türkçe tercümedeki sayfalarına göre sırayla iktibas ettiğini, o iktibaslardan sonra da kendi açıklamalarını yaptığını belirtmiştir. Türkçe tercümeyi ve sayfa sırasını takip etmedeki amacının da okuyucunun işini kolaylaştırmak olduğunu açıklamıştır.[243] İ. Fennî Ertuğrul, kendi mütalaalarının ardından teyit için *başka bir dine mensup, ilmi yeterliliğe sahip, tarafsız ve insaf sahibi olması sebebiyle* Barthelemy Saint Hilaire (1805-1895)'in *Muhammed ve Kur'an* adlı eserinden faydalanarak ona sık sık atıfta bulunduğunu okuyuculara bildirmiştir.[244]

Üzerinde çalıştığımız reddiyeler içerisinde müsteşrik çalışmalardan en fazla yararlanan müellif, İsmail Fennî Ertuğrul'dur, diyebiliriz. Fakat önsözde de belirttiği gibi daha çok Barthelemy Saint Hilaire'in eserine başvurmuş ve bu eserden. sıkça alıntılar yapmıştır. Yazar Dozy'nin kitabıyla ilgili değerlendirmelerini bitirdikten sonra Barthelemy Saint Hilaire'in Hz. Peygamber'in ahlakı ve kişiliği ile ilgili yazdıklarını değerlendirmiştir. Ardından Muir, Weil, Voltaire, Renan gibi yazarların Hz. Peygamber hakkındaki görüşlerine yer verip, onların fikirleriyle Barthelemy Saint Hilaire'in fikirlerini karşılaştırmış, sonra da yazılanların tümüyle ilgili kendi görüşlerini derç etmiştir. Bu arada yazar, İngiliz filozof John Stuart Mill (1806-1873)'in Hıristiyanlığın ahlak anlayışı hakkındaki görüşlerine kitabında yer vermiş ve bunlar üzerine de bir değerlendirme yapmıştır. İsmail Fennî Ertuğrul, bu gibi hususiyetleriyle diğer yazarlardan ayrılmaktadır. Müellif kitabının sonunda Hz. Peygamberle ilgili uzun bir değerlendirmenin ardından yazdığı hatimeyle eserini noktalamıştır.

---

[242] Ertuğrul, 3,4.
[243] Ertuğrul, 4.
[244] Ertuğrul, 4.

5. Abdürrahim Zapsu'nun *Büyük İslâm Tarihi*

Büyük İslâm Tarihi'nin yazarı Abdürrahim Zapsu 1890 yılında Van'ın Başkale ilçesinde doğmuştur. İlk tahsilini Başkale'de yapmış, orta tahsilini ise Van Dâr'ul-Muallimîn'de tamamlamıştır. Seyyid Taha Arvasî'den icazetname almış, Ankara Maliye Meslek Mektebi'ni bitirmiştir. Ayrıca İstanbul İlâhiyat Fakültesi'nin son mezunlarındandır. I. Dünya Savaşı'nda Ermeni çeteleri ve Ruslara karşı savaşmış ve esir düşmüştür. Esareti esnasında esir müslüman çocuklara eğitim vermiştir. Rusların yaptığı faaliyete son vermesi üzerine esir kampından firar ederek Bakü'ye ulaşmıştır. On beş yıl öğretmenlik, on beş yıl maliyecilik yapmıştır. Hayatının son yıllarını ise yazmakla geçirmiştir. 1915 yılında Pakistan'da düzenlenen Dünya İslâm Kongresi'ne katılmıştır. Arapça, Farsça, Rusça ve Almanca bilen yazar, 9 Şubat 1958 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı Necati Bey Mezarlığı'ndadır.[245]

Abdürrahim Zapsu'nun eseri aynen Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin eseri gibi bir reddiye üslubuyla değil, bir İslâm tarihi olarak yazılmıştır. Nasıl Ahmed Hilmi Efendi eserinde Dozy'ye ayrı bir yer ayırmış, yeri geldikçe onu eleştirmiş, hatta İslâm tarihi yazma sebebinin müsteşrik fikirlerin temel dayanaklarını yok etmek olduğunu açıklamışsa, Abdürrahim Zapsu da yazdığı *Büyük İslâm Tarihi*'nde Dozy'ye ayrı bir bölüm ayırmıştır. Hem bu sebeple hem de karşı çıktığı görüşlere cevap verme gayesinde olduğu için onu reddiyeler kapsamında ele almayı uygun gördük. Abdürrahim Zapsu bu eserin birinci cildini 1955 yılında, ikinci cildini ise 1957 yılında yayınlamıştır. Eser 2006 yılında tekrar basılmıştır.[246] Birinci cildin başlangıcında tarih, tarih felsefesi, İslâm, din konuları üzerinde durulduktan sonra Dinler Tarihi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Diğer dinlerin tarihlerini ve doktrinlerini anlattıktan sonra yazar, İslâm Tarihi'ne geçiş yapmıştır. İslâm Tarihi'ni kronolojik bir yöntemle takip etmek yerine, konuları rastgele anlatmıştır. Yazdığı konularla ilgili olarak çok fazla alıntı yapmıştır. Bu bakımdan Zapsu'nun eseri daha çok bir derlemeyi andırmaktadır.

Müellif, İslâm dini ortaya çıktığı günden kendi yaşadığı döneme değin İslâm, Kur'an ve Hz. Muhammed'e iftira atanları sekiz sınıfta toplamış ve onların yaptıkları düşmanlıkları anlatmıştır. Abdürrahim Zapsu'nun yaptığı sınıflama şu şekildedir: Kureyşliler, Asıl Yahudiler, Münafıklar (maskeli Yahudiler), Mecûsîler, Bâtınîler (maskeli Mecûsîler), Ehli Salip Hıristiyanlar, Ehli Kalem Hıristiyanlar,

---

[245] Abdürrahim Zapsu, **Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul, 1975, s. 11-13.
[246] Abdürrahim Zapsu, **Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul, 2006.

Dinsizler (Müspet ilim erbabı, Komünistler, masonlar). Bunların her birinin kendi hâkim bulundukları dönemde İslâmiyet'e karşı çalıştıklarını vurgulamış ve onların iddialarını incelemiştir.

Büyük İslâm Tarihi'nin siyerle ilgili bölümlerinde, genelde Eyüp Sabri Paşa (1832-1890), Şemsettin Sami (1850-1904), Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi (1591-1658), Hasan Heykel Paşa, Lütfullah Ahmedî (ö. 1414), Mevlana Muhammed Ali(1874-1951), Mehmet Halit Bey, Ali Reşat Bey (1877-1929), Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895), Hatib-i Şirbî, Ebussuud Efendi (1490-1574), Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942), Vehbi Efendi, Muhammed Abduh (1849-1905), İmam Kastalani(1448-1517), İbnü'l Esir (ö. 630/1233)'in yazdıklarını aynen alıp aktarmıştır. Hz. Peygamber'in doğumuyla ilgili şiirleri, naatları da bunlara eklemiştir. Yukarıda değindiğimiz gibi bu sebeple eseri bir derleme olarak nitelemek yanlış bir kanaat olmasa gerektir.

Eserin ikinci cildine Hz. Peygamber'in çocukluk ve gençlik yıllarını anlatarak başlayan yazar, iftira ve yalanlardan bahsederken Dozy ve Caetani[247] (1869-1935)'nin yazdıkları eserlere sözü getirmiştir. Dozy'nin eseri hakkında değerlendirmelere geçmeden önce, Dozy ve Abdullah Cevdet hakkında bilgi vermiştir.[248] Ayrıca M. Akif'in Abdullah Cevdet'in tercümesini öven Ebuzziya Tevfik Bey'e yazdığı *Sırat-ı Müstakîm*'in 78.sayısındaki "Açık Mektup" un baş kısmını da aynen alıntılamıştır.[249] *Tarih-i İslâmiyet*'e karşı o dönem kimlerin neler yazdığına sözü getirip bunun için *Sırat-ı Müstakîm*'i taradığını belirtmiştir. Sonra Ferit Kam(1864-1944)'ın yazdığı makaleyi aynen verip onun üzerinden değerlendirmelerde bulunmuştur.[250] Abdullah Cevdet'in önsözde yazdıklarına tek tek cevaplar vermiştir. Bunun ardından da bizim tezimizde incelediğimiz Manastırlı İsmail Hakkı'nın makalelerinden beş tanesinin özetlerini verip onları tahlil etmiştir.[251]

---

[247] Roma'da doğmuştur. İlk dönem İslâm tarihi üzerine çalışmalar yapmıştır. Sosyalist bir milletvekili olarak kilise ve din adamlarına muhalefet etmiştir. 1924 yılında Müslüman milletlerin tarih, din ve kültürlerini araştırmak için *Fondazione Caetani* adıyla bir vakıf kurmuştur. İktidara gelen faşistlerle anlaşamadığından 1927 yılında siyasi mülteci olarak Kanada'ya gitmiş. 24 Aralık 1935 tarihinde vefat etmiştir. İslam tarihini başlangıcından hicrî kırkıncı yılına kadar anlattığı *Annali dell'Islam* (Roma, Milano, 1905-1926) adlı eseri Hüseyin Cahit Yalçın tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Ancak hicretin on ikinci yılına kadar olan kısmı *İslam Tarihi (I-X, İstanbul, 1924-1927)* adıyla yayınlanmıştır. Bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "Caetani", **DİA**, VI, İstanbul, 1992, s. 544, 545; Züleyha İmamoğlu Gündoğdu, **Mustafa Âsım Köksal'ın Caetani'ye Yazdığı Reddiye'nin Değerlendirilmesi** (Basılmamış yüksek lisans tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2010, s. 21.

Büyük İslâm Tarihi'nin niçin yazıldığına da kısaca temas etmeyi faydalı görmekteyiz. Abdürrahim Zapsu, Hz. Peygamber'in iftiralara uğradığı halde asıl vasıflarının insanlığa gösterilmediği kanaatindedir. Önsözde bunu aynen şu şekilde ifade etmiştir: "*Taraftarlarının lüzumsuz taassupları, muarızlarının insafsızca iftiraları, bîtarafların da hakikate nüfuz edememeleri yüzünden bu mukaddes kaynak ihmale uğramıştır.*"[252] Gerçek iman sahipleri bu işi layıkıyla yapmaya cesaret edemediklerinden meydanın muhaliflere kaldığını, onların da yalanlarını kullanarak gerçekleri tahrif ettiklerini söylemektedir. Kendisinin ise yalnızca ilim ve iman noktasından hareket ederek konuya eğildiğini açıklamaktadır. Bu görevin ağır bir iş olduğu ve uzun yıllarda oluşan iftira ve garazlarla daha da zorlaştığını dile getirmektedir. "*Cesaret edilmediğinde muarızlar ve müfteriler işlerini yapmaya devam edecekler ve gerçekler yine gün yüzüne çıkmayacaktır*" demektedir. İşte onlara meydanı bırakmamak için böyle bir eseri yazdığını (derlediğini) beyan etmektedir.[253]

---

[248] Abdürrahim Zapsu, **Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul, 1957, II, 64, 65.
[249] Zapsu, II, 62-67.
[250] Zapsu, II, 67-74.
[251] Zapsu, II, 74-84.
[252] Zapsu, I, 3.

Abdürrahim Zapsu, "*İslâm Tarihi Nasıl Olmalı?*" başlıklı bölümde, Avrupa'da pek çok yazarın İslâm'ı ve Hz. Peygamber'i eleştiren, ona hakaret eden yazılar, kitaplar kaleme aldığını (Dozy'nin adını da bunlar arasında zikrediyor.) belirtmiştir. Buna karşın Namık Kemal (1840-1888), Ahmed Mithat Efendi (1844-1912), Rahmetullah Hindî (ö. 1888) gibi pek az Müslümanın onlara cevap verdiğini söylemiştir.[254] O, Müslümanların genel karakterinin bu hakaretlere cevap vermek yerine, onları önemsemeyip Allah dinini nasıl olsa korur düşüncesiyle müdafaa ve propagandaya gerek duymamak olduğunu ifade etmiştir. Hatta Müslüman ana ve babadan doğan, nüfus cüzdanlarında Türk ve Müslüman yazan iki yazarın (Abdullah Cevdet Karlıdağ ve Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957)) böyle garazkâr ve iftiralarla dolu kitapları çevirdiğini hatırlatmıştır.[255] Kendisi ise yazılan her şeyi önemsediği için böyle bir İslâm tarihi yazmaya karar vermiştir.

6. Mehmet Ali Derman'ın *Çürütme (Reddiye)*'si

Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyet*'ine yazılan reddiyelerden biri de tıp doktoru Mehmet Ali Derman tarafından yazılan *Çürütme (Reddiye)*'dir. Kitabın kapağında bu başlığın altında parantez içerisinde aynen şu ifadeler yer almaktadır: " *Dr. Duzi, Dr. Sprenger, Dr. Moir gibilere ve Komünistlere cevabımız*". Eser ilk olarak kırk sekiz sayfa olarak 1972 yılında basılmıştır. Aynı yıl, yapılan tashihler ve ilavelerle doksan altı sayfa olarak tekrar basılmıştır.

---

[253] Zapsu, I, 3-7.

[254] Bkz. Dücane Cündioğlu, "Ernest Renan ve Reddiyeler Bağlamında İslâm Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı", **Divan,** İstanbul, 1996/2, s. 1-94.

[255] Zapsu, I, 77-80.

Eserin ilk bölümünde yazar, "*Din İnsanların Vazgeçilmez İhtiyaçlarından Biridir*" başlığı altında, birtakım bilimsel bilgiler vermiş ve dinin gerekliliğine değinmiştir. Bu bilimsel bilgilerin pek çoğu kendi uzmanlık alanı olan tıpla ilgilidir. Ayrıca burada çeşitli anekdotlara da yer vermiş, konuyla ilgili Kur'an ayetlerini zikretmiştir. Daha sonraki bölümde ise İslâm dininin akıl ve mantığa uygunluğunu, bilime verdiği önemi anlatıp Hıristiyanlıkla karşılaştırmasını yapmıştır. Bu noktada pek çok örnek olay ve bilgiyi okurlara aktarmıştır. Sonra bir başka bölümde Hz. Muhammed'in tüm insanların peygamberi olduğunu gerekçeleriyle anlatmıştır.

Diğer reddiye yazarları gibi Dr. Mehmet Ali Derman da Batılı bilim adamı ve yazarların görüşlerine eserinde yer vermiştir. Bunlardan biri ünlü İngiliz filozof ve tarihçi Thomas Carlyle (1795-1881)'dir. Bu bilim adamının Hz. Peygamber'i üstün vasıflara ve güzel ahlaka sahip olarak gördüğünü belirten sözlerinden alıntılar yapmıştır. Ayrıca mezkur aydının bu kadar çok insanın inandığı bir kimsenin yalancı olamayacağına dair sözlerini kaynak göstermeden aktarmıştır[256] Yazar, eserinin kırk iki ile elli yedinci sayfalar arasını Dozy'nin görüşlerine karşı yazdıklarına ayırmıştır. Kitabın geri kalan kısmında İslâmiyet'in ilerlemeye engel olmadığını anlattığı bir bölüm, Türkiye'deki "*Komünistlere Cevap*" adlı bir bölüm ve bir İngiliz tarihçisi John Davenport (1789-1877)'un Hz. Peygamber ve Kur'an hakkındaki görüşlerini aktardığı son bir bölüm daha yer almıştır. Yazar, kitabın en sonuna eklediği Son Söz başlığı altındaki tavsiyelerle reddiyeyi tamamlamıştır. [257] Ama bu tavsiyeler, yazarın müsteşriklerin iddiaları karşısında yapılması gerekenlerden ziyade, vatan ve milletin selameti için yapılması gerekenleri sıraladığı bir manifesto niteliğindedir.

---

[256] Mehmet Ali Derman, **Çürütme (Reddiye)**, İstanbul, 1972, s. 41, 42.

Görüldüğü üzere eser, plan dâhilinde yazılmış bilimsel bir eser olmaktan ziyade entelektüel bir Müslümanın bazı konulardaki hassasiyetlerini anlatmasından ibarettir. Bu açıdan hamasî duygularla ve savunmacı mantıkla yazılmış bir kitap olduğu söylenebilir. Zaten yazarın eseri yazma gerekçesini öğrendiğimizde nasıl bir hissiyat içerisinde kalemini kullandığını anlayabiliriz. O, Avrupa müsteşriklerinin yedi sekiz yüzyıldan beri Hz. Peygamber'e dil uzattıklarını, kitaplar kaleme aldıklarını, son zamanlarda Avrupa'nın tarafsız bilginleri bunlara itiraz etseler de Müslüman bilginlerin yeterince inandırıcı cevaplar vermediklerini düşünmektedir. İşte bir tıp doktoru olan Mehmet Ali Derman bu boşluğu doldurmak adına bu reddiyeyi yazmıştır.[258]

B. MAKALELER

1. Sırat-ı Müstakîm 24. Sayısındaki Makale

Sırat-ı Müstakim dergisi yayın kurulu, Dozy'nin yazdığı ve Abdullah Cevdet'in tercüme ettiği *Tarih-i İslâmiyet* adlı eser hakkında kendilerine çok mektup geldiğini makalenin başında açıklamışlardır. Bu makaleyi o mektuplara cevap vermek için kaleme almışlardır. Makalede bazı insanların garazkâr ve kötü kalpli olduklarından güzel ve iyi olan ne varsa onları yok etmek adına ömür boyu uğraştıklarını söylemişlerdir. Bunların sözlerinin akıllı insanları etkilemeyeceği dile getirilmiştir. Bu zihniyete sahip insanların yazdığı şeylerden üzüntü duymaya gerek olmadığını, eğer böyle bir tavır takınılırsa onlara bir değer verilmiş olacağı anlatılmıştır. Avamın böyle kimselerin yazdıklarına kanacağı korkusunun yersiz olduğu, avamlığın vicdansızlık olmadığına dikkat çekilmiştir. Dozy'nin yazdıklarının isabet edebileceği bir mümin kalp olmadığı vurgulanmıştır. Dozy'ye sonraki sayılarda kati ve akli delillerle cevap verileceği dile getirilmiştir. Yazının sonunda "*Başlangıçta Kur'an'ın hataları vardı bunlar daha sonra Müslümanlar tarafından düzeltildi.*" diyen bir adamın ne kadar cahil olduğuna işaret edilmiştir.[259]

---

[257] Derman, 95, 96.
[258] Derman, 43.

2. Ferit Kam "*Tarih-i İslâmiyet'e Dair*" ve "*Mâhud Tarih-i İslâmiyet'in En Mühim Noktası Hakkında Bir İki Söz*"

Ferit Kam (1864-1944), *Tarih-i İslâmiyet* hakkında *Sırat-ı Müstakim* dergisinin üçüncü cildinin 74 ve 78.sayılarında iki makale kaleme almıştır.[260] Daha sonra yazar, bu makalelere pek çok konuda yazmış olduğu yazıları topladığı *Dini ve Felsefi Sohbetler* adlı kitapta yer vermiştir. Adı geçen makaleler kitabın ikinci sohbeti başlığı altında ve 38-59 sayfaları arasında yer almıştır. Ferit Kam makaleye karşılıklı konuşmalarla başlamıştır. Bu arada müstehzi ifadeler kullanmıştır: "*Dozy'nin küfür bulaşmış zehirlerinin Doz u sana da fena tesir etmiş gibi...*"[261] Ferit

---

[259] **Sırât-ı Müstakîm**, I, S.24, 12 Muharrem 1327, s. 383, 384.

[260] Ferit Kam, "Tarih-i İslâmiyet'e Dair" , **Sırât-ı Müstakîm**, III, S.74 ve 78.

[261] Ferit Kam, **Dini Ve Felsefi Sohbetler**, sad. Süleyman Hayri Bolay, Ankara, 1987, s. 39.

Kam, Dozy'ye yapılacak itirazların delillere dayanırsa etkili ve geçerli olacağını bildirmiştir.[262]

Dozy'ye cevap vermek görevinin aslında İslâm âlimlerinin işi olsa da "*nasıl vatan işgal edildiğinde herkes onu korumak adına silah elde hudutlara koşarsa ilâhî hudut olan imana tecavüzde de herkes elinden geleni yapmalıdır*" demektedir.[263] Daha sonra dinsizlik, Avrupa ve dinsizlik, dinsiz kişinin psikolojisi, dinsizlerin âlem görüşü gibi konulara değinmektedir. Ardından konuyu tekrar Dozy'ye getirmektedir. Dozy'nin bir dine inanıp inanmadığını sorgulamaktadır. Çeşitli varsayımlar yaparak Dozy'nin Hz. Peygamber hakkında Sprenger'den mülhem olarak zikrettiği *sara ve histeri* gibi hastalıklara kapıldığı iddiasına çürütmeye çalışmaktadır. Ona göre Dozy'nin kitabının en önemli noktasını bu iddia teşkil etmektedir. Bu iddia çürütülürse diğer görüşlerinin de pek tutar tarafı kalmayacaktır.[264]

3. Nevşehirli Hayreddin "*Doktor Dozy'i Red*"

Dozy'ye karşı yazılan reddiyelerden biri de hayatı hakkında bilgi bulamadığımız Beyazıt Camii dersiamlarından Nevşehirli Hayreddin Efendi tarafından *Beyanü'l-H*ak dergisinde "Doktor Dozy'yi Ret" başlığı altında çıkan yazılardır. Yazılar, derginin 163 ile 172. sayıları arasında yayımlanmıştır. İsmini zikrettiğimiz sayılar arasındaki on sayıdan ikisi hariç (164 ve 167) müellifin konuyla ilgili makaleleri bu başlık altında çıkmıştır. Yazarın yazdığı yazıların çoğunluğu,

---

[262] Kam, 39.
[263] Kam, 39, 40.
[264] Kam, 54-59.

Abdullah Cevdet'in kaleme aldığı *İfade-i Mütercim*'le ilgilidir. Abdullah Cevdet'e yöneltilen eleştiriler bölümünde bu yazdıklarını inceleyeceğiz. Ancak yazarın yazdıklarına dair genel bilgileri burada vermeye çalışacağız.

Hayreddin Efendi, ilk yazısına tarihin tanımını yaparak ve tarihle ilgili bir hadisi zikrederek başlamaktadır. Ona göre tarih, "*Çok geniş ve hakiki bir haber verme ile bazı büyük insanların hayat hikâyelerini yazmaktır.*" Müslümanlar için ayrı bir öneme haiz olan tarih hakkında Hz. Peygamber'in şu sözüne de yer vermektedir: "*Kim bir müminin tarihini yazarsa ona hayat vermiş olur.*"[265] Tarihçiliğin en büyük kıstasının tarafsızlık olduğuna belirten yazar, bu kıstasın İslâm tarihi için de başka bir tarih yazımı için de gerekli olduğunu dile getirmektedir. Abdullah Cevdet'i ön yargılı davranıp tarafsızlık ilkesini göz ardı ederek Dozy'nin kitabını en mükemmel yazılmış İslâm tarihi olduğunu iddia etmesinden ötürü eleştirmektedir.

Reddiye yazarları içerisinde işin maddi boyutuna dikkat çeken ilk yazar olan Nevşehirli Hayreddin Efendi, Abdullah Cevdet'in yaptığı reklamla kitabın satılmasını sağlayarak hatırı sayılır bir gelir elde edeceğini belirtmiştir.[266] Başka bir hususu da burada yeri gelmişken ifade etmekte fayda görüyoruz. Yazar, *Beyanü'l-Hak*'ın 170. sayısındaki yazısını tamamladıktan sonra hamişte devrin Şeyhülislâmı Cemaleddin Efendi'ye bir çağrıda bulunmuştur. Abdullah Cevdet gibi birinin İslâm'ın hilafet merkezinde nasıl yaşayabildiğine, bunu duyacak olan üç yüz milyon

---

[265] "Bu söz bizim temel kaynaklarımızda yer almaz. *Keşfu'z-Zunûn*'un mukaddimesinde (Hacı Halife, 1/1) bu ifadeler peygamberimize aitmiş gibi nakledilmiştir. Ayrıca *Buğyetu'l-Musterşidînde* peygamberimizin sözü gibi algılanmıştır (Buğyetu'l-Musterşidîn, Abdurrahman Ba'levî, Daru'l-Fikr, trs. -Şamile içinde-). Gerçekte bu ifade peygamberimize ait olmayıp, es-Sehâvi'ye (v.h.927) atfedilmektedir." Detaylı bilgi için www.kamilcakin.com/uydurma hadisler, 17.06.2013.

[266] Nevşehirli, "Doktor Dozy'yi Red", **Beyanü'l- Hak**, S. 165, 1 Recep 1330, s. 2011.

Müslümanın hilafete soğuklukla bakabileceğine değinmiştir. Onun için bu hususta gereken tedbirlerin alınmasını meşihat makamından istemiştir.[267]

Nevşehirli Hayreddin Hoca, Dozy'nin hem bir İslâm tarihi yazacak kadar yeterliliğe sahip olmadığını hem de tarafsız olmadığını ifade etmiştir. Hatta Dozy'nin zekâsıyla ilgili de ağır sözler sarf etmiştir.[268] Müellif eserde yer alan konular ve yazılanlarla ilgili olarak değerlendirmelerini ise seçmeci bir yöntemle yapmıştır. Yani, eleştirdiği konuları sırayla ele alıp cevap vermek yerine bazı konuları seçmiş ve onlarla ilgili fikirlerini açıklayarak eleştirilerde bulunmuştur.

---

[267] Nevşehirli, **Beyanü'l- Hak**, S. 170, 21 Şaban 1330, s. 2994.
[268] Nevşehirli, **Beyanü'l- Hak**, S. 166, 14 Şaban 1330, s. 2928-2930.

III. BÖLÜM

DOZY VE REDDİYELERİN ODAKLANDIĞI TEMEL KONULAR

A. DOZY'NİN İDDİALARINA VERİLEN CEVAPLAR

1. İslâm Dini, Vahiy ve Peygamberlik

Dozy, eserin farklı yerlerinde İslâm dininin kaynağıyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bunlardan kimisini Hz. Peygamber'in hayatından bahsettiği kısımlarda, kimisini de özellikle *İnanç ve Ayin* başlıklı beşinci bölümünün hemen başında yapmıştır. Bu açıklamalarında İslâm'ın kendine has bir din olmadığını vurgulamıştır. Ona göre İslâm, Haniflik, Zerdüştlük, Musevilik, Hıristiyanlık ve Arabistan'ın eski dininden alınan itikatlara Hz. Muhammed'in peygamberliğinin eklenmesiyle oluşmuş bir dindir. Kur'an'da derin fikirler yoktur, İslâm, dinlerin en az orijinal olanıdır. Dozy bu noktada söz konusu dinlerdeki bazı inanç ve ibadet esaslarının İslâm dininde var olan esaslarla benzerliklerini örneklerle ortaya koymaya çalışmıştır.[269] Ayrıca Dozy İslâm'ın çok hızlı bir şekilde yayılmasını da birçok dinden oluşan yapısına bağlamıştır. O, İslâm'ın tek tanrılı ve sade karakterine rağmen saf bir din olmayışı ve Hz. Muhammed'in de derin düşünceli bir insan olmaması sayesinde bu kadar çok kabul gördüğünü iddia etmiştir.[270]

Dozy'nin İslâm dininin diğer dinlerden çok fazla etkilendiği yönündeki iddialarına reddiye yazarları kayıtsız kalmamışlardır. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, İslâm dininin Hz. Adem'den itibaren tüm peygamberlerin telkini vasıtasıyla devam eden semavi dinin son tebliği olduğunu hatırlatmaktadır. Ona göre İslâm'a esas teşkil eden fikirlerin diğer dinlerde bulunması normaldir. Çünkü İslâm dini, bir icat ve yeni ortaya çıkmış bir şey değil, bir olgunlaşma ve mükemmelleşmedir. Ahmed Hilmi, İslâm'ın yegâne din olma iddiasında da bulunmadığını sözlerinin başında açıklamaktadır. Dozy'nin bazı kavram ve kelimeleri vererek İslâm'ın diğer dinlerden aldıklarına örnek göstermesine de kısa bir şekilde cevap vermektedir. Kavimlerin birbirlerinin dillerinden alıntılar yapmasının tarih boyunca görüldüğünü, bunun halkların birbirleriyle olan ilişkilerinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Ayrıca İslâm dininin Tevrat'ı ve İncil'i bozulmamış haliyle hakikat olarak kabul ettiğini de sözlerine eklemektedir. Dozy'nin buradan hareketle İslâm'ı çürütmeye çalışmasını ise anlayışının basitliğine bağlamaktadır.[271]

---

[269] Dozy, 175-179.
[270] Dozy, 201-205.

Manastırlı önceki yazdıklarına atıfta bulunarak Hz. Peygamber'in ümmi olduğu için bu bilgileri alamayacağını ifade etmektedir. Başka yerlerden alıntılar yaparak böyle bir dinin tesis edilmesinin mümkün olamayacağını sözlerine eklemektedir. Kur'an'dan önceki kitaplarda yer alan bazı kıssaların Kur'an'da yer almasının normal olduğunu, zaten Kur'an'ın önceki ilahi kitapları doğrulamak ve teyit etmek için gönderildiğini belirtmektedir. Bu noktada şeriatlar arasında benzerliği ise zaruri görmektedir.[272] Manastırlı İsmail Hakkı, Beydavî'den alıntı yaparak "*Musa bugün hayatta olsaydı bana tabi olurdu*"[273] hadisini zikretmektedir.[274] İslâm'ın tek geçerli din olduğunu vurgulayan Manastırlı, bu iddiasını ilgili ayetlerle desteklemektedir.[275] Bundan sonra Hıristiyanlığın bozulma süreci hakkında bilgi veren müellif, aslında Hz. İsa'nın getirdiği dinin İslâm olduğuna değinmektedir. Hakiki Yahudilik ve Hıristiyanlığın İslâm'la pek çok yönden benzeştiğini, tahrif olduktan sonra bile bazı ahkâmda yine benzerlikler bulunabileceğini vurgulamaktadır. Bu benzerliklerin sadece ilahî kaynaklı dinlerde değil diğer dinlerle de olması mümkündür, demektedir. Ancak bu benzerliklerden ötürü asılsız iddialara kalkışmak, ona göre ilim erbabına yakışmamaktadır. Bu bahsin sonunda, diğer peygamberler kendilerinden önceki peygamberlerin şeriatlarını tümüyle ilga mı etmişlerdir diye sormakta ve peygamberlerin kendinden öncekilerin şeriatlarıyla muamele ettiklerine örnek vermektedir.[276]

---

[271] Şehbenderzâde, I, 280.
[272] Manastırlı, 72, 73.
[273] Abdurrezzak, **el- Musannef**, VI, 113, 114; X, 313, 314.
[274] Manastırlı, 73.
[275] Âli İmran,19; Bakara,131,132; Nisa,125; Âli İmran, 85.

Bu konuyla ilgili olarak İsmail Fennî ise bütün peygamberlerin aynı dini getirdiklerini fakat şeriatlarının değişebildiğini yazmıştır. Hz. Peygamber de teslis inancından dini yeniden asli özelliğine kavuşturmak için gönderilmiştir. Bazı ahkâmı feshedip yerine zamana göre yenisini, daha uygun olanını vaz etmiştir. Aslı, yani temeli aynı olan dinde yenilik olmaz ama ahkâm ve muamelatta yenilik olmadığı söylenemez, demiştir. Hıristiyanlık ve Yahudilik'teki bazı emirlerin İslâm'da da varlığını sürdürmelerini, bu emirlerin ebedi bir hüviyete sahip olmalarına bağlamıştır. Çünkü hepsinin kaynağı Allah'tır. Yazar, burada değişen ve değişmeyen konulara örnekler vererek bahsi nihayetlendirmiştir.[277]

Dozy'nin İslâm'ın eklektik olduğunu ileri sürerken kullandığı kanıtlardan biri de Hacc ile ilgili mekânların ve ibadetlerin Yahudi kökenli ve İbranice olmasıdır. Nevşehirli, bu noktada Dozy'yi eleştirerek bunların İbranice olmasının doğal olduğunu, çünkü Hz. İbrahim'in İbrani dilini konuştuğunu belirtmektedir. Ancak mezkûr konuyla ilgili Abdullah Cevdet'in, Dozy'nin *Les İsraélites a la Mecque* adlı eserine atıf yaparak haccın kökeninin Yahudi Paskalyası olduğu görüşünü eleştirmektedir. Hz. İbrahim'in Yahudilik ortaya çıkmadan çok önce yaşadığını hatırlatmaktadır.[278]

---

[276] Manastırlı, 74,75.
[277] Ertuğrul, 132.

Dozy, Hz. Peygamber'in kişiliğinden ötürü dini düşüncelere yatkın olduğunu, Yahudilerle, Hıristiyanlarla, Haniflerle özellikle de Zeyd b. Amr[279] ile dini konularda sohbet ettiğini açıklamaktadır. Daha sonra seyahatlere çıkmaya başladığını, Haniflerin düşüncelerine yakınlaştığını ve Allah ile ilgili fikirleriyle putları bağdaştıramadığından onlara inanmayı reddettiğini ifade etmektedir. Aslında o dönemde Hz. Peygamber'in bu düşüncede tek olmadığını, pek çok kişinin onun gibi düşündüğünü de belirtmektedir. Fakat Hz. Peygamber'in onlardan farklı olarak kendisinin Allah'ın peygamberi olduğuna inandığını ileri sürmektedir.[280] O, Hz. Peygamber'in bu inanca kapılmasını onun hastalığına bağlamaktadır. Ona göre bu hastalık birçok bilim adamının söylediği gibi *sara* değil, şarkiyatçı kimliğinin yanı sıra aynı zamanda bir tıp doktoru olan Sprenger'in açıkladığı üzere *histeridir*.[281] Bu açıklamanın ardından Dozy uzun uzun histeri hastalığının özelliklerinden bahsetmektedir.[282] Sonuçta Hz. Peygamber'in histeri hastalığının etkisiyle kendisini peygamber zannettiğini, kendi kendini aldattığını düşünmektedir. Hatta o Hz.

---

[278] Nevşehirli, S. 170, 2994.

[279] Zeyd b. Amr haniflerin en meşhurudur. Hz. Ömer'in eniştesi Said'in babasıdır. Putlara tapmamış, Yahudilik ve Hıristiyanlığa da girmemiştir. Her zaman Hz. İbrahim'in tanrısına taptığını söylemiştir. Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği gerçek dini aramak üzere yola çıkmıştır. Birçok Yahudi ve Hıristiyan din adamıyla görüşmüştür. Bir papazın Hz. İbrahim'in dininin tebliğcisi peygamberin geldiğin memlekette ortaya çıkacaktır sözleri üzerine Mekke'ye dönerken Lahm kabilesi tarafından öldürülmüştür. Hz. Peygamber onun doğru dine inanan biri olarak haşr olunacağını müjdelemiştir. Bkz. Neşet Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara, 1982, s. 162-164.

[280] Dozy, 36.

[281] Yunanca döl yatağı anlamına gelen *hystera* kelimesinden türemiştir. Bu sebeple kadınlara özgü bir hastalık olduğuna eski çağlarda inanılsa da gerçekte her iki cinste ve her yaş grubunda görülebilmektedir. Duyusal, ruhsal veya harekete ilişkin bir psikonevrozdur. Bunların her birine ait belirtileri mevcuttur. Geniş bilgi için bkz. **Ana Britannica**, XI, İstanbul, 1988, s. 118.

[282] Dozy, 36-40; krş. Sprenger, **The Life Of Mohammad From Original Sources**, Allahabad, 1851, s. 89.

Peygamber'in hayatının sonunda peygamberliğine inanıp inanmadığını bilmenin mümkün olmadığı görüşündedir.[283] Hz. Peygamber'in Kur'an'da anlatılan kıssaları Yahudilerden aldığı iddiası, Dozy'nin iddialarından biridir. Bununla ilgili olarak Geiger(1810-1874)'in *Was hat Muhammad aus der Judentume aufgenommen?* (Muhammed Yahudilikten Neleri Aldı?) adlı kitabını[284] referans olarak göstermektedir. Hatta kitabın bazı bölümlerini yetersiz görmekte ve buraların Geiger[285] tarafından geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedir.[286] Dozy'nin vahyin kaynağı konusunda iddialarından biri de Hz. Ömer'in etkisi üzerinedir. Bazı emirlerin Hz. Ömer tarafından lüzumlu görüldükten sonra indirildiğini, Hz. Peygamber'in itiraf ettiğini dile getirmektedir. Eğer Müslümanlar bunun üzerine düşünmeleri halinde, vahyin ilâhî kaynaklı olması konusunda şüphe etmeleri gerektiğini iddia etmektedir.[287]

Dozy'nin yukarıda özet olarak aktardığımız görüşleri reddiye yazarlarının en çok eleştirdiği konular arasında yer almıştır. Çünkü bu konu İslâm dininin en temel esaslarından biri olan nübüvvet yani Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle doğrudan alakalıdır. İlk olarak Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'den bahsedecek olursak; o, Dozy'yi sanki yanında bir hastayı muayene ediyormuş gibi davranmakla suçlamaktadır. Dozy'nin bu şekilde davranmasının asla bir ilmi değerinin olmadığı kanaatindedir. Dünyanın en büyük inkılabını gerçekleştirdiğini söylediği Hz. Muhammed'in histeri hastalığına tutulmuşlarla arasında hiçbir bağ kurulamayacağını bildirmektedir. Hayatının en önemli safhası olan vahyin bununla kesinlikle izah edilemeyeceğini dile getirerek ayrıca "***böyle bir** hastalığın nöbetleri sonrasında Kur'an'ı bırakın bir şiir, bir eser meydana getiren görülmüş müdür?*" diye sormaktadır.[288]

---

[283] Dozy, 39, 40.

[284] Geiger, Abraham, **Was hat Muhammad aus der Judentume aufgenommen?**, Leipzig, 1902.

[285] 1810 yılında Frankfurt'ta doğmuştur. Geleneksel Yahudi eğitimi almıştır. 1829'dan itibaren Doğu dilleriyle ilgilenmiştir. Önce Heidelberg Üniversitesi'nde sonra da Bonn Üniversitesi'nde Arabiyât okumuştur. Dergi çıkarmış, hahamlık yapmıştır. 1837 yılında Reform Hahamlar Kongresi'ni düzenlemiştir. 1838 yılında geçtiği Breslau şehrinde uzun süre kalmıştır. Burada hahamlık yanında Yahudi Teoloji Okulunu kurmuştur. 1863'ten itibaren Frankfurt ve Berli'de reform haham olarak görev yapmıştır. 1874'te Berlin'de ölmüştür. Geiger liberal Yahudiliğin kurucularındandır. *Was hat Muhammad aus der Judentume aufgenommen? (Muhammed Yahudilikten Neleri Aldı?)* adlı eser onun doktora çalışmasıdır.

[286] Dozy, 157.

[287] Dozy, 59, 60.

Filibeli Ahmed Hilmi, vahiy gibi sıra dışı bir olayın Hz. Peygamber üzerinde yarattığı tesirin normal olduğunu ifade etmektedir. Dozy'nin bu olayı bir hastalıkla bağdaştırmasını ise art niyetlilikle açıklamaktadır. Bu hususta fikirlerini beyan etmiş olan bazı Batılı bilim adamlarının görüşlerine de eserinde yer vermektedir. Bunlardan ilk olarak Houtsma (1851-1943)'nın, Hz. Peygamber'in saralı olduğunu iddia eden Weil (1808-1889)'e olan eleştirisini ve vahyin bir hastalığın ürünü olamayacağı fikrini aktarmaktadır. A. Muller'in Hz. Peygamber'in yaşamındaki intizam, güzel ahlakı ve Kur'an'ın mükemmelliğinden hareketle vahiy hakkında ileri sürülen fikirlerin reddedilmesi ve onun peygamberliğinin kabul edilmesi gerektiğini bildiren sözlerini de beyan etmektedir. Yine Profesör Draper, Carlyle ve onlar gibi filozofların da bu görüşte olduklarını ifade etmektedir. Bu arada Şehbenderzâde, Sprenger'in Hz. Peygamber'i histeri olduğunu ispat etmek için çok uğraştığını, yalancı bir hasta gibi göstermeye çalıştığını da bu satırların arasında zikretmektedir.[289]

---

[288] Şehbenderzâde, I, 175,176.
[289] Şehbenderzâde, I, 175,176.

Manastırlı ise İslâm'ın en temel esasının Hz. Peygamber'in peygamberliği olduğunu söylemekte ve kitapta bu esası temelden sarsmaya yönelik iftiraların yer aldığı bölümlerin en fazla tepki görmesini buna bağlamaktadır. Konuyla ilgili izahlar yaptığı dipnotta, Dozy gibi kimselerin İslâm ve Hz. Peygamber'i küçük düşürmek ve eleştirmek için pek çok yolu denediklerini ancak bunda muvaffak olamayınca Hz. Peygamber'in sara gibi hastalıklara yakalandığını ortaya attıklarını belirtmektedir.[290] Manastırlı, Eflatun, Aristo, Napolyon gibi kimseler hakkında hiç tıp doktorlarına müracaat edilmediğini ancak Hz. Peygamber için böyle bir yola başvurulduğunu gündeme getirmektedir. Bu noktada yazar Sprenger'i bin üç yüzyıl önce yaşamış Hz. Muhammed'i sanki muayene ederek bu sonuçlara varmış gibi davranmakla suçlamaktadır. Ona göre tüm peygamberlere böyle iftiralar atılmıştır. Hz. Peygamber'e de yaşadığı dönemde bu tür iftiraların atıldığını fakat Kur'an'ın bunlara gereken cevapları verdiğini hatırlatmaktadır. Hz. Peygamber hakkında Batıda böyle bir literatürün oluşturulduğunu ve seneler geçtikçe üstüne yeni uydurma fikirlerin eklendiğinden bahsetmektedir. O da mükemmel bir nizam kurmuş bir insanın nasıl histeri ve sara gibi hastalıkların müptelası olabileceğini sormaktadır.

Manastırlı, bazı batılı bilginlerin Hz. Peygamber'in getirdiği ilkelerden ve oluşturduğu toplum yapısından hareketle onu saygıyla andıklarını, fakat onların bu başarıyı Hz. Peygamber'in peygamberliğinden ziyade zekâsına bağladıklarını ifade etmektedir. Bu bağlamda Mısır'da yayınlanan *el-Menar* ve el-*Müeyyid* adlı gazetelerde İtalyan Caetani hakkında yazılan olumlu yazılara da atıf yaparak aslında Caetani gibilerinin Hz. Peygamber'in başarısını onun zekâsına ve siyasi kabiliyetine bağladıklarını dile getirmektedir. Yoksa müsteşriklerde Hz. Peygamber'in vahiy sayesinde bir başarı kazandığına dair bir inancın var olmadığını vurgulamaktadır. Hatta bu konuda hiçbir dini inancı olmayan filozof Dr. Şemil Şiblî'nin kendisine gönderdiği mektupta bir siyaset adamı olarak Hz. Muhammed'e büyük bir inanç beslediğini yazdığını anlatmaktadır. Manastırlı'ya göre bu düşünceler, onların Hz. Peygamber'in vahiy almadığını kabul ettiklerini göstermektedir. Müsteşriklerin hiçbirinin Hz. Muhammed'in peygamberlik ve siyasi zekâsını birleştirerek büyük bir zafer kazandığı görüşünde olmadıklarını bildirmektedir.[291]

---

[290] Manastırlı, 198.

Manastırlı, Hz. Peygamber'in başarısını ilâhî vahye bağlamaktadır. Kur'an olmasa onu kimsenin dinlemeyeceğini düşünmektedir. Hz. Peygamber'in yapıp etmelerine Kur'an'ın nasıl yön verdiğini Abese suresinin ilk ayetlerini ve sebeb-i nüzulünü zikrederek göstermeye çalışmaktadır.[292] Âli İmrân suresinin 159. ayetinin "*Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.*" kısmını kullanarak müsteşriklerden güya saygılı olanlara sempatiyle bakılmasını söyleyen "*el-Müeyyid*" gazetesi sahibini de ayeti böldüğü için eleştirmektedir. Söz konusu ayetin başındaki ifadelerin Hz. Peygamber'in davranışlarının ve başarısının arkasında siyaset ve tecrübesinin değil, Allah'ın var olduğunu gösterdiğini dile getirmektedir. [293]

Konuya değinen reddiye yazarlarından biri de İsmail Fennî Ertuğrul'dur. O, öncelikle Batılı tıp doktorlarından alıntılar yaparak Hz. Peygamber'in bu nevi hastalıklara müptela olmadığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Hz. Peygamber'in bir şeyler görmesini tıpkı filozofların derin düşüncelere daldıklarında yaşadıklarıyla irtibatlandırmaktadır. Hz. Peygamber'in şemailinden bahsederek böyle özelliklere sahip bir insanın hasta olamayacağını vurgulamaktadır. Onun kısa sürede cahil insanları medeni, düşmanları kardeş yaptığını, komutanlık ve kadılık görevlerini layığıyla yerine getirdiğini belirtmektedir. Hasta bir kimsenin bunları becermeyeceği iddiasındadır. İsmail Fennî Ertuğrul, Dozy'nin Hz. Peygamber'in Hanifliğin ikmal edicisi olduğunu anlattığı satırlarda onu *güçlü bir kalbe sahip insan*[294] olarak vasıflandırdığını hatırlatarak *hasta insan nasıl böyle nitelendirilebilir?* sorusunu yöneltmektedir. Hz. Peygamber'in sağlıklı bir beden yapısına sahip olduğunu Enes b. Malik'ten gelen " *Gecenin bir saatinde on bir hanımıyla birlikte olması*" rivayetiyle desteklemektedir. Yine kimsenin yenemediği güreşçi Rükane b. Abdi Yezid'i üç defa yendiğini söylemektedir. Hendek Savaşı'ında hendek kazılması esnasında tek vuruşla sert bir kayayı parçalamasının onun gücüne, kuvvetine delalet ettiğini ve bu kişinin nasıl histeri hastası olabileceğini sormaktadır.[295] Yalnız müellif bu rivayetlerin kaynakları hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

---

[291] Manastırlı, 199-209. Ayrıca bu iddiayla ilgili olarak bkz. Sarıçam vd., 217-237.
[292] Manastırlı, 210-212.
[293] Manastırlı, 212, 213.

İsmail Fennî, Hz. Peygamber'in vahiy aldığı esnada yaşadığı söylenen durum için de bazı açıklamalarda bulunmuştur. "*Fahr-i Kâinat efendimiz bir nebî-i âlişân olmakla beraber bir insan idi. O dahi diğer insanlar gibi bazı kere baş ağrısından, vesair bir hastalıktan muzdarip olurdu.*" Bu noktada ölmeden önce geçirdiği ağır hastalığı da hatırlatmıştır.[296] Bunların ardından vahiy alma sürecinin ne kadar zor bir durum olduğunu "*Eğer biz, bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün. İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz.*"[297] ve "*Şüphesiz biz sana*

---

[294] Dozy, 30.
[295] Ertuğrul, 9-14.
[296] Ertuğrul,14.
[297] Haşr, 21.

(sorumluluğu) ağır bir söz vahyedeceğiz."[298] ayetlerini vererek açıklamaya çalışmıştır. Bu konuda Barthelemy Saint Hillaire'den destekleyici alıntılar yapmıştır.[299]

Hz. Peygamber'in Dozy tarafından histeri hastası olarak tanıtıldığı kısımları kitabın en can alıcı noktası olarak nitelendiren Ferit Kam, bu iddiaya varsayımlardan hareketle cevap vermeye çalışmıştır. Ona göre eğer Dozy'nin bu iddiasına doğru ve yeterli cevap verilirse diğer tüm iftiralar dayanaksız kalmış olur.[300] Bu iddialara tabiplere sorularak cevap verilebileceğini, ancak kendisinin aklî delilleri kullanarak bunlara gereken cevabı vermeye çalışacağını bildirmiştir. Buna göre Dozy'yi önce dindar kabul etmiştir. *Nasıl ki Hz. Musa Tur Dağ'ında Allah ile konuşup, tecellisinin dehşetiyle kendine gelemediyse Hz. Muhammed de Cebrail'i görüp, bunun tesiriyle evine gelip "beni örtün" demiştir. Bu ikisi arasında ne fark görüyorsun?* ve "*Hz. Musa'ya böyle bir şey isnat etmiyorsun da Hz. Peygamber'e niçin böyle bir isnatta bulunuyorsun?*"[301] sorularını sormuştur.

Ferit Kam, her peygamber için mümkün olan bu gibi durumların, Hz. Peygamber için de mümkün olabileceğini Dozy'nin kabul etmesi gerektiğini beyan etmektedir. Sonra da Dozy'yi dinsiz farz ederek eleştirisini devam ettirmektedir Burada dikkat edilmesi gereken iki nokta olduğunu dile getirmektedir. Eğer Dozy, tüm peygamberler hakkında bu hastalıkların var olduğunu düşünüyorsa bütün semavi dinleri çürütmek için bunu yapmaktadır. Sadece Hz. Peygamber hakkında söylüyorsa İslâm'a düşmanlık hissi besliyor demektir.[302] Aslında Dozy'nin yazdıkları İslâm dini ve Hz. Peygamber'le ilgilidir. Zaten Ferit Kam da bu makalelerin sonunda Dozy'nin İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in en azılı düşmanı olduğunu dile getirmektedir.[303]

---

[298] Müzemmil, 5.
[299] Ertuğrul,14-16.
[300] Kam, 54.
[301] Kam, 55, 56.
[302] Kam, 56, 57.

Dozy'ye reddiye yazanlardan biri olan tıp doktoru Mehmet Ali Derman, reddiyesinde en fazla bu konuya eğilmektedir. Bunda konunun kendi uzmanlık alanıyla ilgisinin olmasının etkisi vardır. Nitekim Dozy'nin iddialarını cevaplarken mesleki bilgilerinden de faydalanmaktadır. Doktor Derman, bir hastaya teşhis koyabilmek için tek bir belirtinin yeterli olmayacağını, hastaya bir takım tetkik ve tahlillerin yapılması, en azından hastanın görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Fakat on üç yüzyıl önce vefat etmiş olan Hz. Muhammed'i görmeden histeri teşhisini nasıl koyabilirler diye müsteşriklere çıkışmaktadır.[304]

Doktor Derman, histeri hastalığı hakkında bir takım bilgiler vermiştir. Bu hastalığın kesin olarak tanımlanabilen bir hastalık olmadığına işaret ederek, mahiyeti dahi belli olmayan bu hastalığın Hz. Peygamber'in vahiy aldığı anlar için Batılılar tarafından kullanılmasına ağır eleştiriler getirmiştir. Gençleri böyle fikirlere karşı uyaran yazar, iyi yetişmezlerse bu zararlı fikirlere aldanabileceklerini iddia etmiştir.[305] Hz. Peygamber döneminde yaşayan Doktor Haris b. Kelde'nin Hz. Peygamber'e böyle bir hastalıktan bahsetmediğini dile getirmiştir. Hz. Peygamber'le ilgili bu iddiaların maksatlı ve garazkârlıktan ortaya atıldığını öne sürmüştür.[306] Avrupa'da birçok tarafsız bilginin bu iddialara cevap verdiğini hatırlatmıştır. Bu kadar zorlu bir görev için seçilmiş olan ve bu görevi yerine getirmek için pek çok sıkıntıya katlanan kimse asla hasta olamaz, demiştir. Bu dünyada hiçbir şeyin gizli kalmadığına işaret eden yazar, "*eğer Hz. Muhammed böyle bir hastalık sahibi olsaydı her davranışı bilindiği için en azından aleyhinde olanlar bunları dillendirirdi. Ancak böyle bir bilgiden hiçbir kaynakta bahsedilmemektedir*" diyerek bu konudaki fikirlerini okuyucularına açıklamıştır.[307]

---

[303] Kam, 59.
[304] Derman, 45, 46.
[305] Derman, 46, 47.
[306] Derman, 48-50.

Dozy'nin, Hz. Ömer'in gelen vahiyler üzerinde etkisinin olduğu yönündeki iddialar da reddiye yazarlarınca ele alınmıştır. İsmail Fennî Ertuğrul, Hz. Peygamber'in bazı konularda karar veremeyince Allah'tan vahiy beklediğini ve gelen vahye göre davrandığını hatırlatmıştır. Bedir'de esir alınanların durumu, şarabın yasaklanması, bir eve izinsiz girilmemesi, münafıkların cenaze namazının kılınmaması gibi konularda bazı ayetlerin tam da Hz. Ömer'in vardığı hükme göre indiğini açıklamıştır.[308] Ancak bazı ayetlerin onun isteği ve vardığı hükmün tam tersi istikametinde geldiğini eklemiştir. Bu konuda da Enam suresi 52. ayetini örnek olarak göstermiştir.[309] Bu ayetin sebeb-i nüzulünü İsmail Fennî Bey şu şekilde anlatmıştır: Kureyş'ten bir grup Ebu Talip'e gelerek Hz. Peygamber'in etrafındaki zayıf, fakir kimseleri dağıtması halinde kendisine yaklaşabileceklerini bildirmişlerdir. Ebu Talip de Hz. Peygamber'e durumu izah etmiştir. Bu konuda Hz. Ömer: "*Dediklerini yapsanız bakalım sözlerinde duracaklar mı?*" deyince. Enam suresi 52. ayet inmiş ve Hz. Ömer söylediklerinden ötürü özür dilemiştir. Verdiği bu bilgilerin kaynağından söz etmeyen İsmail Fennî Ertuğrul, Hz. Ömer'in isabet ettiği noktaları onun akl-ı seliminde aramak gerektiğini ifade etmiştir.[310]

---

[307] Derman, 50-52.

[308] Ertuğrul, 26.

[309] "*Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun.*"

Vahyin kaynağı konusunda müsteşriklerin yazdıklarını ele alan Abdülaziz Hatip de Hz. Ömer'le ilgili ortaya atılan bu iddiaya cevap vermiştir. Yazar, Dozy'nin bu konudaki görüşünü verdikten sonra, aynen İsmail Fennî'nin yaptığı gibi Hz. Ömer'in arzu ettiği gibi gelen vahiylerden örnekler vermiştir. Daha sonra Hz. Ömer'in faziletlerini anlatan yazar, Hz. Ömer'in görüşünün tersi istikametinde inen ayetleri ve Hz. Peygamber'in onu haksız bulduğu bazı olayları anlatmıştır. Bu konuyla ilgili Hudeybiye Ateşkesi (m.628)'nin şartları üzerinde Hz. Peygamber ve Hz. Ömer'in yaptığı tartışmaya değinmiştir. Böylece ne vahyin ne de Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'in güdümünde olmadığını ispat etmeye çalışmıştır.[311]

2. Hz. Muhammed'in Kişiliği

Dozy, eserinin farklı bölümlerinde Hz. Muhammed'in kişiliği hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmakta ya da bir konuyu anlatırken onunla ilgili bir iki cümle açıklama yapmaktadır. Meselâ tercümenin 34 ve 35. sayfalarında Hz. Peygamber'in kişiliğine dair uzun betimlemeler yapmaktadır.[312] Hz. Muhammed'in pek çok yönden hemşerilerinden farklı olduğunu ve onlara benzemediğini ifade eden oryantalist, Hz. Peygamber'in onların çoğu gibi pratik, her şeyi hesap eden bir adam olmadığını bildirmektedir. Sıradan işlerle ilgilenecek yapıda biri de değildir. Peygamberliğiyle birlikte dinle ilgili olmayan işleri arkadaşlarına bıraktığını söyleyen Dozy, bu satırların hemen altında, Hz. Peygamber'in annesine benzeyen mizacından ötürü sinirli, çoğu zaman dalgın, düşünceli ve tepkisiz olduğunu belirtmektedir. Kötü kokulara katlanamayıp hastalandığında hüngür hüngür ağladığını bu sözlerine eklemektedir. Şu satırlar da Dozy'nin konuyla ilgili yazdıkları arasındadır: "*Bununla beraber demir gibi(güçlü) bir hayale sahipti. Ekseriya tekrar olunduğu gibi âli olan şey ile değil. Çünkü onun hakikaten büyük olan şey hakkında bir fikri yok idi; fakat ihtişam-ı belagat ile cezb olunduğunu hissediyordu.*"[313] Ayrıca başka bir bölümde Hz. Peygamber için "*mütefekkir değil, heyecanlı bir insan tipi*" tabirini de kullanmaktadır.[314] Dozy, bu iddiaları aslında Hz. Peygamber'in vahiy almadığını temellendirmek için ortaya atmaktadır. O, ancak bu yapıda bir insanın kendisinin peygamber olduğunu öne sürebileceğini düşünmektedir. Hz. Peygamber'in kişiliği hakkında yaptığı bu değerlendirmeler, Sprenger'in yazdıklarıyla birebir örtüşmektedir.[315] Sözlük yazacak kadar Arapça bilen Dozy'nin, Hz. Peygamber'in kişiliği ile ilgili bilgileri sadece Sprenger'in yazdıklarından alıntı yapması eserinin en zayıf yönlerinden birini teşkil etmektedir.

---

[310] Ertuğrul, 26, 27.

[311] Abdülaziz Hatip, **Kur'an Ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar**, İstanbul, 1997, s. 270-274.

[312] Dozy, 35.

Dozy, tercümenin 57. Sayfasında yazdıklarına göre Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir'in olmaması durumunda İslâmiyet'in asla zafer kazanamayacağını düşünmektedir. Onun nazarında Hz. Peygamber, yeterince azimli ve pratik değildir. Buna mukabil, Hz. Ebu Bekir pratik, Hz. Ömer ise azimlidir. Hz. Peygamber bu yöndeki eksikliklerini onlarla tamamlamıştır.[316]

---

[313] Dozy, 35.
[314] Dozy, 176.
[315] Sprenger, 89, 171, 175.
[316] Dozy, 57.

Reddiye yazarları, peygamberlik ve vahiy konularında kısmen değindikleri Hz. Peygamber'in şahsiyetiyle ilgili bu iddialara eserlerinin farklı yerlerinde yeniden cevap vermişlerdir. Mesela Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, büyük olan şey eğer oluş ve Allah'ın sırları ise Hz. Peygamber'in en güçlü dinin nebisi olduğu tarihen, aklen ve mevcut eserleriyle sabit olduğundan zaten bu konularla iştigal ettiğini hatırlatmaktadır. Dozy'yi niyet okumakla suçlayan yazar, Hz. Peygamber'in derununda olanları nereden bildiğini sormaktadır. Dozy'nin hasta dimağıyla Hz. Peygamber'in yüceliğini anlayamayacağını ifade etmektedir.[317] Şehbenderzâde, Hz. Peygamber'in yaşamı ve yaptıklarıyla aslında cesaretini ve azmini ortaya koyduğunu belirtmektedir. Ancak müsteşriklerin bunları ya görmezden geldiğine ya da çarpıttığına değinmektedir.[318]

Yazar, Dozy'nin Hz. Peygamber'in sinirli olduğunu öne sürdüğü ve annesine benzettiği mizacıyla ilgili de açıklamalarda bulunmaktadır. Ahmed Hilmi, "*Bunu nerden biliyor? Bunu nerden görmüş? Bu fikirleri nerden çıkarıyor?*" sorularını sorduktan sonra, bu sorulara "*Hiç*" diye cevap vermektedir. Dozy'nin "*olduğu anlaşılan*" ifadesini cevabına kanıt göstermektedir. Bu iddianın tarihte hiç olmadığını, Dozy'nin tarihi vesikalarda olmayan, işine gelmeyen yerleri "*anlaşılan*" kelimesiyle hayalinden çıkarıp uydurduğunu söylemektedir. Aslında bu iddianın temelinde Hz. Peygamber'in peygamberliğinin "*adali histeri*" hastalığından ibaret olduğu, "*asabi mizaçlı ve pek hararetli bir kadın*" olarak vasıflandırdığı annesinden bu hastalığı tevarüs ettiğini ispata çalışmak yatmaktadır. Ahmed Hilmi, Dozy'yi bu konuda üç sebebe binaen eleştirmektedir: Hiçbir tarihi şehadete dayanmayan alelade bir zan ve yalanla hükmetmek, bir tarihi şehadeti tahrif ederek bu yalana ulaşmak, bir zannı, makul ve meşru göstermek ve herkesi aldatmak için yalan icadına tenezzül etmek.[319]

---

[317] Şehbenderzâde, I, 106, 107.
[318] Şehbenderzâde, I, 250-252.

Dozy'nin Hz. Ömer ile ilgili yaptığı muhakemelerin çok doğru olduğunu, ama Hz. Peygamber'e acziyet ve zaaf isnat ederek yapılan böyle bir yüceltmenin, Hz. Ömer'i dinin kurucusu konumuna yükselttiğini söylemektedir. Bu davranışın iyi niyetli olmadığını dile getiren Ahmet Hilmi, Hz. Peygamber aradan çıkarıldığı takdirde, Ebubekir ve Ömer'in de pek bir kıymetlerinin olamayacağını ilginç bir yolla anlatmaktadır: "*Birincisi halim bir mahalle muhtarı, ikincisi kavgacı bir kabile şeyhi! Lakin her ikisi o mükemmellik güneşinin hidayet nurlarını yansıtıcı oldukları için, beşeriyet tarihinde emsali az olan büyüklerden sayılmışlardır.*"[320] Şehbenderzâde, Hz. Peygamber'in şahsiyetinin büyüklüğünü anlatmak için bir kıyas yapmaktadır: "*Tamamıyla tarafsız bir bakışla dikkat edilirse, görülür ki, Hz. Muhammed tarihte misali görülmemiş bir kişidir. Onun yaptığını kimse yapmamıştır. Onun azim ve çalışması yanında Musaların, İsaların, bütün nebilerin ve büyüklerin yaptığı pek küçülür.*"[321]

Manastırlı İsmail Hakkı ise Hz. Peygamber'in inzivaya çekilmesini içinde bulunduğu ortamın halinden endişe duyarak uzaklaşması olarak yorumlamaktadır. Ayrıca dinle ilgisi olmayan hiçbir işin olamayacağını, insanları çalışmaya teşvik eden, hatta helal kazanmanın farz olduğunu söyleyen bir dinin, dünya işlerinin bir kenara bırakılmasına razı olmayacağını hatırlatmaktadır. Zulmü, vahşeti, cehaleti ortadan kaldırmış Hz. Peygamber hakkında, bu tür ifadelerin kullanılmış olmasını çok sert bir dille eleştirmektedir. Bu işleri başarmaktan daha büyük fikirlilik ne olabilir diye sormakta, en yüce varlık olan Allah hakkında konuşmanın da Dozy tarafından yüce bir iş görülmemesini garipsemektedir. Dinsiz bile olsa biraz felsefe ve hikmetten anlayan kimsenin, dinin faydalarını inkâr edemeyeceğini açıklamaktadır.[322]

---

[319] Şehbenderzâde, I, 102, 103.
[320] Şehbenderzâde, I, 182, 183.
[321] Şehbenderzâde, I, 239.

İsmail Fennî Ertuğrul, Dozy'nin tercümenin 164. sayfasında Müslüman bilim adamlarının Hz. Peygamber'i olduğu gibi (zayıflıkları, kusurları) takdim ettiklerini, düşmanlarının ona söyledikleri her şeyi aktardıklarını yazdığını hatırlatmaktadır. "*Onlar peygamberlerinin sahip olduğu özelliklere güvendikleri için düşmanların eleştiri ve alaylarından da çekinmemişlerdir*" demektedir.[323] İsmail Fennî Ertuğrul, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in İslâm'a katkısı çok olmuştur ama bu Hz. Peygamber'in noksan ve azimsiz olduğu anlamına gelmediğini, ashabın onun direktiflerine göre hareket ettiğini hatırlatmaktadır. Yazara göre, Hz. Peygamber'de bu azim bulunmamış olsaydı çevresindeki insanların bundan olumsuz etkilenirlerdi. Ona göre Hz. Peygamber'in Uhud Savaşı (625)'nda dağa okçular yerleştirmesi pratikliğinin en önemli örneklerinden biridir. Müşriklerin önerilerine karşı "*Güneşi sağıma, ayı da soluma koysalar tebliğden vazgeçmem*" sözünü onun azmini göstermektedir. "*Bütün Arap kabilelerini karşısına alması da azmine örnek olarak zikredilebilir*", demektedir.[324]

Abdülaziz Hatip de Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in İslâm dinine hizmetlerinin çok büyük olduğunu, ancak Hz. Peygamber'e beceriksiz ve azimsiz demenin doğru olmayacağını belirtmiştir. Ona göre amirde bulunmayan bu özelliklerin memurlarda bulunmasının olumsuz sonuçlar doğuracağını iddia etmiştir.

---

[322] Manastırlı, 188-191.
[323] Ertuğrul, 31
[324] Ertuğrul, 31, 32.

Ayrıca vahiyle hareket eden bir kimsenin deneyim kazanmaya ihtiyacı olmadığı görüşündedir. O da Barthelemy Saint Hilaire'nin "*Kahramanlar, fatihler ve bilhassa din kurucuları için mektep yoktur. Onları yapan ve inkişaf ettiren ahvaldir.*" sözlerine yer vererek Hz. Peygamber'in kişilik özelliklerini açıklamaya çalışmıştır.[325]

3. Hz. Muhammed'in Aile Hayatı

Hz. Peygamber'in aile hayatından bahsedildiğinde ilk akla gelen konu, onun evlilikleridir. Hz. Peygamber'in evlilikleri ile ilgili hususlara geçmeden önce, Dozy'nin Hz. Peygamber'in ailesi, soyu, ataları ile ilgili yazdıklarına reddiye yazarlarınca verilen cevaplara kısaca değinmenin faydalı olacağı düşüncesindeyiz. Dozy, İslâmî inanışa göre Hz. Peygamber'in m. 571 yılında doğduğunu, bu tarihin bir varsayımdan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Babasının o doğmadan önce, Suriye'den dönerken Medine'de yirmi beş yaşında vefat ettiğini, tek oğlu olan Hz. Muhammed'e miras olarak beş deve, birkaç koyun ve bir köle bıraktığını, bunların yaklaşık değerinin iki bin frank ettiğini beyan etmektedir. Ailesinin ise bir nebze itibarlı olan zemzem kuyusundan su çekme görevine sahip olduklarını fakat asil ve nüfuz sahibi olmadıklarını, yandaş ve destekçilerinin az olduğunu iddia etmektedir. Dozy bu anlatımlarının sonuna Hz. Peygamber'in altı yaşındayken sinirli ve ateşli bir kişiliğe sahip olduğunu söylediği annesi Âmine'yi kaybettiğini eklemektedir.[326]

Manastırlı İsmail Hakkı, Dozy'nin anlattıklarına eserinde aynen yer verdikten sonra Fransız yazar Saido'nun bu konuyla ilgili görüşlerini aktarmaktadır. Saido, Hz. Peygamber'in Ağustos 570'te doğduğunu düşünmektedir. O, Hz.

---

[325] Hatip, 275.

[326] Dozy, 31, 32.

Muhammed'e babasından kalan mirasla ilgili olarak Dozy'nin saydıklarından sadece koyunları dışarıda bırakmaktadır. İsmail Hakkı Efendi kaynak vermeden Hz. Peygamber'in Büyük İskender'in ölümünden 882 yıl sonra doğduğunu iddia etmektedir. Dozy'nin belirttiği gibi İslâmî gelenekte açıkça 20 Nisan 571 tarihinin var olmadığını düşünmektedir. İsmini vermediği bir İngiliz kaynakta Nisan 569 tarihinin zikredildiğini bildiren müellif, Nisan ayı fikrinin de buradan ortaya çıktığı görüşündedir. Manastırlı, İslâmî gelenekte Hz. Peygamber'in doğumunun irhâsat olarak gördüğü Fil Olayı'na göre belirlendiğini savunmaktadır. Dozy'nin 20 Nisan 571 tarihini Müslümanlarca benimsenen farazî bir tarih olarak görmesini ve Hz. Muhammed'e babasından kalan malın bedelini hesaplayarak 2000 frank olarak belirtmesini gülünç bulmaktadır.[327] Bu arada Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Dozy'nin yaptığı miras hesaplamasıyla ilgili olarak "*Müslümanlar, Hz. Peygamber'in bir bankerin oğlu olduğunu iddia etmedikleri için bunun bir ehemmiyeti yoktur.*" diye karşılık vermektedir.[328]

Dozy'nin pek asil ve nüfuzlu görmediği Hz. Peygamber'in ailesi hakkında, Manastırlı ise "*neseb-i pak-i rasul*" ifadesini kullanmaktadır. Ona göre bütün ilim erbabının hakkında ittifak ettiği bir gerçek vardır. O da Arapların en üstün kabilesi Kureyş, Kureyş'in de en faziletli kolu Haşimoğulları'dır. Manastırlı, Saido'nun Abdülmuttalip hakkında "*büyük iktidar sahibi*" ifadesini kullandığını hatırlatmaktadır. Dozy'nin asilliği maddî güce göre değerlendirdiğini söyleyen reddiye sahibi, bu sebeple başka aileleri daha asil addettiğini düşünmektedir. Ona göre, ne Kureyş içerisinde ne de başka kabileler arasında Haşimîlerden daha asili yoktur.[329] Bu bağlamda Hz. Peygamber'in atalarını tanıtmaya başlayan Manastırlı, Haşim'den uzun bir şekilde bahsederken, "*Cenab-ı Haşim*", "*Haşim Hazretleri*" gibi ifadeler kullanmaktadır. "*Ayrıca Haşim Hz. Peygamber'in nurunu yüzünde taşırmış bu sebeple de kendisiyle karşılaşan Ehl-i Kitap uleması saygı gösterir ve elini öpermiş.*" Bu ifadeler olduğu gibi Manastırlı'ya aittir. Kaynak vermeden ve rivayet kipi tarzında bu bilgileri aktarmaktadır. Hatta Bizans İmparatoru Herakl'in güzel bir kızını onunla evlendirmek istediğinden bahsetmektedir. Çünkü imparator, semavî kitaplardan edindiği bilgilerden Haşim'in soyundan bir peygamberin geleceğini anlamıştır. Burada güya Haşim'e ait olan bir hutbeye de yer veren Manastırlı, kaynak zikretmemektedir.[330]

---

[327] Manastırlı, 136-142.
[328] Şehbenderzâde, I, 148.

Manastırlı, Abdülmuttalip'in yüz kırk sene yaşadığını, Ramazan ayı girince fakirlere erzak dağıttığını, Hira dağında inzivaya çıkma geleneğini ilk başlatan kişi olduğunu dile getirmektedir. Abdülmuttalip'in ömrünün sonuna doğru putlara tapmayı bırakıp tevhid ehli olduğunu iddia etmektedir. Müellif *İnsânü'l-Uyûn* adlı eserde İbn Cevziyye (1299-1350)'den rivayet edilen ve Abdülmuttalip'e ait bazı örnek davranışları saymaktadır. Ahde vefa, haram olan nikâhlardan sakınma, kızların diri diri gömülmesini engelleme, içki ve zinayı haram görme, Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etmeyi yanlış görme bunlar arasındadır. Abdülmuttalip'in alnındaki nurdan ve çevreye yayılan güzel kokusundan da bahsetmektedir.[331]

Ahmet Hilmi ise Dozy'nin özellikle asillik yönünden Haşimoğulları hakkında söylediklerine "*bunun tamamen yalan olduğunun tarihen sabit olduğunu*" ifade ederken, bu tarihi sabitenin veya sabitelerin neler olduğuna hiç değinmez.

---

[329] Manastırlı, 143, 144.
[330] Manastırlı, 146, 147.
[331] Manastırlı, 148-150.

Ardından da der ki: "*Ne dost ve ne de düşman, Araplardan hiç kimse Haşimî ailesinin diğer bir aileden az asil olduğunu ve asaleten onlardan üstün bulunduğunu iddia etmemiştir.*"[332] Reddiye yazarlarının bu tavırlarını yüceltmeci yaklaşımın sonucu olarak nitelendirirsek pek de haksızlık etmiş olmayız. Ancak bu tavır o döneme has bir davranış şekli değil, uzun yıllarda oluşan Hz. Muhammed algısının bir devamıdır. Hz. Peygamber'in, peygamber olmadan önceki hayatına ve atalarına yönelik kutsallaştırma hareketi, Türkler'in siyer yazıcılığında önemli bir yere sahiptir.[333] Hatta Müslümanları, Hz. Peygamber'i insanüstü bir varlıkmış gibi gösterdikleri için eleştiren Celal Nuri bile, Hz. Muhammed'in atalarının alınlarında bulunan ve nesilden nesle geçen peygamberlik nuru ve ailesinin soyluluğu fikrinden kurtulamamıştır.[334]

Hz. Peygamber'in ailesi ile ilgili iddiaları inceledikten sonra, onun evlilikleriyle alakalı karşılıklı yazılanlardan bahsetmek istiyoruz. İlk olarak Hz. Hatice ile evliliği ele alalım. Dozy, Hz. Peygamber'in yirmi dört yaşındayken zengin bir kadın olan Hz. Hatice'nin hizmetine girdiğini, Hz. Hatice'nin de Hz. Peygamber'i beğenerek ona evlilik teklif ettiğini belirtmiştir. Daha önce iki evlilik yapmış, kırk yaşına yaklaşmış olan Hz. Hatice'nin gençlik ve güzellik yönlerinden zayıflıklarını servetiyle kapattığını iddia etmiştir. Gelecekte geçim sıkıntısı çekeceğini düşünen ve önü pek parlak görünmeyen Hz. Peygamber'in, bu sebeple teklifi kabul ettiğini yazmıştır. Hz. Hatice içinse, bu evliliğin sevgi ve saygı üzerine bina edildiği düşüncesinin hâkim olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in de onun sevgisine karşılık verdiğini, ölümünden sonra da onu hayırla andığını, hatta Hz. Ayşe'nin onu kıskandığını, Hz. Peygamber'in bu evlilikle geçim derdinden kurtulduğunu ve Hz. Hatice'ye olan bağlılığının devam ettiğini anlatmıştır. Dozy ayrıca, Hz. Peygamber'in, Hz. Hatice'nin ölümünden sonra altı kadınla evlendiğini sözlerinin arasında zikretmiştir.[335]

---

[332] Şehbenderzâde, I, 148.

[333] Seyfettin Erşahin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, XVIII, S. 3, Ankara, 2005, s. 337.

[334] Celal Nuri (İleri), **Hâtem'ul- Enbiyâ**, İstanbul, 1332, s. 56-58.

Filibeli Ahmet Hilmi, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'e olan aşkından bahsederek âşık olanın mâşuk olana her şeyini verebileceğini ama bunun Dozy'nin söylediği gibi "*muhtaç olduğu şeyleri veyahut zevcine vermek istediği şeyleri verirdi*" şeklinde ifade edilmesinin düşmanlık ve tarihi saptırmak olduğunu vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'in parası için evlendiği kadının verdiği cep harçlıklarıyla kanaat eden bir satılmış koca olarak gösterildiğini öne sürmektedir.[336]

Manastırlı ise Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile tanışmasından evlenmesine kadar geçen sürede yaşananları ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bu anlatımlar esnasında ilginç bazı bilgilere tesadüf etmekteyiz. Mesela Ebu Talip, Hz. Peygamber'e geçmişte yaptıkları yolculuklarını hatırlatıp, Bahira'nın söylediği şeyler hususunda dikkatli olmasını tembihlemektedir. Yazar, bu bilgiyi nereden aldığı konusunda bir bilgi vermemektedir. Hz. Hatice'nin evlilik teklifiyle ilgili olarak "*Duydukları ve gördükleri karşısında beklenen peygamberin Hz. Muhammed olduğunu anlayan Hz. Hatice, peygamber zevcesi olup saadete ermek arzusuna kapıldı. Aslında daha evlenmeme konusunda kendisine söz vermişti.*" şeklinde bir açıklama yapmaktadır.[337] Hz. Peygamber'in Hz. Hatice adına ticaret yapmasını, Dozy'nin "*Seyyah sıfatıyla kadının hizmetine girmek*" ifadesiyle anlatmasını da iftira ve garazkârlık olarak nitelendirmektedir.

---

[335] Dozy, 33, 34.
[336] Şehbenderzâde, I, 104, 105.

Manastırlı, Dozy'nin "*O kadar hoşuna gitti ki Hatice dest-i izdivacı Muhammed'e uzattı.*" ifadesine karşı, "*nasıl böyle bir ahlak sahibi kadın şekle şemaile bakarak karar versin. O gördüğü ve duyduğu harikulâdelikler sebebiyle izdivaç teklifinde bulunmuştur.*" demektedir. Ayrıca Dozy'nin Hz. Hatice ile ilgili, "*zamanındaki kadınların en akıllısı idi*" ifadesiyle yukarıdaki sözlerinin çeliştiğini dile getirmektedir. Dozy'nin Hz. Muhammed'in gelecekteki geçim kaygısıyla bu teklifi kabul ettiği iddiasıyla ilgili olarak Manastırlı, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'nin teklifini kabul etmede bunun rolünün olabileceğini ama bunda Hz. Hatice'nin üstün kişiliğinin daha büyük paya sahip olduğunu ileri sürmektedir.[338] Dozy, eserinde Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'i beğendiğinden söz etmektedir. Ama şeklini, sıfatını beğendiği yönünde bir açıklaması zaten yoktur. Kaldı ki fiziksel yönden beğenmesinin bir mahsuru olduğu kanısında değiliz. Böyle bir beğeni Hz. Hatice'nin büyüklüğüne de halel getirmemektedir. Fakat Manastırlı'nın anlayışı, sözünü ettiği şahısları insanüstü görme prensibine dayalı olduğu için, bu tarz hareketleri onlara konduramamaktadır. Hz. Hatice'nin, Hz. Muhammed'in peygamber olacağını anlayarak ona evlilik teklif ettiği düşüncesi de irdelenmesi gereken bir anlayıştır. Bu anlayışa göre, Hz. Muhammed daha peygamber olmadan herkesçe peygamber olacağı bilinen bir şahıstır. Yazarın gerek Ebu Talip'in Hz. Peygamber'i Hz. Hatice için ticaret yapmaya uğurlarken söylediğini öne sürdüğü sözlerden, gerekse Hz. Hatice'nin peygamber olacağını anladığı için ona evlilik teklif etmesinden bu anlaşılmaktadır.

---

[337] Manastırlı, 177.
[338] Manastırlı, 173-180.

Kaynakları incelediğimizde, evlilik teklifinin Hz. Hatice'den geldiğini görmekteyiz. Hz. Hatice, hizmetçisi ve ticaret seyahatinde Hz. Peygamber'e eşlik eden Meysere vasıtasıyla bu evlilik teklifini iletmiştir.[339] Söz konusu kaynaklarda Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber'in güzel ahlakı hakkında Meysere'den işittiklerine ve kendi gözlemlerine dayanarak bu teklifte bulunduğu anlatılmıştır. Kaynaklarda Meysere'nin yolculuk esnasında iki meleğin Hz. Peygamber'i koruduğu da yazılmıştır. Aynı kaynaklarda yine bu yolculukta bir rahibin Hz. Muhammed'in peygamber olacağını müjdelediğinin bilgisi de yer almıştır. Hz. Hatice'nin evlilik teklifinde bunların da rol oynadığı ifade edilmiştir. Manastırlı'nın, Hz. Hatice'nin onun peygamber olduğunu anlayarak teklifte bulunduğunu düşünmesinde bunların payı vardır.

Dozy, tercümenin 104. sayfasında "*Bundan başka samimi muhibbi Ebubekir'in henüz altı veya yedi yaşında bulunan Ayşe isminde bir kerimesiyle de nişanlanmış idi; üç sene sonra onu Medine'de izdivacına almıştı. Ellilik bir erkekle, yaşına mahsus oyuncaklarla oynayan on yaşındaki bir çocuğu birleştiren garip bir izdivaç! Fakat bu çocuk aklen ve bedenen çabuk olgunlaşmıştı, zeki ve canlı Ayşe kocası üzerinde hayret verici bir nüfuz kazandı.*" ifadeleriyle Hz. Peygamber'in Hz. Ayşe ile evliliğini anlatmaktadır.[340] Filibeli bu anlatıya şu soruyla karşılık vermektedir: "*Öyle ise, yani bu çocuk aklen ve bedenen çabuk olgunlaşmış ise şu halde Dozy ne demek istiyor?*" Ardından da sıcak iklim ve soğuk iklim mukayesesi yapıp Kuzey ve Orta Avrupa'da on yaşındaki bir kızın kocaya varmasının doğru olmadığını ama sıcak iklimde bu yaşın evlilik için gayet normal olduğunu dile getirmektedir. Dozy'nin Hz. Peygamber'in yaşıyla ilgili imasına ise "*Dozy gibi otuz yaşında cılız olan erkekler, kendilerini sıcak iklim erkekleriyle kıyas edemezler. Demek ki bu da manasız bir söz.*" diye cevap vermektedir. Hz. Peygamber'in Hz. Ayşe'ye düşkünlüğü hususunda ise; "*Biz Müslümanlar Peygamberimizi insan biliriz; yer içer, her türlü beşerî haller ile vasıflanmıştır. Aşk ve muhabbet, insanın vasıflarından olduğu için bunların peygamberde yüksek bir derecede mevcut bulunduğunu söyleyenlere darılmayız. Bununla beraber peygamberin zevcesi Ayşe'yi sevmesi kadar tabii ve meşru bir şey görmeyiz. Acaba aksini kim iddia edebilir?*" şeklinde cevap vermektedir.[341]

---

[339] İbn Hişam, I, 128, 129; Taberî, II, 280-282.

[340] Dozy, 104.

Hz. Peygamber'in yaptığı evlilikler içerisinde tarih boyunca en fazla tartışmalara sebep olanı Zeynep bnt. Cahş'la yapmış olduğu evliliktir. Dozy tercümenin105. sayfasında Hz. Peygamber'in mûtat olduğu üzere bir keresinde evlatlığı Zeyd'in evine gittiğinde Zeyd'in evde olmadığını, Hz. Peygamber'i, hanımı Zeynep bnt. Cahş'ın karşıladığını, o elbisesini düzeltinceye kadar Hz. Peygamber'in ondan etkilenerek " *Ey bağışlayan ve koruyan Rabbim, insanların kalplerini değiştirmeyi ne iyi biliyorsun*" diye bağırdığını söylemektedir. Zeynep'in kocası geldiğinde olanları ona anlattığını, Zeyd'in de Hz. Peygamber'e giderek karısını boşamaya hazır olduğunu bildirdiğini, Hz. Peygamber'in de bu teklifi reddettiğini fakat bu reddin sanki boşanmayı istercesine söylenmiş bir ret olduğunu, Zeyd'in de bu durumu anlayarak eşini boşadığını anlatmaktadır. Buna rağmen Hz. Muhammed'in cesaret edemeyerek onunla evlenmediğini çünkü Arapların evlatlığın hanımıyla evlenmeyi öz babanın geliniyle evlenmesi kadar uygunsuz gördüklerini belirtmektedir. Fakat bu çekimserliğin uzun sürmediğini, Hz. Peygamber'in vahiy geldiği anlardaki durumunun ortaya çıktığını ve tebessümle "*Zeynep'e gidin söyleyin Allah kendisini bana zevce olarak verdi*" dediğini kaydetmektedir.[342]

---

[341] Şehbenderzâde, I, 232.

Şehbenderzâde, Zeynep'le evlilik meselesinde Volteir (1694-1778)'i iftira atmakla, Henry de Bornie'yi hayal kurmakla suçlamaktadır. Ona göre olaya tarih ve tenkit gözüyle bakanlar, Müslümanlarla aynı zaviyeden bakmasalar bile bu fikirlere katılmayarak şöyle bir sonuca ulaşmışlardır: "*Peygamber, her vakit evine gittiği azatlısı Zeyd'in zevcesi Zeynep'i görmüş. Kadının güzelliği kendisine istemeden bir takdir kelimesi sarf ettirmiştir.*" Filibeli "*eğer Hz. Peygamber namussuz ve ahlaksız olsaydı Zeynep ile gizli ve gayri meşru bir ilişki kurardı*" demektedir. Bu şekilde yapmayıp "*kocasından ayrılmış Zeynep ile evlenmesi fuhuştan çekindiğine, ihanet ve ikiyüzlülükten arınık olduğuna delildir.*" düşüncesindedir.[343] Yazar eserinin başka bir yerinde ise çok daha ilginç açıklamalar yapmaktadır. Peygamberin hayatı tarafsız bir şekilde incelendiğinde riyakârlığın olmadığına örnek verirken Zeynep ile olan evliliğini hatırlatmaktadır. Bunu da şu sözlerle izah etmektedir: "*Yukarıki bahislerde bildirdiğimiz Zeynep ile evlenmesi meselesinde Peygamberin saflık ve doğruluğu tamamen açıktır. Cenab-ı Peygamber Zeyd b. Harise'nin evine gittiği vakit, Zeynep'i ev haliyle yani biraz açık-saçıkça görmüştü. Kadının güzelliğinden beşer olması yüzünden etkilenmiş oldu ve bu*

---

[342] Dozy, 105-107.
[343] Şehbenderzâde, I, 232.

etkilenmişliği "Sübhanallah, kalpleri tebdil eden Mevlâ" mealindeki sözlerle dışa vurdu."[344]

İsmail Fennî Ertuğrul, Hz. Peygamber'in Zeynep bnt. Cahş'la olan evliliğiyle ilgili olarak pek çok esere müracaat etmiş ve evliliğin gerekçelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Öncelikle bu hadiseyle ilgili olan ve Araplardaki evlatlığın hanımıyla evlenememe âdetini kaldıran Ahzab suresinin 37. ayetinden sonraki ayette geçen " *Senden evvelkiler (peygamberler) hakkında Allah'ın kanunu böyledir*"[345] ibaresini ele almaktadır. Bu ibarenin Hz. Davud'un yüz nikâhlı karısı, üç yüz de cariyesi; Hz. Süleyman'ın ise üç yüz hanımı ve yedi yüz cariyesi olduğuna işaret ettiğini açıklamıştır.[346] Yani bu ifadeleri kullanarak Hz. Peygamber'in onlara göre çok az evlilik yaptığını ve kadınlara düşkün olmadığını göstermeye çalışmıştır. Manastırlı da Hz. Peygamber'in eşleri arasında adaletle davranacağı için çok evlenmesinin şeriatça uygun görülmesinde hikmete aykırı bir durumun söz konusu olmadığını, Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın da çok evlilik yapmalarına müsaade edildiğinden örnek vererek açıklamıştır.[347]

İsmail Fennî, alıntı yaptığı yazarların görüşlerini yer yer eleştirmiştir. İlgili ayette geçen "*gizlediğin şey*"[348] den kastın ne olduğu konusunda bazı bilginlerin fikirlerini vermiştir. Beydavî (m. 1286), Hz. Peygamber'in *gizlediği şey* hakkında; Zeyd eğer Zeynep'i boşarsa onu nikâhlaması ya da onun boşanmasını istemesi; Zemahşerî (m.1074-1144), Hz. Peygamber'in kalbinin Zeynep'e olan muhabbeti ve alakası; Zeynel Abidin ise Allah'ın Zeynep'in Hz. Peygamber'in eşi olacağını, Hz.

---

[344] Şehbenderzâde, I, 249.
[345] Ahzab, 38.
[346] Ertuğrul, 53.
[347] Manastırlı, 61.
[348] Ahzab, 37.

Peygamber'e bildirmesi görüşündedir. Müellif, bu görüşler arasından Zeynel Abidin'in görüşünü en muteber olarak kabul etmiştir. İsmail Fennî konuyla ilgili Katâde'nin Hz. Peygamber'in "*gizlediği şeyin*", Zeynep, Zeyd ile nikâhlıyken onu kendi nikâhına alma arzusunda olduğuna yönelik açıklamasına "*Ehl-i takva bile bundan sakınırken peygamberimiz bunu nasıl yapar?* diye karşılık vermiştir."[349]

Müellif, Hz. Peygamber'in Zeynep'i ansızın görüp beğendiği farz edilse bile bunun kötü bir şey olmadığını, zira insanın güzeli beğenmesinin fıtratının gereği olduğunu ve bakmanın da affedildiğini beyan etmiştir. Hz. Muhammed'in nefsini Zeynep'e muhabbetten menettiğini ve Zeyd'e onu nikâhı altında tutmasını emrettiğini hatırlatmıştır. Bazı müfessirlerin bu kıssayı anlatırken yaptıkları ilavelerin olayın farklı anlaşılmasına sebep olduğu görüşündedir. Yazar, klasik bir örnek olarak Hz. Peygamber'in Hz. Hatice gibi kendinden büyük ve dul biriyle evliliğini, bu evlilik esnasında başka bir kadınla evlenmemesini, onun ölümünün ardından yaşlı bir kadın olan Sevde ile evlenip dört senesini onunla geçirmesini anlatmıştır. Şehvetinin peşinde olan insanın böyle davranmayacağını izah etmeye çalışmıştır.[350]

Hz. Muhammed'in evlilikleri hususunda biri Hıristiyan, biri Müslüman iki doktorla olan konuşmalarını kitaplaştıran M. Sadık Vicdanî (1864-1939), eserine "*Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi* " adını vermiştir. Dozy'nin eseri ve yazdıkları da sohbetlere konu olmuştur. Yazarın doktorlarla olan sohbetleri çok önceden yapmasına rağmen, bunların kitap haline getirilip basılması 1928 yılında gerçekleşmiştir.[351] M. Sadık Vicdanî kendisine Hz. Peygamber'in evlilikleriyle ilgili sorular yönelten doktorlara bilgi verip, evliliklerin gerekçelerini açıklamıştır. Diğer tüm evlilikleri anlattıktan sonra Zeynep bnt. Cahş'la yaptığı izdivacı ayrıca ele almıştır. Yazar önce Zeynep bnt. Cahş'ın, Zeyd b. Harise ile olan evliliğinin gaye ve hikmetlerine değinmiştir. Sözü daha sonra Hz. Peygamber'le, Hz. Zeynep'in evliliğine giden süreçte yaşananlara getirmiştir. Yazar, Zeyd b. Harise'nin şikayetleri üzerine Hz. Peygamber'in ayette de geçtiği gibi ona "*Eşini bırakma, Allah'tan sakın...*"[352] dediğini aktarmıştır. Aynı ayetin devamında yer alan "*Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde saklıyordun*" ifadesini Hz. Peygamber'e Zeynep'le nikahlanacağının bildirildiği, onun da gelenekten çekinerek bunu açıklamadığı şeklindeki görüşe katılmadığını dile getirmiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in içinde sakladığı şey, muhtemel boşanmadan ötürü zor duruma düşecek olan Zeynep'i bu durumdan ancak onunla evlenerek kurtaracağına inanmasıdır. Hz. Peygamber, gelenekle çatışıyor olması sebebiyle Medineli Yahudilerin kınamalarından çekindiğinden bu düşüncesini kimseye açamamıştır.[353]

---

[349] Ertuğrul, 54, 55.
[350] Ertuğrul, 57.

Vicdanî, Dozy'nin, Hz. Peygamber'in, Zeynep bnt. Cahş'ı uygunsuz vaziyette görüp etkilendiği ve Zeyd'e onu boşamasını ima ettiği düşüncesini de eleştirmektedir. "*Bu tamamıyla uydurma, bir masaldır. Hatta tetkike, tenkide, muhakemeye değmez bir safsatadır.*" şeklindeki sözleri onun mezkûr rivayete yaklaşımını ortaya koymaktadır. O, Hz. Peygamber'in bir eve ziyaret için gittiğinde yüksek sesle selam vererek, kapının kapalı yerinde beklediğinden bu rivayetin doğru olamayacağını düşünmektedir. Halasının kızından sanki ilk defa görüyormuşçasına etkilenmesini de pek mantıklı bulmamaktadır. Zeyd'in gelenekteki evlatlığın eşiyle evlenme yasağından ötürü Hz. Peygamber'e "*ben boşayayım da sen al*" teklifinde bulunamayacağını da hatırlatmaktadır. [354] Vicdanî, Hz. Peygamber'in kimi İslâm eserlerinde yer alan cinsel gücünün kuvvetinden ötürü ya da Batılıların cinsel ihtiyaçlarını tatmin için çok evlilik yaptığına dair görüşlerine karşı çıkmaktadır. Ona göre Hz. Peygamber diğer insanlar gibi bir beşerdir. İnsanî özellikleri bakımından diğer insanlardan hiçbir farkı yoktur.[355]

---

[351] M. Sadık Vicdanî, **Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi**, haz. Ahmet Karadut, Ankara, 1992, s. 13.

[352] Ahzab, 37.

[353] Vicdanî, 128, 129.

İslâm tarihi kaynaklarından Taberî'yi incelediğimizde Dozy'nin anlatımında yer alan Hz. Peygamber'in Zeynep bnt. Cahş'ı çıplak görmesi, kalbinde bir şeyler hissetmesi ve Allah'a sığınması, güzelliğinin hoşuna gitmesi ve Zeyd'in bu sebeple boşanmaya karar vermesi gibi ifadelerle karşılaşmaktayız.[356] İbn Hişam, Hz. Peygamber'in eşleri hakkında bilgi verdiği bölümde bu hususta hiçbir açıklama yapmamış, sadece Zeynep'e Hz. Peygamber'in ne kadar mehir verdiğini açıklamıştır. Bir de bu evlilikle ilgili olan Ahzab suresi 37. ayetine atıfta bulunmuştur.[357] *Ensabu'l Eşrâf*'ın yazarı Belâzûrî (ö. 284/892) ise Zeynep bnt. Cahş'ın daha önce Zeyd b. Harise ile evli olduğunu belirtmiştir. Zeyd b. Harise'nin davranışlarından hoşnut olmadığı için onu boşadığını bildirmiştir. Boşanmadan önceki dönemde devamlı Hz. Peygamber'e şikâyetçi olduğunu, fakat ondan eşini nikâhında tutması yönünde nasihat işittiğini dile getirmiştir. Bunlardan bahsederken Hz. Peygamber'in Zeynep bnt. Cahş'ı görüp şaşırarak, "*Kalpleri çeviren Allah, sen noksan sıfatlardan uzaksın*" sözlerini dediğini de beyan etmiştir. Sonra da Allah'ın Zeynep'i Hz. Peygamber'le evlendirdiğini yazmıştır.[358] Söz konusu haberlerin herhangi bir kaynakta geçiyor olması, Oryantalistler için yeterli olmuş; yeri geldikçe bu rivayetleri Hz. Muhammed ve İslâm dini aleyhinde kullanmışlardır.[359]

---

[354] Vicdanî, 130-132.
[355] Vicdanî, 102.
[356] Taberî, II, 562-564.
[357] Bkz. İbn Hişam, IV, 188.

4. Sahabe

Dozy tercümenin 51. sayfasında Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in kızı Rukiye ile evlenmek için iman ettiğini dile getirmektedir.[360] İsmail Fennî, bir din bâtıl bile olsa, onunla yetişmiş olan bir kimsenin din değiştirmesinin çok zor olacağına dikkat çekmektedir. Bunun bir evlilik arzusuyla yapılmasını da gayet ciddiyetsiz olarak nitelemektedir. Bu bağlamda, Hz. Osman'ın Kureyş'in zenginlerinden olmasına rağmen İslâm'ı seçtikten sonra kendisine yapılan eziyetlere karşın İslâm'ı terk etmediğini hatırlatmaktadır. Ertuğrul, yeri gelmişken Hz. Osman'ın ahlâkına, hafızlığına cömertliğine ve üçüncü halife olacak kadar Müslümanlar nezdindeki itibarına da değinmektedir.[361] Birçok İslâm tarihi kaynağına baktığımızda Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in kızı Rukiye ile evlenmek için Müslüman olduğuna dair bir bilgiye rastlayamadık. Dozy'nin Hz. Osman'ın ilk Müslümanlardan olması ve İslâm'ı kabul etmesinin ardından Hz. Peygamber'in kızıyla evlenmesinden hareketle kendince romantik sayılabilecek bir yorum yaptığı kanaatindeyiz. İsmail Fennî Ertuğrul'un bunu ciddiye alarak Hz. Osman'ın meziyetlerinden bahsetmesi de savunma psikolojisinin bir sonucudur.

---

[358] Belâzûrî, **Ensabu'l- Eşrâf**, Beyrut, 1996, IV, 569.
[359] İbrahim Sarıçam vd., 347.
[360] Dozy, 51.
[361] Ertuğrul, 24, 25.

Dozy, tercümenin 51 ile 55. sayfaları arasında Hz. Ömer'in kız kardeşinin evinde okuduğu Kur'an ayetleri üzerine etkilenerek Müslüman olduğunu bildiren klasik rivayeti tüm ayrıntılarıyla anlattıktan sonra, bu olayın sonradan yapılan araştırmalarca olanaksızlığının ortaya konduğunu dile getirmiştir. Dozy'ye göre böyle bir anlatı seçmek hem Kur'an'ın etkisini vurgulamak hem de Ömer'in Müslüman olma sürecini etkileyiciliğini gözler önüne sermek içindir. Dozy, aynı gerekçeyle başka ve daha eski bir rivayetin varlığından da bahsetmiş ve bu rivayeti Hz. Ömer'in dilinden aktarmıştır. Buna göre Hz. Ömer, Hz. Muhammed'le konuşmak, tartışmak için yola çıkmıştır. Kâbe'ye vardığında Hz. Peygamber'in 69. (Hakka) sureyi okuduğunu duymuştur. Okunanların bir şairin sözleri olduğunu düşünmüş fakat o sırada Hz. Peygamber, bunların bir şair sözü olmadığını bildiren ayeti, bir kâhinin sözleri olduğunu düşündüğünde ise bunu reddeden ayetleri[362] okuyunca inancın kalbinde derin kökler saldığını bildirmiştir.[363] Dozy, bu rivayetten de hoşnut değildir; ona göre Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla ilgili daha yalın bir haber vardır. Ancak o, anlattığı ikinci rivayete benzediği için buna hiç değinmemiştir.[364]

Filibeli Ahmed Hilmi Efendi, sahip olduğu karakterden dolayı Hz. Ömer'in, tedrîcî bir şekilde değil, bir anda Müslüman olduğunu, mizacının bunu gerektirdiğini söylemektedir.[365] Dozy, mezkûr olay vasıtasıyla sanki Hz. Ömer'in Kur'an'ı ilk defa işitiyormuş gibi anlatılmasını sağlıklı bulmamaktadır. Filibeli ise bunun cahilâne bir fikir olduğunu, insan psikolojisinden anlayanların buna inanmayacağını dile getirmektedir. Bir kimsenin, çevresinin etkisiyle, uzun süre kayıtsız kaldığı bir şeyde, bazı sebepler vesilesiyle dikkat ettiğinde ilgisini çekebilecek yönler bulabileceğini hatırlatmaktadır. Hz. Ömer'in de böyle bir durumda olabileceğini söyleyen Filibeli, onun Kur'an'dan bir şeyler duymuş olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Söz konusu durum Filibeli'ye göre Dozy'nin bir zannıdır. Doğru kabul edilse bile duyduğu sözler kendi gibi İslâm'a düşman olanlardan işittikleridir. Çünkü Hz. Ömer'in Müslümanlardan bir şey duyması mümkün değildir; zira o dönemde İslâm gizlice tebliğ edilmektedir. Ayrıca bir insanın senelerce bazı şeylere kayıtsız kalabileceğini, önem vermeyeceğini ama bazı sebeplerle bir anda o şeye dikkat edebileceğini anımsatmaktadır. Şehbenderzâde, Hz. Ömer'in İslâm'a karşı tavrının da böyle yorumlanması gerektiği düşüncesindedir. Kız kardeşinin evinde yaşananlardan sonra okuduğu ayetin ruhunda meydana getirdiği değişimle iman etmesini Hz. Ömer'in karakterine daha uygun görmektedir.[366]

---

[362] Hâkka, 40, 41

[363] Hâkka, 42.

[364] Dozy, 51-55.

[365] Şehbenderzâde, 183.

Bi'setten beş yıl sonra Hz. Ömer Müslüman olduğu sırada Kur'an ayetlerinin herkesçe bilindiğini söyleyen Dozy, bu konuda bir başka rivayete yer vermiştir. Hz. Ömer'in eniştesi Sait'in Kufe kürsüsünde Hz. Ömer'in kendilerinin Müslüman olmasını hoşgörüyle karşıladığı yönündeki açıklamasını hatırlatmış, İslâm'ı seçtiği takdirde arkasındaki aile desteğinin kaybolacağının kendisine ifade edilmesi üzerine ancak As b. Vail'in koruması altında Müslümanlığını ilan ettiğini iddia etmiştir.[367] Filibeli, Hz. Ömer'in menfaat icabı Müslüman olduğu fikrine karşı çıkarak, Kureyş içindeki itibarını bırakıp da kırk kişilik geleceği meçhul bir gruba katılmasının bu fikre ters olduğunu ifade etmiştir.[368]

---

[366] Şehbenderzâde, 186, 187.
[367] Dozy, 56, 57.
[368] Şehbenderzâde, 186.

Yukarıda iki müellifin görüşlerini alt alta vererek kıyas yapılmasını kolaylaştırmak istedik. Aslında Dozy kaynaklarımızda yer alan her iki rivayeti de anlatmıştır. İbn Hacer el-Askalanî eserinde Dozy'nin bahsettiği ikinci rivayeti aynen vermiştir. İlk rivayeti ondan sonra zikreden İbn Hacer, meşhur olan bu kıssanın sadece sonunu vermekle yetinmiştir. Buna göre Hz. Peygamber, Hz. Ömer ve Hz. Hamza'nın arasında Erkam'ın evinden çıktığında Kureyş, Hz. Ömer'in Müslüman olduğunu anlamıştır. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in kendisine "*Fâruk*" lakabını o gün taktığını anlatmıştır.[369] İbn Hişam, Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla ilgili üç farklı rivayete eserinde yer vermiştir. O, Dozy'nin anlattığı rivayetlerin ikisini de eserinde anlatmıştır. Onun aktardığı üçüncü rivayete göre ise Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in Kâbe'de okuduğu Kur'an'ı dinlemiş, peşinden giderek ona Müslüman olduğunu bildirmiştir.[370] Bu rivayet, Dozy'nin diğerine benzediği için eserinde zikretmediği rivayet olabilir. Filibeli Ahmed Hilmi günümüzde daha çok bilinen ve anlatımlarda tercih edilen ilk rivayetin doğru olduğuna olan inancını Hz. Ömer'in karakterinden hareketle savunmuştur. Yazdığı eserle siyere farklı ve yeni bir yorumla yaklaşan çağdaş araştırmacılardan Mehmet Azimli ise eserinde tıpkı Dozy gibi her iki rivayeti aktarmıştır. Daha sonra rivayetleri metin ve senet yönünden çeşitli değerlendirmelere tabi tutmuştur. Ona göre gerek anlatım tarzı gerekse Hz. Ömer'in karakteri ikinci rivayetin daha muteber olduğunu ortaya çıkarmaktadır.[371]

---

[369] İbn Hacer el Askalanî, **Sahabe-i Kirâm Ansiklopedisi**, çev. Naim Erdoğan, III, İstanbul, 2010, s.144.

[370] İbn Hişam, I, 231.

[371] Mehmet Azimli, **Siyeri Farklı Okumak**, Ankara, 2010, s.114-127.

5. Diğer Bazı Olaylar

a. Garanik Olayı (m. 615-16)

Reddiye yazarları Dozy'nin yazdıkları arasından birbirinden farklı pek çok konuya cevap vermişlerdir. Onları tek tek ele almak yerine reddiyelerin yoğunlaştığı konular üzerinde durmanın daha doğru olacağı düşüncesindeyiz. Bu bağlamda ilk olarak birçok Batılı yazar gibi Dozy'nin de eserinde yer verdiği ve üzerinde uzun değerlendirmeler yaptığı konulardan biri olan Garanik Olayı (m. 615-616)'nı ele alacağız.

Dozy, tercümenin 69. sayfasından itibaren konu bağlamında özet olarak şunları serdetmiştir: Kasas suresinin 57. ayetinde yer alan "*eğer dinini kabul edecek olursak memleketimizden kovuluruz dediler* " ifadesinde belirtildiği üzere müşrikler Hz. Peygamber'e üç putu (Lat, Menat, Uzza) tanıma karşılığında kendilerinin de onun peygamberliğini tanıyacağını bildirmişlerdir. Bu olayın sonucunda Dozy, Hz. Peygamber'in zayıflık göstererek müşriklerin önerisini benimsemek zorunda kaldığı yorumunu yapmıştır. Hatta o, Hz. Peygamber'in Hübel putunun yüceliğini kabul ettiğini; buna karşın, Kureyş'in bunu pek fazla önemsemeyerek, çevre kabilelerin ilahları olan diğer üç putun da Hz. Peygamber tarafından tanınmasını istediklerini iddia etmiştir. Bu noktada Dozy'nin anlatımının çevirisini aynen veriyoruz:

"*Kendisine gelen 58.sureyi (aslında 53.sure) Mekke topluluğuna okudu: "Lat, Uzza ve diğer üçüncü Menat'ı görüyor musunuz? Bunlar yüce garaniktirler, şefaatleri umulur." Surenin Allah'a secde ve ibadet ediniz anlamına gelen son sözcüklerini söylerken topluluk secdeye vardı. Muhammed zafer kazanmıştı. Bunun için en kutsal kanaatini feda etmişti. Eski karşıtları onu aşağılamış, ona inananlar ise sarsılmıştı. Çok geçmedi bu işin farkına varmış ve vicdanı uyanmış olmalıydı. Tarihi anlatılara göre bu durum hızla* *geçmiştir; yaptığı yanlışlılığı düzeltmesi, özür dilemesi için Cebrail ona göründü ve ertesi sabah o talihsiz sözlerini geri aldı. Din âlimleri için bu hatayı kabul etmek zorunda kalmak, kendi başına yeterince küçültücüydü; birçok sofu din yazarı bu konuyu suskunlukla geçiştirdi. Kimileri de bu yanlışı şeytana yüklemek istemiştir. Geç dönem din yazarları ise konuyu bütünüyle inkâr etmişlerdir. Ancak şuna inanılabilir ki putları kutsamasıyla sözlerini geri alması arasında bir süre geçmiştir; bu arada Habeşistan'a göçenler Muhammed ile yandaşları arasında anlaşma sağlandığı haberleri üzerine geri gelmişlerdir. Muhammed hatasının farkına varıp hemen düzeltme yoluna gitmiş olsaydı, anlaşmazlık ve barışma haberleri Habeşistan'a ulaşacak kadar aradan zaman geçmezdi.*"[372]

İslâm tarihi kaynaklarında yer alan bu olayla ilgili reddiyelerde Dozy'ye eleştirilerde bulunulmuştur. Bunlardan ilki olan *Tarih-i İslâm*'da Filibeli Ahmed Hilmi, bu konuda iki yazarın değerlendirmelerini aktarmıştır. İlk olarak Mahmut Esad Seydişehrî'nin konuyla ilgili anlatımını aynen vermiştir. Mahmud Esad Efendi Hz. Peygamber'in ayetleri okurken duraklayarak okuduğunu, Necm suresinin ayetlerini de okurken bu yöntemi takip ederken o sırada garanik ayetleri diye bilinen ayetlerin işitildiğini söylemiştir. Yani bu sesin Hz. Peygamber'den değil de kalabalıktan işitildiğini ve sure sonunda da secde ayeti okunduktan sonra haliyle Müslümanların secdeye vardıklarını dile getirmiştir. Müşriklerin de kendi ilâhlarının Kur'an'da yer alan ve Hz. Muhammed'in ağzından çıkan sözlerle övüldüğünü duyduktan sonra secdeye vardıklarını anlatmıştır. Bundan sonra da Hz. Peygamber'in putlarını saygıyla andığı için onunla barıştıklarını ve Müslümanlara eziyet etmekten vazgeçtiklerinin bilgisini vermiştir. Seydişehrî daha sonra Cebrail'in Hz. Peygamber evine döndüğünde şeytanın hilesini anlatıp onu Hac suresinin 52. ayetini getirerek teselli ettiğini söylemiştir.[373]

---

[372] Dozy, 69-72.

Filibeli, bunun ardından Dâru'l-Fünûn Dinler ve İlahiyat Şubesi Müdürü İsmail Hakkı Efendi'nin bu konuyla ilgili görüşlerini aktarmıştır. İsmail Hakkı Efendi, bu kıssanın kesinlikle yalan ve uydurma olduğu görüşündedir. Hz. Peygamber'in ağzından bu lafızların dökülmediğini beyan etmektedir. Ahmed Hilmi Efendi bu iki görüşü verdikten sonra Hacc suresinin 52. ayetini göz önünde bulundurarak Garanik meselesinin İbn Abbas (ö.68/687-688)'tan gelen zayıf rivayete rağmen sonrakilerin uydurması olarak kabul edilemeyeceğini açıklamıştır. Konunun derinlemesine tetkikini daha sonraki bir zamana bırakan yazar, Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu psikolojik durumdan ötürü kendi nefsinden çıkan ve vahiy kelimeleri arasına karışan bu sözleri söylemiş olduğunu ifade etmiştir. Fakat daha sonra bu sözlerin kaynağını bilemediği için Allah tarafından ikaz edilmiş ve bahsedilen bu cümleler Kur'an'da yer almamıştır.[374] Görüldüğü üzere Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi bu olayın yaşandığına inanmaktadır. Fakat konuyla ilgili fazla yorum yapmaktan kaçınmaktadır.

Tarih-i İslâm'ı sadeleştiren ve gerekli yerlerde eklemelerde bulunan Ziya Nur Aksun, Filibeli'nin görüşlerinin altına bu konuyla ilgili kısa bir açıklama yapmakta ve bir iktibasta bulunmaktadır. Aksun'a göre Şehbenderzâde, Garanik meselesiyle ilgili fazla izaha kalkışmamakta ve itiraz kaydıyla olayın meydana geldiğini kabul etmektedir. O ise mezkûr olayla ilgili özel bir risale kaleme alan eski Diyanet İşleri Başkanı Ahmed Hamdi Akseki'nin yazdıklarından yaklaşık üç sayfalık bir özet vermekte ve bu bilgilere dayanarak hadisenin Tâbiîn devrinden sonra uydurulduğunu ifade etmektedir.[375]

---

[373] Şehbenderzâde, 282-284.
[374] Şehbenderzâde, 285, 286.

Garanik olayı üzerinde reddiye yazarları içerisinde en fazla duran İsmail Fennî Ertuğrul'dur. Pek çok kaynak ve araştırma eserine müracaat eden müellif, yeri geldikçe kendi yorumlamalarını da okuyucularına beyan etmektedir. Bu olayın İbn Abbas, İbn Cerir et-Taberî ve Zemahşerî'nin tefsirlerinde anlatıldığını bildirmektedir. Bazı müfessirlerin bu sözleri namazda, bazılarının kavminin bir meclisinde, bazılarının uyku esnasında, bazılarının kalbinden geçirirken yanlışlıkla, bazılarının da durarak okuduğu için o duruşlarda şeytan tarafından okunmuştur, diye yorumladıklarını aktarmaktadır. Ancak kimlerin hangi görüşte olduğuna dair bir malumat vermemektedir. Fakat bu olayın uydurma olduğunu iddia edenlerden Fahreddin Razî (ö. 606/1210), İbn Kesir (ö. 630/1233), Ebu's-Suud (1490-1574), Sadık Han ve Kadı İyaz'ı (1083-1149) anmaktadır.[376] Ardından İ. Fennî bu konuya uydurma diyen Fahreddin Razî'nin *Tefsir-i Kebir*'inde ve Kadı İyaz'ın *Şifa*'sındaki delilleri sıralamaktadır. Yazar bu olaydan ötürü üzülen Hz. Peygamber'i teskin etmek için indirildiği iddia edilen Hacc suresi 52. ayetin bu konuyla hiç alakasının olmadığını dile getirmektedir. Bu ayet ona göre şeytanın görevlendirilen peygamberlerin kalbine vesvese vermeye çalışması ve Allah'ın buna izin vermesiyle ilgilidir. Peygamber olmadan önce bile putlara yaklaşmamış, peygamber olduktan sonra açıkça müşrikleri eleştiren peygamberin sözünü değiştirmesi mümkün değildir. Eğer böyle olsaydı inananların irtidat etmesi gerekirdi düşüncesindedir.[377] Yazar bu noktada Taberî ve Seydişehrî'yi Necm suresinde bazı ayetlerin mensuh olduğunu iddia ettikleri için eleştirmektedir. Bu rivayetin doğru kabul edilip eserlerde zikredilmesini ise İbn Abbas'tan gelmesine bağlamaktadır. Fakat İbn Abbas'ın hicretten üç yıl önce doğduğunu hatırlatmaktadır. Garanik Olayı ise peygamberliğin beşinci yılında meydana gelmiştir.[378] Yazar son olarak Muhammed Abduh (1849-1905) ve Ferid Vecdî (1878-1954)'nin bu olayın uydurma olduğuna dair yorumlarını verip meseleyi sonlandırmaktadır.[379] Son söz olarak da Hz. Peygamber'in şu hadisine yer vermektedir: "*Ben ancak sizin gibi beşerim zan, hata isabet eder ve lakin size Allah'ın dediğini söylediğim şeyi Allah demiştir. Allah üzerine elbette yalan söylemem.*"[380] Ancak müellif Garanik vakasıyla Habeşistan'a hicret edenlerin Mekke'ye geri dönmesi arasında bir ilişki olduğunu ileri süren Dozy'nin bu iddiasına hiç değinmemiştir.

---

[375] Aksun, I, 225.

[376] Ertuğrul, 36.

[377] Ertuğrul, 40, 41.

Mehmet Ali Derman da Garanik hadisesi üzerine değerlendirme yapan reddiye yazarlarından biridir. Necm suresinin müşrikleri tehdit ettiğini iddia eden yazar, bunların arasında onların ilahlarının övülmesinin akıl dışı olduğunu belirtmektedir. Hz. Peygamber'in Mekke'yi gizli bir şekilde terk ettiğini hatırlatarak müşriklerin bu surenin sonuna kadar okunmasına izin vermelerinin mümkün olamayacağını, hele secde etmelerinin kesinlikle imkânsız olduğunu dile getirmektedir. İhlas suresinin ilk ayetiyle, Kâfirun suresinin ayetlerinin müşriklerin ilahlarının övülmesine yönelik iddialara cevap verir nitelikte olduğunu bildirmektedir. Söz konusu rivayetin münafıklar tarafından uydurulmuş bir rivayet olduğunu öne sürmektedir. Ardından müellif bu olayın uydurma olduğunu iddia eden yazarları ve eserleri zikretmektedir. Bunlar arsında Caetani de vardır. Caetani'nin

---

[378] Ertuğrul, 43.
[379] Ertuğrul, 43-46.
[380] Ertuğrul, 47.

XII ciltlik İslâm Tarihi'nin II. cildinin 281. sayfasında Sprenger ve Dozy'nin Kur'an'a iftira attıklarını yazdığını hatırlatmaktadır. O, Sprenger ve Dozy'nin Garanik olayını iyice araştırmadan eserlerine aldıklarını düşünmektedir. Daha sonra Doktor Derman, bu konuyu eserlerinde inceleyip uydurma olduğunu ortaya koyan İslâm bilginlerinin isimlerini zikretmektedir. Halebî, Taberî, Kadı Beydâvî, Beyhâkî, Fahreddin Râzî, Nevevî onun saydığı ilim adamlarıdır. Son olarak İmam Nevevî'ye dayanarak bu hadisin icat edildiğini, rivayetin sonunun Muhammed b. Ka'b el-Kurezî'ye dayandığını ve bu adamın güvenilir bir kimse olmadığını iddia etmektedir.[381]

Reddiyeler içerisinde Garanik hadisesine Manastırlı İsmail Hakkı hiç değinmemiştir. Birçok konuda tafsilatlı açıklamalar yapmış olan yazarın konuya ilişkin bu tavrı dikkat çekicidir.

Garanik Olayı hakkında *Sahih-i Buharî* ve *Sahih-i Müslim*'de bazı rivayetler vardır. Ancak bu rivayetlere doğrudan Garanik demek ne kadar doğrudur bilemiyoruz. Çünkü *Sahih-i Buhari*'de İbn Abbas'tan gelen rivayette hadisenin öncesinde ve arkasında yaşananlardan hiç bahsedilmemiş yalnızca şöyle bir bilgi verilmiştir: "***Peygamber Necm suresinde secde etti ve onunla birlikte Müslümanlar, müşrikler, bütün cin ve inanlar de secde ettiler.***" Bununla birlikte Buharî, bu rivayetin sonunda haberin başka versiyonlarında Abdullah İbn Abbas'ın zikredilmediğini, yani haberin mürsel olduğunu belirtmektedir.[382] Abdullah İbn Mesud'dan gelen başka bir rivayette ise Hz. Peygamber'in bu sureyi okuduğunda secde etiğini, onunla beraber arkasında bulunanların da secde ettiğini, yalnız bir adamın secde etmediğini, bir avuç toprak alarak onun üzerine secde ettiği bildirilmiştir. İbn Mesud bu kişinin Bedir'de kâfir olarak ölen Ümeyye İbn Halef olduğunu anlatmaktadır.[383] Müslim'de ise bu konuda bir rivayet vardır. Bu rivayet de Abdullah İbn Mesud'a dayanmaktadır. Peygamber Mekke'de iken Necm suresini okuduğu ve secde ettiği, onunla beraber orada bulunanların da secdeye vardığı, yalnız bir ihtiyarın bir avuç toprak veya çakıl alıp onu alnına götürdüğü anlatılmaktadır. Rivayetin sonunda Abdullah İbn Mesud'un "*vallahi ben o kimsenin sonra kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm*" dediğini de müellif aktarmıştır.[384]

---

[381] Derman, 54-56.

[382] Buhari, Tefsir, 383.

İlk siyer müelliflerinden Muhammed İbn İshak (ö. 151/768) bu olayı Habeşistan'a gidenlerin geri dönmeleriyle irtibatlandırarak anlatmaktadır. Hz. Peygamber'in Necm suresi nazil olduktan sonra onu sesli okuduğunu, 19. ayetten sonra şeytanın kafiyeli bir şekilde *Garanik Ayetleri* diye bilinen ayetleri duyurduğunu, müşriklerin Allah'a bizi yaklaştırsın diye putlara tapacaklarını söylediklerini rivayet etmektedir. Bu ayetlerin şeytan tarafından müşriklere öğretildiğini ve onların bunu dillendirdiklerini öne sürmektedir. Daha sonra Cebrail'in gelerek Hz. Peygamber'i teskin edip Hacc suresi 52. ayeti getirdiğini açıklamaktadır.[385] Onun eserini tetkik edip yeniden düzenleyerek, ekleme ve çıkarmalarda bulunan meşhur siyer müellifi İbn Hişam (ö. 218/833), Habeşistan'a gidenlerin geri dönmelerini eserinde anlatmakta ancak bu olaydan hiç bahsetmektedir.[386]

---

[383] Buhari, Tefsir, 384.
[384] Müslim, Mesacid, 105.
[385] Muhammed İbn İshak, **Sîre**, tah. Muhammed Hamidullah, çev. M. Şafi Billik, İstanbul, 2012, s.240.
[386] İbn Hişam, I, 243.

Taberî (ö. 309/923) ise bu hadiseyi birbirine benzeyen iki şekilde anlatmaktadır. Buna göre; Hz. Peygamber, kavminin iyiliğini istediğinden, onlara yaklaşmanın yollarını arıyordu. Bu sırada Necm suresi indirildi ve şeytan bu ruh halindeki Hz. Peygamber'in kalbine putları öven sözleri ilham etti. Hz. Peygamber'den, kendi ilâhlarını öven sözlerini duyan müşrikler sevindiler; surenin sonundaki secde ayetinden sonra Müslümanlarla birlikte secde ettiler. Yalnız Velid b. Mugire ihtiyar olduğu için yerden bir avuç çakıl taşı alarak alnını onlara sürdü. Bu olay Kureyşlileri sevindirdi, Mekke'de barış olduğu bilgisi Habeşistan'a ulaşınca oradakilerin bir kısmı Mekke'ye geri döndü. Lâkin bu sırada Cebrail, Hz. Peygamber'e gelerek şeytanın vahiy olmayan sözleri onun kalbine ilham ettiğini haber verdi. Hz. Peygamber'i ikaz için İsra suresinin 73-75 ayetleri arası vahyedildi. Bu duruma üzülen Hz. Muhammed'i teskin etmek için de Allah Hacc suresinin 52. ve 53. ayetlerini indirdi.[387] Bu ayetlerde şeytanın bütün peygamberlerin isteklerine vesvese karıştırdığı, bundan ötürü Hz. Peygamber'in üzülmemesi gerektiği vurgulanıyordu.[388]

İbnü'l Esir (ö. 630/1233), Garanik olayını Habeşistan'a gidenlerden bir kısmının geri dönmesine sebep olarak göstermiştir. Hz. Peygamber'in Allah'tan kavminin İslâm'a yaklaşmasını sağlayacak şeyler takdir etmesini içinden geçirirken Necm suresinin ilk yirmi ayetinin indirildiğini ve şeytanın, Hz. Peygamber söylemiş intibaını uyandıracak şekilde, yüksek sesle söz konusu ayetleri okuduğunu belirtmiştir. Kureyş'in bunu duyunca sevindiğini, Müslümanların da peygamberin yanılmış olabileceğinin akıllarına getirmediklerini ifade etmektedir. Sonra herkesin Hz. Peygamber'le birlikte secde ettiğini, yalnız Velid b. Mugire'nin bir avuç kum alıp alnına sürdüğünü beyan etmektedir. İbnü'l Esir, olayın Habeşistan'a Kureyş'in Müslüman olduğu şeklinde ulaştığını aktarmıştır. Cebrail'in Hz. Peygamber'e gelerek yaşananlardan haberdar ettiğini, bu duruma üzülen peygamberi teskin için Hacc suresinin 52. ayetinin indirildiğinin bilgisini vermektedir.[389]

---

[387] Taberî, II, 337-341.
[388] Hacc, 52, 53.

Diyarbekrî (ö. 1574) de bu olayı Habeşistan'a gidenlerin geri dönmesiyle irtibatlandırarak anlatmakta ve Hz. Peygamber'in önce müşriklerin putlarını anıp, onlara tabi olduğunu sonra da bu tutumundan döndüğünü bildirmektedir. Fakat onun eserinde ilginç bir bilgi karşımıza çıkmaktadır. Diyarbekrî, Abdullah İbn Mesud'un Mekke'de oluşan barış ortamını duyarak Habeşistan'dan Mekke'ye dönenler arasında olduğunu, ancak beklediği gibi bir durumla karşılaşamayınca Habeşistan'a geri gittiğini anlatmaktadır.[390] Yani Buharî ve Müslim'de rivayetin dayandırıldığı Abdullah İbn Mesud Diyarbekrî'ye göre haliyle Garanik hadisesinden sonra Habeşistan'dan gelmiştir.

Dozy bu rivayeti anlatırken eserinin başında zikrettiği gibi Sprenger'in anlatımından büyük ölçüde yararlanmıştır.[391] Ama Dozy bazı noktalarda onun da ötesine geçmiştir. Garanik kıssası dinin iki temel unsuruyla yani vahiy ve peygamberin güvenilirliğiyle doğrudan alakalıdır. Müsteşrikler bu sebeple bu rivayeti dillendirmeyi kendi amaçları için vazgeçilmez bir araç görmüşlerdir.[392] Böylece onlar açısından Hz. Peygamber'in peygamberliğini ve vahyi yaralamak için bir şeyler uydurmaya gerek kalmamıştır. Çünkü Müslümanların oluşturdukları kültür içerisinde onların isteklerini yerine getirecek türde ve sayıda malzeme vardır.[393]

---

[389] İbnü'l- Esir, **İslâm Tarihi (El- Kâmil Fi'Tarih Tercümesi)**, çev. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1985, II, s. 78.

[390] Diyarbekrî, I, 327; Ayrıca bkz. Mustafa Asım Köksal, **Hz. Muhammed ve İslâmiyet (Mekke Devri)**, İstanbul, 1981, s.257, 258.

[391] Krş. Sprenger, 183-185.

[392] M. Sait Şimşek, "Şeytan Ayetlerine Dayanak Teşkil Eden Garanik Rivayeti'nin Tarihî Değeri", **Bilgi ve Hikmet Dergisi**, S. 2, İstanbul, 1993, s. 147.

Müslümanların kıyamadıkları rivayetler daha sonra birçok meselede başlarını ağrıtmıştır. Kaynaklarda yer aldığı gerekçesiyle sahihliğinden şüphe edilmeyen rivayetler, ilgili konular üzerinde düşünmenin önüne geçmiştir. Sonradan gelen müellifler de bu türden rivayetleri reddetmekte veya üzerinde konuşmakta bir takım zorluklar yaşamışlardır. Bunlardan birinin, akademik kimliğiyle ön plana çıkan Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi olduğunu yukarıda açıklamıştık. Ancak İsmail Fennî Ertuğrul, Garanik Olayı'nı eserinde enine boyuna incelemiş, birçok İslâm bilgininin konuyla ilgili görüşlerini aktarmış, kaynaklara müracaat etmiş ve kendi döneminin araştırmalarından faydalanmıştır.

Garanik kıssası ile ilgili bir risale kaleme almış olan Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlarından Ahmed Hamdi Akseki ise bu eserinde pek çok kaynağı ve araştırma eserini kullanmıştır. Garanik konusunun bir İsrailiyat olduğunu, zındıkların bunu kullanırken, safdil Müslümanların da bunu iyice araştırmadan eserlerine aldıklarını dile getirmiştir. Yazar aslında risaleyi Anglikan kilisesinin İslâm hakkındaki sorularına cevap veren Dâru'l-Hikmet âzâsından Rasim Efendi'nin bu konuda yazdıklarını eleştirmek için kaleme almıştır.[394] Ahmed Hamdi Akseki, Rasim Efendi'nin yazdıklarıyla adeta Dozy'ye takviye yaptığını söylemiştir.[395] Bu hikâyenin düşmanlar elinde silah olarak kullanıldığını, onların da

---

[393] Şimşek, 147.

[394] Akseki, 3.

[395] Akseki, 10. Rasim Efendi daha sonra 20 Kânûn-i Sânî 1336'da **Alemdar** Gazetesi'nde yeni bir yazı yazarak bu konuda yaptığı hatayı itiraf etmiştir. Kitabın sonundaki dipnotta ise Rasim Efendi'nin gazete sütununda tövbe edip af dilemesine rağmen daha sonra tekrar eski görüşüne döndüğünü dile getiriyor. (Akseki, 81)

Hz. Peygamber'i önceleri putlara tapmakla ya da onlara olan meylini kalbinde taşımakla veyahut müşrikleri memnun etmek için onları övmekle suçladıklarına hatırlatmıştır. Dozy'yi bu olayı dillendirdiği için iftiracı, mutaassıp, kindar ve İslâm düşmanı olarak nitelendirmiştir.[396]

Son devir Osmanlı ulemasından meşhur İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946) da küçük hacimli eserinde Garanik Olayı'na kısaca temas etmiştir. Bu rivayetin iftira ve yalan olduğunu bildirmiştir. İbn İshak'a dayandırarak olayın zındıkların uydurması olduğunu dile getirmiştir.[397]

1980'li yılların sonunda Salman Rüşdî tarafından yazılan *Şeytan Ayetleri* kitabına konu olarak tekrar gündeme gelen bu olayla ilgili o dönemde birçok bilim insanı kitap ve makale yayınlamıştır. Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi emekli tefsir hocalarından İsmail Cerrahoğlu ise Dozy, Muir, Sprenger gibilerin Habeşistan'a gidenlerin kısa bir süre sonra geri dönmesini bu olayın sıhhati için delil olarak gösterdiklerine değinmektedir. Bu olayı tetkik eden Müslüman bilginlerin olayın meydana gelmediğini ileri sürdüklerini ve bu delilin de iddiaya sebep teşkil olamayacak kadar çürük bir delil olduğunu ortaya koyduklarını açıklamaktadır. Dozy'nin Hz. Peygamber'in kendi peygamberliğini tanımaları karşısında politik sebeplerle Kureyşlilerin taptığı bu üç putu tanıyarak taviz verdiğini söylemesinin aslında Ortaçağ'ın söylemi olduğunu dile getirmektedir. Bu söylemle Hz. Peygamber'in ikiyüzlü bir konuma düşürüldüğünü anımsatmaktadır.[398] Yazdığı makaleyle söz konusu olayı derinlemesine inceleyen ve bu konuda önemli sayıda bibliyografya bilgisi veren İsmail Cerrahoğlu'nun *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki Garanik maddesinde İslâm âlimlerinin bu olaya karşı yaklaşımları irdelenmiştir. Kimi bilginlerin bu olayı kabul ettiğini, kimilerinin olayı kabul etmekle birlikte olayın örgüsüne itiraz ettiklerini, kimilerinin de tamamen reddettiklerini açıklamıştır.[399] M. Sait Şimşek, bu konuda yazdığı makalede birçok İslâm bilgininin söz konusu rivayetler karşısında takındıkları tavırları aktarmıştır. Haberi senet ve metin yönünden inceleyen yazar, rivayetteki çelişkileri ortaya koymuş ve olayın tarihi açıdan tutarsız olduğu sonucuna varmıştır.[400]

---

[396] Akseki, 23.

[397] İzmirli İsmail Hakkı, **Siyer-i Celîle-i Nebeviyye**, haz. İsmail Hakkı Uca, İstanbul, 1996, s. 117, 118.

[398] Cerrahoğlu, 74, 75.

Sabri Hizmetli ise mezkûr vakayı çokça istismar ettiklerini söylediği müsteşrikler arasında Dozy'nin ismini de vermiştir. Hizmetli, makalesinde Garanik rivayetini sahih kabul ederek eserlerine alan gelmiş geçmiş tüm İslâm bilginlerine ağır sözlerle yüklenmiştir.[401] Bu olayla ilgili yapılan *Garanik Kıssası ve Oryantalist Yaklaşımlar* adlı yüksek lisans tezinde görüşleri incelenen müsteşrikler arasında Dozy de bulunmaktadır.[402] Müellif farklı İslâm kaynaklarının bu kıssayı nasıl anlattıklarını verdikten sonra rivayeti senet ve metin yönünden incelemiştir. Olayın senet yönünden sahih olmadığı sonucuna varan yazar, sadece Necm suresi okunduğunda müşriklerin secde etmelerinin doğru olabileceğini, bunun da kıskançlıktan veya Kur'an'ın belagatindeki cazibeye kapılmalarından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Garanik Olayına ilişkin kaynaklarda yer alan rivayetlerin birbirleriyle çelişkili pek çok lafzı barındırdığına ve bunların Kur'an'ın ruhuyla aykırılık gösterdiğine dikkat çekilmiştir. Yazar, Habeşistan'dan göç edenlerin geri gelmesinin böyle basit bir iddiaya bağlanmasını kabul etmemiştir.[403] Ona göre oryantalistler böyle zayıf iddiaları Kur'an'ın ilahi menşeli olmadığı yönündeki ön kabullerine dayanak olarak kullanmışlardır. Rivayetleri tetkik edip bir sonuca varmak yerine sonuçtan delillere doğru yönelmişlerdir. Bu da bilimsel ve objektif yaklaşıma ters düşmektedir.[404] Yazarın bu husustaki değerlendirmeleri yerindedir. Ancak söylediği yöntemleri Müslümanların da ilk dönemlere nazaran çok fazla uygulamadıkları aşikârdır. Çünkü yıllar geçtikçe eserlerdeki uydurma rivayetlerin sayısı giderek artmıştır. Müslümanlar ancak oryantalistler bu rivayetleri İslâm aleyhinde kullanmaya başladıklarında, kültürlerinde mevcut olan tenkit zihniyetine yeniden yönelmişlerdir.

---

[399] İsmail Cerrahoğlu, "Garanik", **DİA**, XIII, İstanbul, 1996, s. 361-366.
[400] Şimşek, s. 147-168.
[401] Hizmetli, 50.
[402] Muhammed Balbay, **Garanik Kıssası ve Oryantalist Yaklaşımlar** (Basılmamış yüksek lisans tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2007.

b. Kurayzaoğulları Muhasarası (m. 627)

Dozy'ye yazılan reddiyelerin hepsinde olmasa da bazısında değinilen ve onun eleştirildiği konulardan biri de Kurayzaoğulları muhasarasıdır (627). Dozy bu olayı aynı dönemde yaşanan Hendek Savaşı (627) ile birlikte anlatmıştır. Hz. Peygamber'in fırtına sebebiyle kaçan müşrik ordusunu takip etmediğini fakat onların yaptıklarının borcunu Kurayzaoğullarının ödemek zorunda kaldığını belirtmiştir. Cebrail'in onlar üzerine yürünmesi emrini getirdiğini, Hz. Peygamber'in de bu emrin gereğini yerine getirmek için onların kalelerini kuşattığını ifade etmiştir. Uzun müddet dayanabilecek hazırlıkları olmadığından müttefikleri Evs kabilesinin hakemlik etmesi şartıyla birkaç gün içinde teslim olduklarını beyan etmiştir. Evs kabilesi mensuplarının Kureyzaoğulları'nın bırakılmalarını istediklerini, Hz.

---

[403] Balbay, s. 27-45.
[404] Balbay, 66, 67.

Muhammed'in de hakemlik yapması için bu kabileden Saad b. Muaz'ı seçtiğini, söz konusu şahsın Hendek Savaşı'nda yaralandığından, bu savaşta müşriklerle anlaşarak Müslümanları arkadan vurmaları sebebiyle Kurayzaoğullarına kin beslediğini ileri sürmüştür. Dozy, Hz. Peygamber'in zaten bunu bildiği için Saad b. Muaz'ı hakem seçtiğini iddia etmiştir. Saad'ın erkeklerin başının kesilmesine, kadınların ve çocukların esir olarak satılmasına, mallarının ise askerler arasında ganimet olarak paylaşılmasına karar verdiğini, Hz. Muhammed'in de bu hükmün Allah'ın hükmüyle aynı olduğunu bildirdiğini aktarmıştır.[405] Dozy, sekiz yüz Yahudinin başlarının kesilerek büyük çarşının üst tarafında açılan çukurlara gömüldüğünü, kadınların ve çocukların da at ve silah karşılığında Necid bedevilerine satıldığını dile getirmiştir. Böylece Medine yakınlarında oturan ve Hz. Peygamber'e düşmanlık yapan son grubun da ortadan kaldırıldığını ifade etmiştir. Dozy bu vakanın zalimce ve insanlık dışı olarak tanımlanabileceğini, ancak bunun suçunun Hz. Peygamber'e yüklenemeyeceğini belirtmiştir. Ona göre bu suç onun değil, mensup olduğu ırkındır.[406] Diğer Sami kavimlerinin de bir bölgeyi işgal ettiklerinde orada bulunan halkı katlettiklerini ve bunu da Tanrının iradesiyle açıkladıklarını hatırlatmıştır. Yahudilerin, Kenanîlere yaptıkları düşünülürse onların da Araplara daha iyi davranmayacaklarını tahmin etmenin güç olmadığını beyan etmiştir.[407] Dozy'nin Kurayzaoğulları kuşatması ve sonunda yaşananlarla ilgili değerlendirmeleri bu şekildedir.

---

[405] Dozy, 115, 116.

[406] Tezimizin ilk bölümünde Dozy'nin tarihçiliğinden bahsederken onun tarih anlatımında ırk ve ulus kavramlarının önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmiştik. Burada da bunun bir yansımasını görmekteyiz. Bkz. 11.

[407] Dozy, 114-118.

Mezkûr hadiseye eserinde en fazla yer ayıran yazar İsmail Fennî Ertuğrul'dur. Ertuğrul kitabında Dozy'nin bu konuyu aslında çok fazla çarpıtmadan anlattığını, ancak Saad b. Muaz'ın uygulanan hükmü Kurayzaoğullarına duyduğu kinden ötürü verdiğinin ve öldürülenlerin sayısının sekiz yüz olarak ifade edilmesinin düzeltilmeye muhtaç olduğunu belirtmiştir.[408] İsmail Fennî Ertuğrul, muhasaranın Dozy'nin ifade ettiğinin aksine birkaç gün değil yirmi beş gün sürdüğünü iddia etmiştir. Bu arada hatırlatmak gerekir ki İbn Hişam'ın eserinde de bu sürenin yirmi beş gün olduğu yazmaktadır.[409] İsmail Fennî bu hadiseyi anlatırken Taberî'den daha fazla istifade etmiştir. Ayrıca kaledekilerin sayılarının toplamda dokuz yüz, idam edilenlerin ise dört yüz olduğunu Ahmed Cevdet Paşa'nın Kısas-ı Enbiya adlı eserinden iktibas ederek açıklamıştır.[410] Klasik kaynaklara bakarsak, İbn Hişam öldürülenlerle ilgili kendisine iki farklı haberin ulaştığını beyan etmiştir. Buna göre onların sayısı altı yüz ile yedi yüz ya da sekiz yüz ile dokuz yüz arasındadır.[411] Vakidî (h. 130-207) ise öldürülenlerin sayısı hakkında üç farklı rivayet vermiştir. Bu rivayetlere göre öldürülenlerin sayısı altı yüz, altı yüz ile yedi yüz arası ve İbn Abbas'a dayandırdığı rivayete göre ise yedi yüz ellidir.[412] Diğer İslâm tarihi kaynaklarından Taberî de muhasaranın yirmi beş gün ya da bir ay sürdüğünü kaydetmiştir.[413] O da öldürülenlerin sayısı hususunda İbn Hişam'la aynı fikirdedir.[414] Bu olay en muteber kabul edilen hadis kitaplarından Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim'de de anlatılmıştır. Bu eserlerde Cebrail'in emriyle Benî Kurayza yurduna yürünmesi, Saad b. Muaz'ın verdiği hüküm ve Hz. Peygamber'in onun verdiği hükümle Allah'ın razı olduğunu beyan etmesi anlatılmıştır. Fakat muhasaranın süresi ve öldürülenlerin sayısı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.[415]

---

[408] Ertuğrul, 77.
[409] İbn Hişam, III, 131.
[410] Ertuğrul, 80.
[411] İbn Hişam, III, 134.
[412] Vâkidî, II, 517, 518.
[413] Taberî, II, 583.
[414] Taberî, II, 588.

İsmail Fennî Ertuğrul'un, bu olayda Hz. Peygamber'i ve Müslümanları haklı çıkarmak için başvurduğu yöntem hayli ilginçtir. O, Dozy'nin eserinde Yahudiler hakkında yazılmış ne kadar olumsuz cümle veya bilgi varsa bunları sayfa numaralarını da vererek kitabında alt alta sıralamıştır.[416] İsmail Fennî Ertuğrul yapılan bir yanlış hakkında verilen hükmün haklılığını ortaya koymak adına yazarın farklı yerlerde ve farklı olaylar üzerine beyan ettiği görüşleri bir araya getirmesi savunmacı mantığın geldiği son noktadır. Bu olayda Dozy'nin anlatımıyla İsmail Fennî'nin de ifade ettiği gibi, İslâm tarihi kaynaklarının anlatımları arasında ayrıntılar dışında pek fark gözükmemektedir. Ancak yazarın kendisi bunu kabul ettiği halde Dozy'nin sayılarla ilgili verdiği bilgileri düzelttikten sonra Benî Kurayza'ya yapılanların ne kadar isabetli olduğunu Dozy'nin Yahudiler hakkındaki olumsuz görüşlerini aktararak anlatmak istemiştir.

Öte yandan Şehbenderzâde eserinde Hz. Peygamber'in savaşlarına Bedir Savaşı (624) hariç çok az yer vermiştir. Bedir Savaşı ile ilgili anlatımını da Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinden iktibasla gerçekleştirmiştir. Yahudilerle yapılan muharebelere ise bir iki cümleyle değinmiştir. Hatta Kurayzaoğulları Gazvesi'yle ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yazar bunun sebebini ise İslâm'ın idari ve siyasi tarihini değil, din ve düşünce tarihini yazdığını ifade ederek açıklamaya çalışmıştır.[417] Yazarın Yahudilerle yapılan savaşlar hakkında ilgi çekici olan şu sözlerini veriyoruz: "*Kaynuka, Benî Nadir, Hayber Yahudilerine karşı yapılan*

---

[415] Buhari, **Kitabu'l-Megazi**, 153-159; Müslim, **Kitabu'l- Cihad ve's-Siyer**, 65-68.

[416] Ertuğrul, 81-83.

[417] Şehbenderzâde, I, 222.

hareket, hep siyasi ve idari bir zaruret sebebiyle olmuş ve hiçbirinde sebep olarak Hz. Peygamber'in şahsi bir kızgınlıkları görülmemiştir."[418] Burada da yazarın Kurayzaoğullarından hiç bahsetmediği göze çarpmaktadır. İki yazarın tutumlarını şu şekilde vasıflandırmak mümkündür. Birincisi Yahudilerin her yapılanı hak ettiğini anlatabilmek için onların bu olayla ilgisi olmayan tutumlarını gündeme getirmek, ikincisi ise İslâm'a ve Hz. Muhammed'e zarar gelir endişesiyle bu olayı hiç görmezden gelmek. Bu iki tavrın da bilimsel ve objektif olmadığı âşikârdır. Hz. Peygamber hiçbir zümreye böyle bir müeyyide uygulamamıştır. Hatta Müslümanlara eziyet eden, onların yurtlarını terk etmelerine sebep olan müşriklere ve diğer Yahudi kabilelerine böyle bir ceza verilmemiştir. İslâm tarihinin en netameli hadiselerinden biri olan bu konuda var olan bilgilerin tarih biliminin usulleri gereğince, tarafsız bir şekilde ve gerçeklere uygun olarak irdelenip ele alınması gerekmektedir.[419] Yoksa yapılanı haklı göstermek için olayla ilgisi bulunmayan nedenleri sıralamak veya vakayı hiç olmamış gibi görmezden gelmek de tutarlı bir davranış değildir.

Dozy, Kurayzaoğulları muhasarasına eserinin başka bir yerinde yine değinmiştir. Ancak hiçbir reddiye yazarı bununla ilgili bir şey yazmamıştır. Dozy, Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'in kendisine en fazla eziyet eden insanlar olmasına rağmen Kureyşli müşrikleri affetmesini takdire şayan bir davranış olarak nitelemiştir. Ancak tek suçları saf değiştirmek olan Yahudi Kurayza kabilesinin toptan katliama uğratıldığını hatırlatmıştır.

Dozy, çelişkili olarak vasıflandırdığı Hz. Peygamber'in bu iki olaydaki farklı tutumlarının sebeplerini irdelemiştir. Ona göre Arapların yabancıların kötü tavrını şiddetle cezalandırmak ve mensubu olduğu kabilenin yanlış davranışını ise bağışlamak gibi adetleri vardır. Hz. Muhammed'in bu hadiselere karşı takındığı davranışların temellerinde bunlar yatmaktadır. Dozy az önce belirttiğimiz üzere Mekkelilere karşı yaptıklarından ötürü övdüğü Hz. Peygamber'i, bu yazdıklarından sonra ne övülecek ne de yerilecek bir tutum sergilediğini belirtmiştir. Hz. Muhammed'in onun yerinde bulunacak herhangi bir vatandaşın tavrını takınmakta olduğunu ifade etmiştir.[420] Burada da Dozy'nin *ırk ve ulus* vurgusu göze çarpmaktadır. İşin ilginç yanı yukarıda aktardığımız gibi İsmail Fennî Ertuğrul, Dozy'nin değerlendirmesini çok farklı anlamış ve Hz. Peygamber'in Mekkelilere ve Yahudilere gösterdiği tavırların normal, herkes tarafından gösterilebilecek tavırlar olduğunu Dozy'nin de söylediğini hatırlatmıştır. Yani Hz. Peygamber'i sıradan bir insanın yapabileceği bir hareketi sergilemekle eleştiren Dozy'nin fikirlerini, yine Hz. Peygamber'i savunmak adına kullanmıştır.[421]

---

[418] Şehbenderzâde, I, 229.

[419] Nahide Bozkurt, "Terör ve Şiddet Bağlamında Kullanılan Rivayetlerin Yorumlanması Üzerine", **Dini Araştırmalar**, VII, S. 20, Ankara, 2004, s.139.

6. Abdullah Cevdet'e Yöneltilen Eleştiriler

Abdullah Cevdet bu eseri Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme ederek Osmanlı toplumunun Hz. Peygamber hakkında yazılanlardan haberdar olmasını sağlamıştır. Ancak hala üzerinde pek çok tartışmanın sürdüğü mütercim, o günlerde de şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır. Bunda çeviriden ziyade dipnotlarda yaptığı açıklamaların ve tercümenin başına koyduğu daha sonra da tepkilerden çekinerek kaldırdığı *İfade-i Mütercim* kısmının payı büyüktür. Çünkü gerek reddiyelerde gerekse gazete ve dergilerde çıkan makalelerde yazarlar, eserin tercüme edilmesinden ziyade Abdullah Cevdet'in sunumundaki ifadelere daha çok hiddetlenmişlerdir.

---

[420] Dozy, 134, 135.
[421] Ertuğrul, 82.

Tezimizin ilk bölümünde eser etrafında dönen tartışmalardan bahsederken Abdullah Cevdet hakkında yazılanlara, yapılan eleştirilere kısmen değinmiştik. Ancak değindiklerimiz genelde gazete ve dergilerde eser üzerinden birbirleriyle tartışan yazarların yazılarıydı. Reddiyelerde yazılanları ise bu bölüme bırakmayı planlamıştık. Şimdi bunların üzerinde durmak istiyoruz.

Bazı yazarlar eserlerinde Abdullah Cevdet'ten hiç bahsetmemişlerdir. Yazdıklarında doğrudan Dozy'yi hedef almışlar ve onun iddialarına cevap vermişlerdir. Şehbenderzâde'nin *Tarih-i İslâm*'ı, bir reddiye formatında yazılmamıştır. İslâm tarihini anlatmak için kaleme alınmış, fakat farklı bir yöntem ve bölümleme tarzı benimsenmiştir. Felsefe, sosyoloji, dinler tarihi gibi konulara eserde yer verilmiş; yazar bu alanlarda da çeşitli açıklamalar yapmıştır. Yani eser klasik bir İslâm tarihi görünümünde değildir. Ancak İslâm tarihini anlatırken o konuyla ilgili müsteşriklerin görüşlerini açıklamış ve onlar hakkında eleştirilerde bulunmuş olsa da, eserinin hiçbir yerinde Abdullah Cevdet'ten bahsetmemiştir. Reddiye yazarlarından İsmail Fennî Ertuğrul da Abdullah Cevdet'in adını hiç anmamıştır. Bunda yazarın eseri Fransızcasından okumasının etkisinin olduğunu düşünüyoruz.[422] Müellif eseri Fransızcadan okumuştur ama okuyucular kolaylıkla mukayese edebilsin diye kitabının tertibini Türkçe tercümeye göre yapmıştır.[423]

Reddiye yazarları içerisinde Abdullah Cevdet'i ağır bir şekilde ve pek çok konuda eleştiren Manastırlı İsmail Hakkı'dır. Öncelikle müellif Abdullah Cevdet'in asılsız, iftiralarla dolu böyle bir kitabı çevirip neşretmesine ve "*din*

---

[422] Ertuğrul, 3.
[423] Ertuğrul, 4.

kardeşlerim" dediği Müslümanlara gerçeklerin yazıldığı bir "*İslâm Tarihi*" olarak göstermesine olan öfkesini belirtmiştir.[424] Yine onu, eserin girişinde ağdalı, süslü bir dil kullanarak cahil halkı kandırmaya çalışmak ve İslâm ulemasının halk nezdindeki değerini düşürmeye çalışmakla itham etmiştir.[425]

Manastırlı, Abdullah Cevdet'e yeterince ve sağlam İslâm tarihi kaynağının var olduğunu, en önemli siyer ve İslâm tarihi kaynaklarını sayarak hatırlatmaktadır. Müslüman âlimlerin olayları ve rivayetleri aktarırken gösterdikleri titizliği ve geliştirdikleri usulleri anlatarak İslâm kaynakları hakkında onun "*güvenilir değildir*" ifadelerini eleştirmektedir. Ayrıca hiçbir Müslüman yöneticinin eskiden yazılmış ve basılmış binlerce kitabı imha ettirmediğini[426], Dozy'nin eserinin tercüme edilmesine kesinlikle karşı olmadığını, bilakis tercüme sayesinde İslâm'ın onlar tarafından nasıl anlaşıldığının öğrenilebileceğini söylemektedir. Ancak bu yalan yanlış bilgilerle dolu kitabın mütercim tarafından yegâne doğru İslâm tarihi olarak sunulmasını kabullenemediğini dile getirmektedir.[427]

Manastırlı, Abdullah Cevdet'in, Dozy'nin fikirlerine destek olmak adına ayet ve hadis uydurmaktan geri kalmadığını; nitekim eserin tercümesinin 15. sayfasındaki dipnotta yer alan "*haleka'l-insâne fî sûretihî*"[428] ibaresinin buna örnek olduğunu ifade etmektedir. Manastırlı, Abdullah Cevdet'in söz konusu ifadenin hangi surenin, hangi ayeti olduğuna dair bilgi vermediğini, çünkü böyle bir ayetin bulunmadığını belirterek cevap vermektedir.[429] Bunula birlikte Manastırlı, Abdullah Cevdet'in Tarih-i İslâmiyet için "*söylediği hakikati kabul etmeliyiz, bu konuda cesur olmalıyız*" sözlerine biraz da dalga geçerek ağır cevaplar vermektedir. Müslümanların inandıkları, yazdıkları her şeyin yanlış, Dozy'nin kitabında yazılanların ise tek doğru olduğu fikrine şiddetle karşı çıkmaktadır.[430]

---

[424] Manastırlı, 7.
[425] Manastırlı, 8.
[426] Manastırlı, 10, 11.
[427] Manastırlı, 23, 24.
[428] Bu ifade Tevrat'ta geçmektedir. (Tekvin, 1: 27.). Abdullah Cevdet'in ayet derken bunu kastetmesi muhtemeldir. Hadis kaynaklarından Buharî ve Müslim'de de buna benzer ifadeler yer almaktadır. Bkz. Buharî, **Kitabu'l- İstizan**,1; Müslim, **Kitabu'l- Birr**, 112.

Manastırlı, mütercimin insanlar arasında fitne ve fesat çıkarmak amacıyla kasıtlı olarak Dozy'nin kitabını çevirdiğini iddia etmiştir. Müellif, Abdullah Cevdet'in, "*Din muameledir*"[431] diye bir hadisi eserin girişinde zikrettiğini, ancak böyle bir hadisin mevcut olmadığını açıklamıştır. Bu söz hadis dahi olsa dinin sadece muamelat olduğunu vurgulamak için değil, muamelatın da ibadetler gibi dinde önemli olduğunu anlatmak için söylenmiş olabileceğini bildirmiştir. Abdullah Cevdet'in, Müslümanları hiçbir şeyden anlamayan ve görgüsüz olarak nitelendirmesini; Hıristiyan ve Yahudilerden daha aşağı seviyeye indirgemesini de eleştirmiştir.[432] Abdullah Cevdet'in İstanbul'a gönderdiği nüshalardan *İfade-i Mütercim* kısmını kaldırsa da tercümenin içerisinde yaptığı yorumların hala kitabın içinde bulunduğunu, bunların da aslında açık küfürler içerdiğini hatırlatmıştır.[433] Eserini tanıtırken bahsettiğimiz gibi, bu bölümde yaptığımız alıntılardan da görüldüğü üzere Manastırlı, kitabının ilk otuz sayfasını Abdullah Cevdet'i tenkit etmeye ayırmıştır. Kitabının geri kalan kısmında nadir olarak mütercimle ilgili değerlendirmeler yapmıştır.

---

[429] Manastırlı, 13, 82.

[430] Manastırlı, 15-20.

[431] Biz de böyle bir hadise tesadüf edemedik.

[432] Manastırlı, 26-29.

[433] Manastırlı, 83.

Nevşehirli Hayreddin Efendi, *Beyanü'l-Hak Gazetesi*'ndeki yazdığı yazı dizisindeki ilk yazılarda daha çok Abdullah Cevdet'i değerlendirmektedir. Mütercimin "*Dozy'nin İslâm tarihinden başka doğru yazılmış bir İslâm tarihi eseri yoktur*" yaklaşımını peşin hükümlü olma ve tarafsızlığın ortadan kalkması olarak görmektedir. Abdullah Cevdet'in " *din ancak güzel muamelede bulunmak ve başkasının hukukuna tecavüz etmemektir*" sözlerini hatırlatarak ona "*hiç doğru dürüst bir İslâm tarihi eseri yok denilerek daha öncekilerin hukuku çiğnenmiş olmuyor mu?*" sorusunu sormaktadır. Hayreddin Efendi, bu düşüncenin İslâm âlimlerini küçümsemekten kaynaklandığını düşünmektedir. İslâm beldelerindeki yöneticilerin baskısı sebebiyle bilginlerin doğruları yazamadıklarını iddia etmenin de aynı şekilde haksızlık olduğunu belirtmektedir. Yazar, Doktor Dozy'nin materyalist olduğunu yani Hıristiyanlığa da karşı durduğunu fakat Abdullah Cevdet'in kendisini Müslüman ilan ettiğini görseydi ona kesinlikle kitabını çevirme izni vermeyeceğini mizahî bir dille anlatmaktadır.[434]

Nevşehirli Hayreddin Efendi, Abdullah Cevdet'in *İfade-i Mütercim* kısmında Dozy'yi övmek için zikrettiği "*İnsanların hayırlısı diğer insanlara en faydalı olanıdır.*"[435] ve "*Bir saat ilim talep etmek bin yıl ibadet etmekten hayırlıdır.*"[436] sözlerinin hadis olmasının şüpheli olduğunu ifade etmekte, hadis olsa bile, Dozy'nin bu sözlere layık bir insan olmadığını ilave etmektedir.[437] Abdullah Cevdet'in namaz kılan, oruç tutan Müslümanları, cahil diye aşağılamasına kızan müellif, Allah'a ibadet eden kimselerin asla cahil olmayacağını ifade etmektedir.

---

[434] Nevşehirli, S. 163, 2874-2876.

[435] Aclunî, **Keşfu'l-Hafâ**, I, 348.

[436] Deylemî, **Firdevsu'l-Ahbâr**, III, Beyrut, 1987, s. 17. Ayrıca 15, 16. sayfalarda bu manaya yakın hadisler mevcut. Yakın anlamlı bir hadis için bkz. Aclunî, II, 223.

[437] Nevşehirli, S. 165, 2909-2911.

Akılsız ve insafsız olarak nitelendirdiği Abdullah Cevdet'i hiçbir yerde dikiş tutturamayıp yine hakaret ettiği insanların sayesinde ekmek parası kazanabildiğini hatırlatmaktadır. [438]

Yazdığı *Büyük İslâm Tarihi* adlı eserde Abdullah Cevdet hakkında ilginç bilgiler veren ve onun iddialarını ele alan bir başka isim Abdürrahim Zapsu'dur. Yazar, Abdullah Cevdet'in mütareke yıllarında İngilizlerin isteğiyle İstanbul Sıhhiye Genel Müdürü olduğunu, İngiliz Muhipler Cemiyeti'nde önemli görevler üstlendiğini, mason dostları sayesinde İstiklal Savaşı'ndan sonra affedildiğini söylemektedir. Abdullah Cevdet'in "*Macaristan'dan damızlık getirip neslimizi ıslah edelim.*" sözünden sonra onu himaye edenlerin bile ondan nefret ettiklerini ve 1932 yılında İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldığının bilgisini vermektedir. Abdullah Cevdet'in ölümünün bile olay olduğunu, kimilerinin cenaze namazının kılınmaması gerektiğini düşündüğünü, kimilerinin ise ismini değiştirmeyip alenen başka dine girmediği için namazı kılınabilir görüşünde olduğunu anlatmaktadır. İkinci görüşün kabul edilmesiyle cenaze namazının kılınıp İslâm mezarlığına gömüldüğünü haber vermektedir. O gün İstanbul'da cenaze arabalarının hiçbiri boş bulunamadığından Fener Rum Patrikhanesi'nden getirilen bir arabayla mezarlığa götürüldüğünü sözlerine eklemektedir.[439]

Abdürrahim Zapsu, Abdullah Cevdet'in, Müslümanlar tarafından yazılan kitapların yerine, Dozy'nin İslâm'ı yıkmak gayesiyle yazdığını düşündüğü bu kitabı tek hakikat gibi göstermesini eleştirmektedir. Yazar, Abdullah Cevdet'in Müslüman gibi görünerek İslâm'ı yıkmayı amaçladığını düşünmektedir. Abdullah Cevdet,

---

[438] Nevşehirli, S. 165, 2957-2958.
[439] Zapsu, II, 66.

Arapça, Farsça ve Türkçe'de İslâm hükümdarlarının baskıları sebebiyle gerçek tarih kitabı özelliklerine sahip bir eserin bulunmadığını ileri sürmektedir. Abdürrahim Zapsu ise bu iddiayı kabul etmeyerek İslâm kütüphanelerinde Batıda yazılan eserlere kaynak teşkil edecek kitapların bulunduğunu belirtmektedir. Eğer Müslüman hükümdarlar müsamahakâr olmasalardı bu kadar eserin yazılamayacağını, İslâm'ın fikir hürriyetini önemseyen bir din olduğunu, Harun Reşit'in kendi hükümdarlık döneminde (h. 170-193) pek çok Yunanca felsefe kitabının tercüme edilmesine öncülük ettiğini hatırlatmaktadır.[440] Abdullah Cevdet'in kitaba (s.a.) ve (r.a.) kısaltmalarını ekleyerek güya kendini dindar göstermeye çalıştığını, son peygambere saralı, sahabeye yalancı dedikten sonra, bu eklemelerin peygamberle alay etmek anlamına geldiğini belirtmektedir.[441] Zapsu, Abdullah Cevdet'in önsözde yazdıklarını altı maddede toplayıp onlara şu şekilde cevap vermektedir:

1. Dozy'nin Müslüman olduğu iddiası: *Dozy böyle bir şey demiyor bu fikir nereden çıktı,* diyor.
2. İslâm'ın sadece isim, namaz ve oruçtan ibaret olmadığı iddiası: *İslâm'ın ahkâmından birine inanmayan Müslüman olmaz. Bu hakikatler inkâr edilemez.*
3. İslâm iyi muameledir iddiası: *İslâm muameleden ibaret değildir. Her şeyden evvel imandan ibarettir. Allah'ın emir ve yasaklarına uymak gerekir. İslâm'da Allah'a ortak koşmak yoktur. İsa'ya Allah'ın oğlu diyen Dozy nasıl Müslüman olur?*
4. Dozy hayatı boyunca ilimle uğraştığından Sultan Abdülhamid'den daha hayırlı olduğu iddiası: *İslâm felsefesine göre şeytan kadar bilgi sahibi olan hiçbir melek*

---

[440] Zapsu, II, 76.
[441] Zapsu, II, 77.

olmamıştır. Hâlbuki Allah'ın kapısından kovulmuştur. Bilgi ilahî olmayınca din konusunda ne faydası olur?

5. İrfan ve fazilet bütün dinleri birleştirip tek din yapacaktır iddiası: *Yeni bir din mi kurmak istiyor, ne onun ne de müellifin Müslümanlıkla bir alakası yoktur diyor.*
6. "Din muamelattan ibarettir." Hadisine göre bizim ne kadar kötü bir dinde olduğumuz veya dinsiz olduğumuz ortaya çıkar iddiası: *Müslümanlara bu sözlerle hakaret etmiştir. Bu kitap nasıl kütüphanelere kabul edilir.*[442]

Tıp doktoru yazar Mehmet Ali Derman ise gençliği yoldan çıkaracak böyle bir kitabı çevirdiği ve övdüğü için Abdullah Cevdet'i eleştirmektedir.[443]

B. ESERİN VE REDDİYELERİN DİL, ÜSLUP, YÖNTEM VE KAYNAK YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tarih-i İslâmiyet, Türkiye'de bir tarih kitabı olarak tanıtılmış ve algılanmıştır. Ancak eser Hollanda'da *Het Islamisme* ismiyle yayınlanmıştır. Bunun Türkçe olarak tam karşılığı "*İslâmiyet*" tir. Kitapta İslâm tarihiyle ilgili bölümler daha fazla yer tutsa da diğer İslâmî disiplinleri ilgilendiren konular da ele alınmıştır. Meselâ *Kur'an, Hadis ve Menkıbeler* bölümü Tefsir ve Hadisle, *İnanç ve Ayin,* Kelam ve Fıkıhla, *Başlıca Mezhepler, İsmailîler, Sûfîlik, Vehhabîler* gibi bölümler ise İslâm Mezhepler Tarihi ile doğrudan ilgilidir. Bu bakımdan eserin "*İslâm'a Giriş*" başlığıyla yayınlanan kitaplarla daha çok örtüştüğünü söyleyebiliriz. Hatta reddiye yazarlarından İsmail Fennî Ertuğrul da tercümeye *Tarih-i İslâmiyet* adının verilmesini bu gerekçeyle eleştirmiştir.[444] Dozy diğer disiplinleri ilgilendiren başlıklar altında da İslâm tarihine dair meselelere değinmiştir.

---

[442] Zapsu, II, 78.
[443] Derman, 45.

1. Dil ve Üslûp

Dozy'nin ve ona reddiye yazanların veya yazdıkları kitap ve makalelerde ondan bahsedenlerin maddî ve manevî yönden pek çok aidiyetlerinin olduğu bir gerçektir. Karşılıklı yazılanlarda tarafların aidiyetlerinin (din, milliyet, eğitim, kişisel beğeniler ve tercihler) payının olmadığını söylemek mümkün değildir. Eleştiriler tarihi olaylar üzerinden yürütüldüğüne göre, gerek bunları ilk anlatan Dozy'nin, gerekse onu yazdıkları üzerinden tenkit edenlerin hisleriyle hareket etmesi muhtemeldir. Bu hislerin, konu seçimine ve konuyu anlatış tarzına da yansıdığını görmemiz mümkündür.[445] Dozy'nin bazı konuları tüm ayrıntılarıyla anlatırken bazı olaylara hiç değinmemesini ya da kısaca geçmesini bu bağlamda değerlendirebiliriz. Aynı şekilde reddiye yazarlarının onun yazdıklarından bazılarıyla ilgili uzun açıklamalarda bulunurken, bazılarından ise hiç bahsetmedikleri görülmektedir.[446] Şehbenderzâde'nin İslâm tarihini anlatırken Hz. Muhammed'in savaşlarına hiç değinmemeyi tercih etmesini buna örnek verebiliriz. O, bir fikir eserinde bunları anlatmanın lüzumsuz olduğunu ifade etmektedir.[447]Ancak Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili her şeyi yazıp, onun hayatında önemli bir yere sahip olan savaşlardan bahsedilmemesi, bir fikir eserinin de objektifliğini yaralamaktadır.

---

[444] Ertuğrul, 5.

[445] Zeki Velidî Togan, **Tarihte Usul**, İstanbul, 1981, s. 113, 114.

[446] Üslûp problemi için bkz. İhsan Süreyya Sırma, **İslâm ve Tarih**, İstanbul, 1991, s.80.

[447] Şehbenderzâde, I, 222.

Het Islamisme, Hollanda'nın tüm kesimlerine hitap eden, popüler tarih tarzında yazılmış bir eserdir.[448] Bu bakımdan dil ve üslûp, popüler tarih anlayışının özelliklerini yansıtmaktadır. Dozy, Müslüman tarihçilerin çoğunun yaptığı gibi sadece rivayetleri aktarmakla yetinmemiştir.[449] O, yaşanan olayların kahramanlarının hâlet-i ruhiyelerini de anlatmıştır. Bu, belki okuyucunun o anlarda yaşananları tahayyül etmesini sağlasa da yapılmayan konuşmaların ya da hissedilmeyen duyguların sanki gerçekten olmuş gibi anlaşılmasına sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in, Zeyd b. Harise'ye "*Allah'tan kork, eşini tut.*" derken, aslında Zeynep bnt. Cahş'ı boşamasını ima ettiği yönündeki ifadesini buna örnek verebiliriz.[450] Bu, Dozy'nin eserinde sıkça başvurduğu yöntemlerden biridir. Bazen böyle açıklamalara tesadüf ederken, bazen de rivayetleri aktarırken hikâyeci, tasvirci ve tahlil eden bir üslûbu kullandığına şahit olmaktayız. Hz. Peygamber'in ölümü üzerine Beni Saad çardağında meydana gelen hilafet tartışmasında yaşananları bu üslûpla anlatmıştır. Nakilci gelenekten gelen Müslüman-Türk yazarların bu duruma şaşırması doğaldır.[451] Az önce değindiğimiz Zeynep bnt. Cahş ile evlilik olayında olduğu gibi maksadını aşan ifadeler kullanılması, şaşkınlıkla birlikte esere karşı bir öfkeyi de doğurmuştur. Bunun sonucu reddiyelerin dil ve üslûbuna yansımıştır.

Şurası muhakkaktır ki; bir insanın inandığı ve kutsal kabul ettiği değerler hakkında hakaret edildiğini düşündüğünde, yapılanlara karşı kayıtsız kalması zordur. Bu durumda olan birçok insan, kabiliyeti ve gücü nispetinde bunlara cevap vermek isteyebilir. Reddiye yazarlarının içinde bulundukları psikolojiyi buna benzetebiliriz.

---

[448] Bedevî, 262, 263.
[449] Sırma, 84.
[450] Dozy, 275.
[451] Sırma, 84; Seyfettin Erşahin, "Türkiye'de Modern İslâm Tarihçiliğine Doğru Millî Devlette Ümmeti Çalışmak" **İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usul Problemi**, İstanbul, 2005, II, s. 952.

Karşılarında, onlara göre inandıkları din ve peygamber hakkında hakaretlerle dolu tercüme bir eser ve dinî hatta millî değerler hususunda sicili hiç de temiz olmayan bir mütercim durmaktadır. Yazılan reddiyelerin dilini ve üslubunu işte böyle bir psikoloji şekillendirmiştir. Bu psikolojiyle hareket eden yazarlar, mevcudu korumaya yönelmişler hatta önde gelen Müslüman âlimlerin geleneksel siyer yazımına yönelik geçmişte yaptıkları eleştirel bakış açısından geriye gitmişlerdir. Tarih yazım üslubuyla ilgili yapılan eleştirilerin Hz. Peygamber'e uzanacağını sanarak korumacı, muhafazakâr ve mübalağalı bir anlatım tarzını benimsemişlerdir.[452]

Reddiye yazarlarının Dozy'den daha çok mütercim Abdullah Cevdet'e yüklendiklerini daha önce söylemiştik. Ona yönelen eleştirilerde tercümenin başına koyduğu önsözün payı büyüktür. Bunun yanı sıra reddiyeciler, Dozy hakkında da ağır sözler söylemişlerdir. Bu sözlerin hakarete varanları da mevcuttur. Hele dergi ve gazetelerde yayınlanan ve eserin içeriğinden bîhaber olarak ortada dolaşan söylentiler üzerine yazılan yazılarda bunu daha açık bir şekilde görmekteyiz.[453] Meselâ Mithat Cemal'in *Sırat-ı Müstakîm*'deki yazısı bunlardan biridir. Yazar eserin müellifinin Dozy olduğunu bilmemektedir. Müellifi bu milletin içinden çıkmış olarak tanıttığına göre muhtemelen Abdullah Cevdet'i işaret etmektedir. Kimi işaret ederse etsin kullandığı ifadeler hakaretten de ötedir. Onun için "*fahişe ve zilletin evladı, suratı tükürülmeye, hakaret edilmeye, nefret edilmeye layık biri olarak*" gibi sözler sarf etmektedir.[454]

Reddiye yazarlarından Manastırlı İsmail Hakkı, eserinin ilk otuz sayfasında mütercim Abdullah Cevdet'in yazdıkları hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Bu değerlendirmeleri yaparken Abdullah Cevdet için hakarete varan ifadeler kullanmıştır. Dozy de onun eleştirilerinden nasibini almıştır. Ona göre Dozy koyu bir Hristiyan'dır hatta Cizvit[455] bir papazdır.[456] Manastırlı bazen Dozy'ye bazen de Abdullah Cevdet'e "*bî-vaye*" (nasipsiz), "*sersem*", "*ahmak*" gibi ifadeler kullanmıştır. Ahmed Hamdi Akseki Garanik Olayı ile ilgili risalesinde Dozy'yi bu olayı dillendirdiği için "*iftiracı, mutaassıp, kindar ve İslâm düşmanı*" olarak nitelendirmiştir.[457]

---

[452] Utku, 71.
[453] Krş. Hatiboğlu, 213.
[454] Mithat Cemal, 199.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Abdullah Cevdet hakkında tek kelime bile yorum yapmamaktadır. Yaptığı eleştiriler eserin sahibi Dozy'ye yöneliktir.[458] O, Dozy'yi ikinci sınıf ilim adamları arasında görmektedir. Ona göre Dozy, "*münkir, müfrit, din düşmanı, yalancı, tarihi tahrif eden*" bir yazardır.[459] Burada gazete ve dergilerde yazılan yazılara tek tek girmeyeceğiz. Zaten bunlara daha önceki bölümlerde değinmiştik. Reddiye yazarlarından İsmail Fennî Ertuğrul'un eserinde, yazara ve mütercime yönelik hakaret olarak niteleyebileceğimiz sözlerine rastlamadığımızı burada belirtmek istiyorum. Oryantalistlerden İslâm, Hz. Peygamber ve Müslümanlar aleyhinde yazı yazanlar, ağır ithamlarda bulunanlar ve ön yargı sahibi olanlar elbette çoktur. Ancak Müslüman aydınların onların yazdıklarını değerlendirirken duygularıyla değil, akıl ve mantıklarıyla hareket etmeleri ve buna göre cevap vermeleri gerekmektedir. Dil ve üslûplarında hakaret içeren ifadeler kullandıklarında, çok eleştirdikleri bu yazarlardan farkları kalmayacaktır. Ön yargılar ve hamasî yaklaşımlar doğru değerlendirme yapmalarına engel olacaktır.[460]

---

[455] 16. Yüzyılda Aziz Ignatius Loyola kurulan Katolik tarikat. "İsa'nın Dostları" adıyla da bilinen bu tarikat mensupları eğitim, misyonerlik ve yardım çalışmalarıyla tanınır. Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Konya, 1998, s. 83.

[456] Manastırlı, 17, 20.

[457] Akseki, 23.

[458] Krş. Yasin Yılmaz, 84.

[459] Şehbenderzâde, I, 7, 100-104.

Dozy ve Abdullah Cevdet'e karşı hücum eden bir dil ve üslûbu kullanan reddiye yazarlarının, eserde yazılanlara karşı ise savunmacı bir dil ve üslubu benimsediklerini söyleyebiliriz.[461] Buna aslında gerek reddiyeleri tanıtırken, gerek yaşanan tartışmalara değinirken, gerekse reddiyelerde itiraz edilen noktaları açıklarken yeri geldiğinde işaret etmiştik. Zaten reddiye yazarlarından Filibeli Ahmed Hilmi ve Manastırlı İsmail Hakkı, Şarkiyat çalışmalarının Türkçe'ye çevrilmesi karşısında ortaya çıkan *apolojetik/savunmacı* tavrın önde gelen temsilcileri olarak gösterilmişlerdir.[462]

Öte yandan yazarlar meramlarını anlatırken, daha doğrusu Hz. Peygamber'in üstün kişiliğini ve İslâm'ın en mükemmel din olduğundan bahsederken *yüceltmeci* bir tavır takınmışlardır. Meselâ Şehbenderzâde Ahmed Hilmi Efendi, Hz. Peygamber'in kişiliği hakkında Dozy'ye cevap verirken onu diğer peygamberlerle karşılaştırmış ve şu ifadeleri kullanmıştır: "*Onun yaptığını kimse yapmamıştır. Onun azim ve çalışması yanında Musaların, İsaların, bütün nebilerin ve büyüklerin yaptığı pek küçülür.*"[463] Hâlbuki yazar eserinin başında kendinden önce Dozy'ye yazılan reddiyeleri "*iman mahsulü*", "*gayr-ı fennî*" olarak nitelendirmiştir.[464] Kendisinin burada yazdıkları tam anlamıyla bahsettiği eserlerin diline uymaktadır.[465]

---

[460] Azimli, 496-504.
[461] Hatiboğlu, 213.
[462] Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 154.
[463] Şehbenderzâde, I, 239.

Manastırlı İsmail Hakkı ise Ebu Talib'in Hz. Peygamber'i Hz. Hatice'nin yanında ticaret yapmaya gönderirken söylediklerini anlatırken öyle bir dil kullanmıştır ki; sanki Ebu Talib yeğenine değil, amirine hitap etmektedir.[466] Aynı hadiseyle alakalı olarak Hz. Hatice'nin, Hz. Muhammed'in peygamber olacağını anlayarak ona evlilik teklif etmesi[467] de *yüceltmeci* mantığın bir sonucudur. Buradan bakarsak Hz. peygamber görevlendirilmeden önce peygamber olacağı bilinen bir kimse olarak görülmektedir.

İsmail Fennî Ertuğrul, Hz. Peygamber'in sağlıklı olduğunu anlatırken verdiği örnekle diğer yazarlarla aynı mantığa sahip olduğunu göstermiştir. Dozy'nin histeri ve sara iddialarına cevap verirken, Hz. Peygamber'in sağlıklı oluşunu, bir gecede on bir eşiyle birlikte olduğunu anlatan rivayeti kullanarak açıklamıştır.[468] M. Sadık Vicdanî, söz konusu rivayeti eserlerine alan ve Hz. Peygamber'i beşer üstü göstererek, onun büyüklüğünü ispat etme çabasında olan İslâm âlimlerinin yaklaşımını eleştirmiştir.[469]

Bir mutasavvıf ve şair olan Mustafa Fevzi Efendi'nin yazdığı mesnevî, yazarın yaşadığı duygu yoğunluğunun mahsulüdür. Hz. Peygamber'in pek çok yönünü abartarak anlatmıştır. Şiir sanatı abartılı ve coşkun bir yapıya sahip olduğu için bu eserdeki yazılanları aşırı sevginin tezahürü görmek gerekir. Burada belirtmek gerekir ki yüceltmeci anlayış, özellikle Türk orjinli müelliflerin siyer yazıcılığında önemli bir yere sahiptir. Onlar, menkıbelere, abartılı rivayetlere ve hikâyelere dayanan siyer anlatımını benimsemişlerdir. Tasavvuf temelli ve Hz. Peygamber'in delâil ve hasâisine önem veren gelenekten gelen reddiye yazarlarının eserlerinde bunun yansımalarını görmek mümkündür.[470] II. Meşrutiyet döneminde Batıcılık akımının önde gelen temsilcilerinden biri olan Celal Nuri, Müslümanların, Hz. Peygamber'i insanüstü bir varlık gibi anlatan üslûplarını eleştirmiştir. Ancak o, Batılıların da bu konuda masum olmadıklarını, geçmişten devraldıkları kini sürdürerek Hz. Peygamber'in hayatına yaklaştıklarını iddia etmiştir.[471] II. Meşrutiyet döneminde karşı düşünce gruplarına mensup aydınların bu eser ve dinî değerler üzerinden birbirlerine yüklenmeleri, yazılanlarda hamasî bir üslubun benimsenmesine sebep olmuştur.[472]

---

[464] Şehbenderzâde, I, 8.
[465] Utku Şehbenderzâde'nin eserini akılcı bir üslupla yazılmış, Şarkiyatçıların itiraz ettikleri hususlara iman penceresinden açıklama getirmeye çalışan bir tarzda yazıldığını düşünmektedir. Utku, 72.
[466] Manastırlı, 173.
[467] Manastırlı, 177.
[468] Ertuğrul, 14.
[469] Vicdanî, 102.

Kısaca ifade etmek gerekirse II. Meşrutiyet ve tercümeler, tarih yazımında bir dönüşüm meydana getirse de Hz. Peygamber'in hayatını anlatırken kadim kültürün etkisini silmek kolay olmamıştır.[473]

2. Yöntem Yönünden

Tarih-i İslâmiyet sıradan bir tarih kitabı değildir. İslâm dinini muhtasar bir şekilde, her açıdan anlatmayı amaçlayan bir eserdir. Dozy, halkın tüm kesimlerine hitap ettiği için, onların ilgisini çekebilmek adına farklı yöntem ve teknikler kullanmaktadır. Düz anlatım yönteminin yanı sıra, olayları hikâye etmekte, tahliller yapmakta, hatıralara yer vermekte ve seyyahların yazdıklarından yararlanmaktadır. Eserde kişilerle ilgili yaptığı karakter tahlilleri-doğru veya yanlış-önemli bir yer tutmaktadır. Tarihî bir hadiseden, bir kurumdan ya da bir devletin siyasi tarihinden bahsederken, birden ismi geçen kişinin hayatı, kişiliği ve yaptıkları ile ilgili bilgi vermektedir. Uzun açıklamalardan ziyade kısa ve özlü bir anlatım tarzını benimsemektedir. Dozy, çoğu zaman İslâm dinini farklı yönlerden diğer dinlerle karşılaştırmaktadır. Dozy'nin bir başka özelliği de çok fazla genelleme yapmasıdır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bunda eserin bilimsel kaygıları ikinci plana itmesinin payı vardır. Ancak bir tarih eseri popüler tarzda kaleme alınsa da doğruları anlatmaktan ödün vermemelidir.

---

[470] Erşahin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları" S. 3, 337.
[471] Celal Nuri, 7, 8.
[472] Hatiboğlu, 213.
[473] İlber Ortaylı, **Tarih Yazıcılık Üzerine**, Ankara, 2009, s. 94; Erşahin, "Millî Devlette Ümmeti Çalışmak", 954.

Diğer taraftan reddiye yazarları Dozy'nin yazdıklarına karşı kariyerleri, kimlikleri ve bilgi birikimleri doğrultusunda benimsedikleri usulleri kullanarak cevap vermişlerdir. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Maarif Nezareti'nce oluşturulan *Tarih-i İslâmiyet*'i inceleyecek komisyonun başkanlığına seçilmiştir. Bu komisyon kendisinden beklenen çalışmayı tamamlayamadan dağılınca, Filibeli, komisyonun çatısı altında yapmak istediklerini eserinde uyguladığını ifade etmiştir.[474] Onun eseri alışılmış reddiye formatında değildir. İtiraz ettiği konuları sırayla ele alıp, onlara aklî ve naklî cevaplar vermek yerine, başlı başına bir İslâm tarihi yazmayı tercih etmiştir. Ancak yazdığı İslâm tarihi klasik İslâm tarihi kitaplarına benzememektedir. İslâm tarihini anlatmaya geçmeden Felsefe, Sosyoloji, Dinler Tarihi, Din Felsefesi gibi ilimler hakkında mütalaalarda bulunmuştur. Bunda müellifin felsefe hocası olmasının etkisi vardır. Eserin bölümlenmesi de diğer İslâm tarihi eserlerinden çok farklıdır. Yazar kendince bir tarih felsefesi oluşturmak istemiştir. Dozy'nin yazdıklarını bölümler içerisinde yeri geldikçe değerlendirmiştir.

---

[474] Şehbenderzâde, I, 8.

Şehbenderzâde'nin bir İslâm tarihi yazmışken, "*anti Dozy*" kimliğiyle ön plana çıkan reddiye yazarı olarak kabul edilmesinde[475] yaptığı taksimat ve değerlendirmelerin rolü vardır. Tarihî vakaları anlatırken ilgili konuya dair Dozy'nin yazdıklarını ele alan yazar, birbirinden farklı yöntemleri kullanarak eleştiriler yapmıştır. Eleştirilerden bazılarının olumlu eleştiriler olduğunu burada hatırlatmamız gerekir. Meselâ Dozy'nin taksimatını ve Abbasîlerin uzun müddet tarih sahnesinde kalmasında Türklerin rolünün olduğuna yönelik görüşünü beğenmesini buna örnek verebiliriz.[476]

Filibeli Ahmed Hilmi, Dozy'yi eleştirirken rivayetleri kullanmaktan çok, okuyucuyu düşünmeye ve muhakeme etmeye yönelten açıklamalar yapmıştır. Hz. Peygamber'in çok evliliği konusunda böyle bir yol izlemiştir. Her ne kadar Dozy, Hz. Peygamber'in eşlerinin sayısının çokluğu üzerinde fazla durmasa da müellif, bu konuda açıklama yapmayı lüzumlu görmüştür. Yazar, bazen kayda değer görmediği iddialara ilişkin ise mizahî kişiliğiyle örtüşen kısa ve esprili değerlendirmeler yapmıştır.

Ahmed Hilmi, II. Meşrutiyet döneminde değişmeye başlayan tarih yazım yöntemlerini eserinde kullanmak istemiştir. Yerine göre soru sormuş, tahlil yapmış, yapılanların hikmet ve gayelerini açıklamaya çalışmıştır. Dozy'yi eleştirirken rivayetleri birbiri ardına sıralamak yerine sözünü ettiğimiz yöntemleri daha çok kullanmıştır. Bazı rivayetleri ise hiç tahlil etmeden reddetmiştir. Ayın yarılması ile ilgili rivayeti kayda değer görmemiştir. Söz konusu olayı tasavvuf kültürünün ürettiği bir rivayet olarak değerlendiren yazar, Hz. Peygamber'in en büyük ve hakikî mucizesinin Kur'an ve hikmet olduğunu ifade etmiştir.[477]

---

[475] Meriç, 84.
[476] Şehbenderzâde, I, 108 ve II, 515, 516.

Manastırlı İsmail Hakkı ise dergide başladığı yazılarını sonradan kitaplaştırmış ve yazdıklarına eklemeler yapmıştır. Bir reddiye yazarı mantığıyla hareket ederek, mütercimin yazdıklarını ele almış ve bunlarla ilgili geniş açıklamalar yapmıştır. Dozy'nin yazdıklarının genelinden ziyade peygamberlik, Hz. Peygamber'in soyu, ataları, aile hayatı, kişiliği ve İslâm esasları üzerinde durmuştur. Meselâ Hz. Peygamber'in ailesinin asil bir aile olduğunu anlatırken, dedelerinden Haşim ve Abdülmuttalip'in hayatı hakkında detaylı bilgiler vermiş ve onları ihtiram içeren sözlerle anmıştır. Manastırlı İsmail Hakkı, soru soran, sorgulayan bir yazım yöntemini takip etmek yerine küllî açıklamalar yapmayı tercih etmiştir. Bunun sonucu olarak Dozy'nin değinmediği ya da eleştirmediği konularda da doğru bilgi vermek için çaba sarf etmiştir. Ayrıca ayet ve hadislere sıkça başvurmuştur.

Manastırlı'nın mucizeler konusundaki yaklaşımı Şehbenderzâde'ye benzemektedir. O da Hz. Peygamber'in en büyük mucizesinin Kur'an olduğu görüşündedir. Mucizelerle ilgili rivayetlerin hadis ve siyer âlimlerince incelendiğini, kimi rivayetlerin mütevatir seviyesinde olmadığını, kimilerinin ise büyük bir üne kavuştuğunu öne sürmektedir. Müellif, Hz. Peygamber'in hiçbir mucize göstermediği yönündeki anlayışa karşı çıksa da onun peygamberliğinin aklî delillere dayanması gerektiğini düşünmektedir. Görünür etkisi daha fazla olan hissî delilerin dikkat çekici ve kapsayıcı olmadığını iddia etmektedir.[478] Manastırlı'nın bu yaklaşımından iki ara bir derede kaldığını müşahede etmek güç değildir. II. Meşrutiyet dönemi ve onun getirdiği bilimsel tarih anlayışından medrese kökenli bir vaiz olan İsmail Hakkı Efendi de etkilenmekte ve aklın nakilden daha önce geldiğini savunmaktadır.

---

[477] Şehbenderzâde, I, 187, 188.

İsmail Fennî Ertuğrul'un yazım yöntemi, kitabının adından anlaşılacağı gibi reddiye tarzına en uygun olanıdır. Yazar, Dozy'nin anlatımlarından itiraz ettiklerini aynen aktarmış ve ele aldığı her konunun altına yazdıklarıyla onun fikirlerini çürütmeye çalışmıştır. Bunu yaparken açıklama yaptığı olay, kişi ya da konu hakkında kaynaklarda yazılanları aktarmıştır. Soru sorma yöntemine sıkça başvurmuştur. Dozy'nin çelişkiye düştüğü yerleri işaret etmiştir. O da ayet, hadis ve rivayetlerden en fazla yararlanan yazarlardan biridir. Ayrıca müsteşriklerin yazdıkları eserlere en fazla atıf yapan reddiye yazarı İsmail Fenni'dir.

İsmail Fennî Ertuğrul, Dozy'nin Hz. Peygamber ve İslâm hakkında söylediklerinin yanlışlığını ortaya koyarken sebep ve hikmet temelli bir savunma anlayışı içerisine girmiştir. Bunu daha çok Hz. Peygamber'in evlilikleri ve savaşları mevzularında görmekteyiz. İsmail Fennî Ertuğrul'un, Kurayzaoğullarına verilen cezayı haklı göstermek için Yahudiler'in başka zamanlarda yaptıklarını gündeme getirmesini buna örnek verebiliriz. İsmail Fennî Ertuğrul mucizeler konusuna diğer yazarlara göre daha olumlu ve net yaklaşmıştır. Dozy'nin tercümenin 165. sayfasında hadislerin ve özellikle mucize rivayetlerinin İslâm'ı ilk bulunduğu konumdan daha aşağı seviyelere düşürdüğü yönündeki iddialarına, tespit edebildiği pek çok mucizeyi anlatarak cevap vermiştir. Hatta o, mucizeleri sınıflandırmıştır. Kur'an'ın işaret ettikleri, hadisler ve olağanüstü olaylar, gaybî haberler ve Hz. Peygamber'in kabul edilen duaları başlıkları altında mucizeleri anlatmıştır. Hz. Peygamber'in en önemli mucizesinin İslâm'ın tesisi olduğunu ifade etmiştir. Çünkü o, "*hiçbir gücü, silahı, parası olmayan bir adamın çağrısına insanlar ana-babalarını, akrabalarını, vatanlarını terk edecek kadar bağlanmışlardır. Hiçbir ahlaki ve dini kaideleri yokken, pek çok ahlakî ve dinî mükellefiyetin altına girmişlerdir. Bunları başarmak sadece uhrevi mükâfatları ve cezaları hatırlatmakla mümkün değildir. Bunun ancak bir peygamberde bulunan meziyetlerle açıklanabilir.*"[479] düşüncesindedir.

---

[478] Manastırlı, 62-67.

Sadece Dozy'ye değil, birçok kesime karşı reddiye tarzında bir derleme oluşturan Abdürrahim Zapsu, Dozy'nin yazdıklarına tezimizde incelediğimiz diğer reddiyelerden alıntı yaparak cevap vermeye çalışmıştır. Eserin çevrildiğinde meydana gelen tepkilere şahitlik eden, sonradan okuyan ya da insanlar üzerindeki olumsuz etkisini gören pek çok kişi Dozy'ye reddiye yazmıştır. Bazıları da tartışmalara dâhil olmuştur. Tarihçi formasyonu olmayan bu yazarların yegâne gayesi, Dozy'nin fikirlerini çürütüp İslâm'ı savunmaktır. Bu amaç uğruna yazı yazarken kullandıkları yöntemlerin bilimsel olmasından ziyade pratik ve kendilerini tatmin etmesini önemsemişlerdir. Her yazar kendi meslekî birikimi ve anlayışı çerçevesinde olaylara yaklaşmıştır.

---

[479] Ertuğrul, 124.

3. Kaynaklar

Dozy, *Het Islamisme*'in ilk sayfalarında Hz. Muhammed'in hayatını anlatan eserlerin en yenisi ve en doğrusu olarak nitelendirdiği Sprenger'in kitabını temel aldığını belirtmiştir.[480] Dozy, eserini yazmaya kalkıştığında özellikle Arapların İslâmiyet öncesi inanışları ve İslâmiyet'in doğuşu ile ilgili mevcut kitaplarda yazılanların kendisini tatmin etmediğini belirtmiştir. Bu konularda yaptığı araştırmaların sonuçlarının genel yargılara aykırı olduğunu öne sürmüştür. Ona göre bir bilimsel çalışma belgelere dayanmalıdır. Sözü edilen konulardaki belgeler ise yabancı harflerle (Arapça) yazılmıştır. Belgelere dayanmadan yazılacak eserler, okurun beklentileri karşılamayacağı düşüncesindedir. Bunu yapmanın çok zaman alacağı düşüncesiyle, bu konudaki kendi görüşlerini açıklamayı ertelemiştir. Bu sebeple Dozy, kendisine göre en iyi ve en son yazılmış eser olan Sprenger'in Hz. Muhammed'le ilgili olan kitabında elde ettiği bulguları kitabına temel kaynak yaptığını dile getirmiştir. VI. yüzyılda Arabistan'ın dinî durumu hakkında yazdıklarını ise üzerine almıştır.[481] Manastırlı İsmail Hakkı, Dozy'yi tek esere bağlı kalarak kitap yazdığı için eleştirmiştir. Sprenger dışında diğer müsteşrik eserlere ve İslâmî kaynaklara bakmadan bir kitap yazmanın akıllıca ve doğru bir yöntem olmadığını ifade etmiştir. Böyle bir kitabı sağlam bir kaynak olarak gösteren Abdullah Cevdet'i de eleştirmiştir.[482]

Dozy, yer yer Nöldeke, Muir, Weil, Geiger gibi müsteşriklerin yazdıklarına atıf yapmıştır. Eserin "*Günümüzde İslâmiyet*" bölümünde bazı seyyahların hatırlarından faydalanmıştır. Hz. Peygamber'in ölümü üzerine yaşanan hilafet tartışmasını Taberî'den iktibas etmiştir. Burada yazanların Medineli bir Müslümana ait olduğunu ifade etmiştir.[483] Ancak Dozy, Sprenger veya metin içerisinde küçük iktibaslarda verdiği isimler dışında hangi kaynakları kullandığına yönelik bir açıklama yapmamıştır. Bu sebeple hangi kaynaktan ne kadar yararlandığını tespit etmek güçtür.

---

[480] Dozy, 14.
[481] Dozy, 12, 13.
[482] Manastırlı, 76-78.

Batılı yazarların çoğunun İslâm ve Hz. Muhammed ile ilgili yazdıkları eserlerde ön yargılı olduklarını bilmekteyiz. Bunda pek çok faktör rol oynamaktadır. Ayrıca bu faktörlerin kimisi onlardan kaynaklanırken, kimisi Müslümanlardan kaynaklanmaktadır. Oryantalistler İslâm dini ile ilgili bir çalışma yapmak istediklerinde Müslümanların yazdıkları eserlerden önce Müslüman olmayan unsurların yazdıkları eserlere daha çok rağbet etmişlerdir. Onlara göre Müslümanların içinde yaşayan gayrimüslimlerin yazdıkları, Müslüman bilginlerin yazdıklarından daha muteberdir. Ayrıca Müslümanlarla olan rekabet ya da Müslümanların, Batı dünyasına karşı kazandığı üstünlük, oryantalistlerin beslendiği kaynakların diline yansımıştır.[484] Temelleri bu ve benzeri sebeplere dayanan düşünce yapısı, modern oryantalizm döneminde yapılan İslâmî çalışmalarda da etkisini göstermiştir.[485] Dozy'yi de bunlardan ayrı tutmak olanaksızdır. Her ne kadar bir bilim adamı olarak objektif davranmaya çalışsa da yaşadığı ve yetiştiği ortamın etkilerini üzerinde görmek mümkündür.[486] Olayın Müslümanlardan kaynaklanan yönü ise kaynak tenkidi yapmayarak, her şeyi eserlerine almalarıdır. İslâm müelliflerinin ayrıştırmadan eserlerinde yer verdikleri rivayetler Oryantalistler tarafından İslâm ve Hz. Peygamber aleyhinde kullanılmıştır.

---

[483] Dozy, 220.
[484] Sarıçam vd., 98-105.
[485] Fuat Aydın, **Batı İslâm Algısının Arkeolojisi**, Ankara, 2011, s. 11, 12.
[486] Brugman, 77.

Reddiye müellifleri ise eserlerini yazarken pek çok kaynak ve araştırma eserine müracaat etmişlerdir. Bazen verdikleri bilgiler hakkında kaynak göstermemişler bazense yararlandıkları kaynaklar hakkında ayrıntılı açıklamalar yapmışlardır. Ancak Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili çalışma yapan yazarların temel ve muteber kabul edilen hadis ve siyer kaynaklarına çok fazla müracaat etmediklerine müşahit oluyoruz. Bunun yerine kendilerini teyit edecek eserlerden seçmeci bir şekilde yararlanmışlar ya da kendi ön kabullerini temellendirmek için fikir teatisi yapmışlardır. Mesela İbn Hişam gibi siyer'in en önemli kaynaklarından birinde, Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla ilgili üç farklı rivayet bulunmasına rağmen, Filibeli Ahmed Hilmi kendi inandığı rivayetin doğruluğunu "*Hz. Ömer'in karakterine bu yakışır*" şeklinde savunmuştur.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, eserini genelde kaynak göstermeden yazmıştır. Gerek Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili meselelerde, gerekse diğer dönemlerle ilgili yazdıklarında sadece Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kısas- Enbiya* adlı eserinden yararlanmış, ondan uzun iktibaslar yapmıştır. Çok nadir de olsa bazı müsteşriklere atıfta bulunmuştur. Ancak İslâm tarihinin ana kaynaklarına hiç değinmemiştir. Nadiren bazı müsteşriklerin yazdıklarını adres gösterdiği olmuştur. Ancak İslâm tarihinin ana kaynaklarına hiç müracaat etmemiştir. Ya da bunlardan bilgi aldığı halde metinde göstermediği için böyle diyoruz.

Manastırlı İsmail Hakkı ve İsmail Fennî Ertuğrul çok fazla esere müracaat etmişlerdir. Ancak baktığımızda bunların genelinin ilk kaynaklardan ziyade sonraki dönemlerde yazılmış eserler olduğunu ifade edelim. Özellikle Manastırlı İsmail Hakkı son dönem çalışmalarından çokça yararlanmıştır. Bu yazar, telif ve tercüme ettiği eserlerine sık sık atıfta bulunmuştur. Kaynak tenkidi çok fazla yapılmamıştır. İsmail Fennî Ertuğrul, Garanik hadisesinde ve Hz. Peygamber'in Zeynep bnt. Cahş'la olan evliliğini anlatırken rivayetleri tüm yönleriyle incelemiştir. Bunu birçok İslâm bilgininin eserine müracaat ederek yapmıştır. Derç ettiği bilgiler üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Her ne kadar başvurduğu eserler birincil kaynaklar olmasa da onlarda yer alan rivayetleri karşılaştırmıştır. En sahih sonuca ulaşmak için kendi bilgi birikimi ölçüsünde çabalamıştır. Ancak yazar, zikrettiğimiz iki vaka ile ilgili gösterdiği titizliği eserin tamamında göstermemiştir. İsmail Fennî Ertuğrul, başta Barthelemey Saint Hilaire'nin *Hz. Muhammed ve Kur'an* adlı eseri olmak üzere birçok müsteşrik çalışmasından yararlanmıştır. Manastırlı ise ona göre sınırlı sayıda müsteşrik çalışmasına müracaat etmiştir.

Abdürrahim Zapsu'nun eseri özgün bir çalışma olmaktan ziyade pek çok eserin bir araya getirildiği bir derleme hüviyetindedir. Onun yararlandığı eserlerin çoğunluğu Osmanlı dönemi yazarlarına aittir. Onların pek çoğu ise son devir yazarlarının eserleridir. Zapsu, kullandığı eserlerde yazılanların hiçbirini tenkide tabi tutmadan aynen aktarmıştır. Diğer yazarlardan Mehmet Ali Derman ise daha çok müsteşrik eserlerden yararlanmıştır. Makale tarzında reddiye yazanlar ise kaynak kullanmaktan ziyade mantık usullerini kullanarak Dozy'ye cevap vermeye çalışmıştır.

SONUÇ

Türkçe'ye *Tarih-i İslâmiyet* olarak çevrilen eserin yazarı Hollandalı oryantalist Dozy, iyi bir eğitim görmüş, Arapça'yı çok küçük yaşlarda öğrenmiştir. Bu sayede birçok İslâm klasiğine özellikle de Kuzey Afrika ve Endülüs tarihiyle ilgili olanlara vakıf olmuştur. Hatta söz konusu alanlarda araştırmalar yapmış bilim adamlarını bildiği diller ve sahip olduğu formasyon sayesinde rahatlıkla eleştirmiştir. Dozy Türkiye'de Abdullah Cevdet'in *Tarih-i İslâmiyet* adıyla çevrilen eseri sayesinde tanınmıştır. Eser II. Meşrutiyet döneminin ilanından kısa bir süre sonra Fransızca'dan Türkçe'ye kazandırıldığında, Dozy vefat edeli yirmi beş, bu eseri yazalı kırk beş yıl olmuştu. Toplumun büyük bir bölümü ilk defa böyle bir eserle karşılaşmış ve bunun etkisiyle çok sert tepki göstermiştir. Bunda mütercimin yazdığı önsöz ve tercümeye yaptığı eklemelerin payı büyüktür.

Gazete ve dergilerde birçok yazar kitap hakkında yazılar yazmışlar, kitap üzerinden karşılıklı birbirlerine yüklenmişlerdir. II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan fikir akımlarının mümessilleri bu kitap üzerinden birbirlerini hedef alan yazılar kaleme almışlardır. Özellikle İslâmcılar kitabı çeviren ve Türkiye'de Batıcılık akımının yılmaz savunucularından olan Abdullah Cevdet'i ağır bir dille tenkit etmişlerdir. Bazı yazarlar gerçekten kitabı okuyup, kitapta yazanlar hakkında açıklamalar yapsa da bazıları kitabı hiç okumadan onun üzerinden toplumsal bozulma, eğitimin yetersizliği, ahlakî yozlaşma gibi sorunlara değinmişlerdir. Öte yandan daha çok ilim adamları eserde yazılanlar üzerine eğilip tetkikler yapmış ve tezimizde incelediğimiz reddiyeler ortaya çıkmıştır. Dozy'nin yazdıkları sadece reddiyelere değil sonraki dönemlerde yazılan eserlere de konu olmuştur.

Dozy kendi uzmanlık alanında otorite kabul edilen şahıslardan biridir. Ancak biz araştırmamızda şunu fark ettik ki kendi uzmanlık alanı olmayan konularla ilgili yazdığı bölümlerde yukarıda belirttiğimiz titizliğini gösterememiştir. Hz. Muhammed'in hayatını anlattığı kısımlarda kendisinin de itiraf ettiği üzere genelde Sprenger'in yazdıklarına göre hareket etmiştir. İslâm tarihinin kaynaklarından ne ölçüde yararlandığını ise ancak tezde incelediğimiz olaylar nispetinde görebiliyoruz. Bazı olaylarda kaynaklarla örtüşen bilgiler bulmaktayız. Bazılarında ise yaptığı yorumları yaşanmış gibi anlattığına tesadüf etmekteyiz. Dozy'nin kendine has üslubu, aşırı tasvirciliği ve Müslümanların kutsal kabul ettiği değerler hakkında kullandığı müstehzi ifadeler onun tepki almasına sebep olmuştur. Bir yazarın içinde yetiştiği ortamdan etkilenmemesi elbette mümkün değildir. Dozy, mensubu olduğu Batı değerlerinden ve birçok müsteşriğin olumsuz bakış açısından etkilenerek kimi zaman olaylara ön yargıyla yaklaşmıştır. Sadece Sprenger'in vardığı sonuçları kitabına temel dayanak yapması, onun bilim adamı kimliğiyle çelişmiştir. Aslında Dozy, İslâm tarihinin ana kaynaklarını rahatlıkla okuyabilecek bir bilim adamıdır. Hollanda kamuoyu için yazdığı bu eserde bilimselliği ikinci plana itip, popüler tarih yazımına yönelmiştir. Ancak bir eserin halk için yazılıyor olması, onun tarafsızlıktan ve bilimsel gerçeklerden ödün vermesini gerektirmez düşüncesindeyiz.

Reddiye yazarları ise savunma refleksiyle kaleme aldıkları eserlerde Dozy, Abdullah Cevdet ve eser hakkında ağır hakaret içeren ifadeler kullanmışlardır. Karşı tarafın akidesine dil uzatılmıştır. Diğer peygamberlerle Hz. Peygamber'i yarıştırma, karşılaştırma gibi bilimsel olmayan yaklaşımlar sergilenmiştir. Hz. Peygamber'in yaptığı her işte bir hikmet olduğu anlayışından hareket ederek onun yaptıklarının hikmetini bulabilmek için alakasız örneklere sarılmışlardır.

Reddiye yazarları tarihçi formasyonuna sahip olmadıklarından ve hamasî duygularla eserlerini kaleme aldıklarından, yazılanlar bilimsellikten uzaktır. Genelde Dozy'nin yazdıklarını akli deliller kullanarak çürütmeye çalışmışlardır. İtirazlarını dile getirdikleri olaylarla ilgili olarak ise ilk kaynaklardan ziyade, ya yakın dönemde yazılmış eserlerden ya da Osmanlı döneminde meşhur olmuş kitaplardan yararlanmışlardır. Yine kendilerini teyit etmek için bazı müsteşriklerin eserlerine müracaat ettikleri olmuştur. Dozy gibi reddiye yazarları da ön yargılarından kurtulamamışlardır. Bazı konularda onun yazdıklarının doğruluğunu veya yanlışlığını incelemeden reddetme yoluna gitmişlerdir. Reddettikleri pek çok hususun İslâm tarihinin ana kaynaklarında yer alıp, almadığını araştırmamışlardır. İnanmayan bir kimsenin yazdıklarının doğru olabileceğini pek düşünmemişlerdir.

Bugün müsteşriklerin yazdıklarını bilimsel yöntemlerle inceleyecek pek çok araştırmaya ihtiyaç vardır. Ondan önce Müslümanların, Hz. Muhammed hakkında yazdıkları eserlerin objektif kriterlerin süzgecinden geçmesi gerekir. Hele halk için yazılan popüler tarih eserlerinin üzerinde daha fazla durulmalı kanaatindeyiz. Zira vahyin ilk muhatabı ve tebliğcisi olan peygamberin hayatının nasıl anlatıldığı ve nasıl algılandığı son derece önemlidir. Zihinlerde oluşan algının, din gibi insanların yaşamlarına yön veren olguyu doğrudan etkilediği unutulmamalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrezzak, **el- Musannef (XI cilt)**, Beyrut, 1970.

Aclunî, **Keşfu'l-Hafâ**, Beyrut, 2001(h. 1351).

Akbulut, Fikri, **Kâtib Mustafa Fevzi B. Numan Efendi'nin (V.1344/1925) Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri** (Basılmamış yüksek lisans tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2006.

Akseki, Ahmed Hamdi, **Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi**, İstanbul, 1922.

…………………………, "Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi", Sad. Mehmet Hayri Kırbaşoğlu, **İslâmi Araştırmalar**, IV, S. 2,3, Ankara, 1992.

Aksun, Ziya Nur, **İslâm Tarihi(III Cilt)**, İstanbul, 2010.

Ana Britannica, VII,İstanbul, 1987.

………………., XI, İstanbul, 1988.

Aydın, Fuat, **Batı İslâm Algısının Arkeolojisi**, Ankara, 2011.

Aykaç, Mehmet, "Arîb b. Sa'd", **DİA**, III, İstanbul, 1991.

Azimli, Mehmet, **Siyeri Farklı Okuma**k, Ankara, 2010.

Balbay, Muhammed, **Garanik Kıssası ve Oryantalist Yaklaşımlar** (Basılmamış yüksek lisans tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2007.

Bedevî, Abdurrahman, **Mevsuatu'l- Müsteşrikîn**, Beyrut, 2003.

Belazûrî, Ebu’l- Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, **Ensabü’l- Eşrâf,** Beyrut, 1996.

Bolay, Süleyman Hayri, “İsmail Fennî Ertuğrul”, **DİA,** XXIII, İstanbul, 2001.

Bozkurt, Nahide, “Terör ve Şiddet Bağlamında Kullanılan Rivayetlerin Yorumlanması Üzerine”, **Dini Araştırmalar**, VII, S. 20, Ankara, 2004.

Brugman, J., “Dozy, A Scholarly Life AccordingTo Plan”, **StudiesInThe Leiden University: Leiden OrientalConnections (1850-1940)**, Leiden, 1989.

Celal Nuri (İleri), **Hâtem’ul- Enbiyâ**, İstanbul, 1332.

Cerrahoğlu, İsmail, “Garanik Meselesinin İstismarcıları”, **AÜİFD**, XXIV, Ankara, 1990.

…………………., “Garanik”, **DİA**, XIII, İstanbul, 1996.

Cündioğlu, Dücane, “Ernest Renan ve Reddiyeler Bağlamında İslâm Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı”, **Divan,** İstanbul, 1996/2, s. 1-94.

Çağatay, Neşet, **İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara, 1982.

Çoğ, Mehmet, **II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği(1908-1918)**, (Basılmamış doktora tezi), Ankara, 2004.

De Goeje, Micheal Jan, **Biographie De Reinhart Dozy**, Leiden, 1883.

De Groot, Alexander H., “Hollanda’da İslâm Araştırmaları”, **DİA**, XVIII, İstanbul, 1998.

Derman, Mehmet Ali, **Çürütme (Reddiye)**, İstanbul, 1972.

Deylemî, **Firdevsu’l-Ahbâr (V Cilt)**, Beyrut, 1987.

Dozy, Reinhart Pieter Anne, **Het Islamisme,** Haarlem, 1863.

Tarih-i İslâmiyet, Çev. Abdullah Cevdet, Mısır, 1908.

…………………………,**İslâm Tarihi**, Çev. Abdullah Cevdet, Sad. Vedat Atila, İstanbul, 2006.

Dilçin, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Ankara, 2009.

Erşahin, Seyfettin, "Türkiye'de Modern İslâm Tarihçiliğine Doğru Millî Devlette Ümmeti Çalışmak" **İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usul Problemi**, İstanbul, 2005.

……………………, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, XVIII, S. 3Ankara, 2005.

Ertuğrul, İsmail Fennî, **Kitâb-ı İzâle-i Şükûk,** İstanbul, 1928.

Görgün, Hilal, "Juynboll", **DİA**, XXIII, İstanbul, 2001.

…………..…, "Nöldeke", **DİA**, XXXIII, İstanbul, 2007.

Gündoğdu, Züleyha İmamoğlu, **Mustafa Asım Köksal'ın Caetani'ye Yazdığı Reddiyenin Değerlendirilmesi,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2010.

Gündüz, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Konya, 1998.

Hamidullah, Muhammed, **İslâm Peygamberi (II Cilt),** Çev. Mehmet Yazgan, İstanbul, 2004.

Hanioğlu, M. Şükrü, "Abdullah Cevdet", **DİA**, I, İstanbul, 1988.

……………………,**Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi,** İstanbul, 1981.

Hatiboğlu, İbrahim, “Osmanlı Aydınlarınca Dozy’nin Tarih-i İslâmiyet’ine Yöneltilen Tenkitler”, **İslâm Araştırmalar Dergisi**, S. 3, 1999, s. 197-213.

Hatip, Abdülaziz, **Kur’an ve Hz. Peygamber Aleyhindeki İddialara Cevaplar**, İstanbul, 1997.

Hizmetli, Sabri, “Garanik Meselesi Üzerine”, **İslâmi Araştırmalar,** III, S. 2, Ankara**,** 1989.

……………., **İslâm Tarihçiliği Üzerine**, Ankara, 1991.

İbn Hacer el- Askalanî, **Sahabe-i Kiram Ansiklopedisi**, Çev. Naim Erdoğan, İstanbul, 2010.

İbn Hişam, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, Tah. İhab Ahmed Haşim, Mısır, 2005.

İbn Sa’d, **et-Tabâkatü’l- Kübrâ,** Beyrut, t.siz.

İbnü’l- Esir, **İslâm Tarihi (El- Kâmil Fi’Tarih Tercümesi)**, Çev. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1985.

İctihad, S. 8, İstanbul, Haziran 1908.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, **Son Asır Türk Şairleri (III cilt)**, İstanbul, 1969.

İzmirli İsmail Hakkı, **Siyer-i Celîle-i Nebeviyye**, Haz. İsmail Hakkı Uca, İstanbul, 1996.

Kadı, İsmail Hakkı, “Hollanda’da Şarkiyat Araştırmaları”, **Doğu Batı Dergisi**, S. 20, Ankara, 2002, (83-110).

Kam, Ferit, **Dini Ve Felsefi Sohbetler**, Sad. Süleyman Hayri Bolay, Ankara, 1987.

Kara, İsmail, **Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler**, İstanbul, 1997.

Koçak, İnci, "İbnAbdun el-Fihrî", **DİA**, IXX, İstanbul, 1999.

Köksal, Mustafa Asım, **Hz. Muhammed ve İslâmiyet (Mekke Devri),** İstanbul, 1981.

Kul, Hasan Hüseyin, **Mustafa Fevzi b. Numan ve Kitabuİsbâti'l- Mesâlik Fî Rabitâti's- Sâlik Adlı Eserindeki Görüşleri** (Basılmamış yüksek lisans tezi), Konya, 2007.

Küçük, Hülya, "Dozy'nin Het Islamisme Adlı Eseri Üzerine", **Diyanet İlmi Dergi,** XXX, S.4, Ankara, 1999, s. 63-89.

……………., **Türkiye'de Dozy Ve "Het Islamisme"**, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Universiteit Leiden, Leiden, 1993.

Kütükoğlu, Mübahat S. , **Tarih Araştırmalarında Usul**, İstanbul, 2007.

Manastırlı, İsmail Hakkı, **Hak ve Hakîkât,** İstanbul, 1329.

Mehmet Akif (Ersoy), "Açık Mektup", **Sırat-ı Müstakîm**, III, S.78, İstanbul, 1328.

Meriç, Cemil, **Kültürden İrfana**, İstanbul, 1986.

Mithat Cemal, "Rezil Bir Eserin Müellif-i Meçhul ve Melununa" **Sırat-ı Müstakîm**, IV, S. 89, 10 Cemaziye'l-Evvel 1328.

Muhammed İbn İshak, **Sîre**, Tah. Muhammed Hamidullah, Çev. M. Şafi Billik, İstanbul, 2012.

Mustafa Fevzi b. Numan, **Şumusu's- Safâ Fî Evsâfi'l- Mustafâ,** İstanbul, 1331.

……………………….., **İzhâr-ı Hakîkat**, İstanbul, 1331.

Necip el-Akîkî, **el-Müsteşrikûn (III cilt)**, Kahire, 1980.

Nevşehirli Hayreddin, “Dozy’yi Red”, **Beyanü’l- Hak**, (S. 163-172), İstanbul, 1330.

Ortaylı, İlber, **Tarih Yazıcılık Üzerine**, Ankara, 2009.

Ödemişli M. Refik, “Mektup”, **Sırat-ı Müstakîm**, III, S. 73, İstanbul, 15 Muharrem 1328.

Özaydın, Abdülkerim, “Abdülvâhid el- Merrâkuşî”, **DİA**, I, İstanbul, 1988.

Özdemir, Mehmet, “Dozy”, **DİA**, IX, İstanbul, 1994.

…………………., “İbn İzârî”, **DİA**, XX, İstanbul, 1999.

…………………., “İbnü’l- Ebbâr”, **DİA**, XXI, İstanbul, 2000.

…………………., “Makkarî”, **DİA**, XXVII, İstanbul, 2003.

………………….., “Siyer Yazıcılığı Üzerine”, **Milel ve Nihal**, c. IV, S.3, İstanbul, Aralık 2007, (s.129-162).

Öztürk, Hakan, **Cumhuriyet Tarihi İslâm Tarihi Çalışmalarında Hz. Muhammed Tasavvuru** (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011.

Said Nursî, **Tarihçe-i Hayat**, İstanbul, 1996.

Sarıçam, İbrahim, Özdemir, Mehmet, Erşahin, Seyfettin, **İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru,** Ankara, 2011.

Schmıede, H. Ahmed, “Fleicher”, **DİA**, XIII, İstanbul, 1996.

Sevinç, Abdullah, “Ülkede İslâmiyet”, **DİA**, XVIII, İstanbul, 1998,

Sırma, İhsan Süreyya, **İslâm ve Tarih**, İstanbul, 1991.

Sinanoğlu, Mustafa, “Reddiye”, **DİA,** XXXIV, İstanbul, 2007.

Sprenger, Aloys, **Das Lebenunddie Lehredes Mohammad Nach bisher größtenteils unbenutzten Quellen (I-III)**, Berlin, 1861.

………………..., **The Life Of Mohammad From Original Sources**, Allahabad, 1851.

Şahin, Mehmet, **Mustafa Fevzi B. Numan’ın Hayatı, Eserleri ve Dini Edebiyatla İlgili Şiirleri** (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 2006.

Şakiroğlu, Mahmut H., “Caetani”, **DİA**, VI, İstanbul, 1992.

Şehbenderzâde, Ahmed Hilmi, **Tarih-i İslâm (II cilt)**, İstanbul, 1326-1327.

Şeşen, Ramazan, “İdrîsî”, **DİA**, XXI, İstanbul, 2000.

Şimşek, M. Sait, “Şeytan Ayetlerine Dayanak Teşkil Eden Garanik Rivayeti’nin Tarihî Değeri”, **Bilgi ve Hikmet Dergisi**, S. 2, İstanbul, 1993.

Taberî, Ebu Cafer İbnCerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid, **Tarihu’r-Rusul ve’l-Mülûk**, Kahire, t.siz.

Togan, Zeki Velidî, **Tarihte Usul**, İstanbul, 1981.

Tosh, John, **Tarihin Peşinde,** Çev. Özden Arıkan, İstanbul, 2005.

Türk Ansiklopedisi, Ankara, XIV, 1966.

Uğur, Mücteba, **Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu**, İstanbul, 1980.

Utku, Nihal Şahin, “Prototip Modern Türkçe Siyerler ve Peygamber Algısı”, **Siyer-Edebiyat İlişkisi**, İstanbul, 2010.

Uzun, Mustafa, “Fevzi Efendi”, **DİA**, XII, İstanbul, 1995.

Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, 2010.

Vakıdî, Ebu Abdullah Muhammed, **Kitabu’l- Megazî,** Beyrut, 1984.

Vicdanî, M. Sadık, **Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi**, Haz. Ahmet Karadut, Ankara, 1992.

Yılmaz, Yasin, **Filibeli Ahmed Hilmi’nin Hayatı ve Tarihçiliği** (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.

Yavuz, Hilmi, **İslâm’ın Zihin Tarihi**, İstanbul, 2010.

Yavuz, Salih Sabri, “Manastırlı İsmail Hakkı”, **DİA**, XXVII, İstanbul, 2003.

Zapsu, Abdürrahim, **Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul, 1957.

www.kamilcakin.com/uydurma.

ÖZET

Hollandalı oryantalist Reinhart Pieter Anne Dozy, ülkesinde yaşayan insanlara İslam dinini anlatmak için Het Islamisme adlı bir eser yazmıştır. Bu eser, Türkçe'ye, Fransızca tercümesinden çevrilmiş ve Tarih-i İslamiyet ismiyle yayınlanmıştır. Eseri tercüme eden Abdullah Cevdet'in yazdığı önsöz, dipnotlarda yaptığı yorumlar ve Dozy'nin fikirleri kitabı okuyanların tepkisini çekmiştir. Bu tepkiler ve şikâyetler üzerine eser, Osmanlı hükümeti tarafından yasaklanmıştır.

Önce dönemin gazete ve dergilerinde pek çok entelektüel Tarih-i İslamiyet hakkında yazılar yazmış, daha sonra ona yönelik reddiyeler kaleme alınmıştır. Bu reddiyeleri yazanların kimisi ilim adamı veya akademisyenken, kimisi ise farklı meslek gruplarına mensuptur. Bazı yazarlar Dozy'ye cevap vermek maksadıyla İslâm tarihi yazarken, bazıları ise doğrudan reddiye formatında eserler kaleme almışlardır. Yazdıkları kitap ve makalelerde Dozy'yi anan ve onun yazdıklarını eleştirenler de olmuştur.

Bir akademisyen olmasına rağmen Dozy, bu eseri halka hitaben yazdığı için bilimsel ilkelerden ödün vermiştir. İslâm dini ve onun peygamberi Hz. Muhammed hakkında sahip olduğu önyargılar sebebiyle onlarla ilgili yanlış bilgiler vermiştir. Öte yandan reddiye yazarları da duygusal davranmışlar, Tarih-i İslâmiyet'in yazar ve mütercimine hakaret etmişlerdir. Eserlerini savunma psikolojisi içerisinde yazmışlar ve eserlerinde de böyle bir üslubu benimseyip kullanmışlardır. Dozy'yi eleştirdikleri konularda ana kaynaklara müracaat etmemişler, sonraki dönemlerde yazılan eserlerden yararlanmışlardır.

ABSTRACT

Dutch orientalist Reinhart Pieter Anne Dozy wrote a book whose name was Het Islamisme. He wrote this book to explain to his country's people Islam. This work was translated to Turkish from its French version and published with the name of Tarih-i İslâmiyet. Readers of this book reacted to translator Abdullah Cevdet's foreword, his comments in footnotes and Dozy's ideas. At these reactions and complaints, it was banned by Ottoman Government.

Firstly, a lot of intellectuals wrote about Tarih-i İslâmiyet in newspapers and magazines of that time and then was written refusals against it. While some of these refuals' writers were academician or scientist as some of them were different professions. While some writers wrote History of Islam to answer Dozy as some writers wrote works that were form of refusal. There were a lot of writers who mentioned Dozy and criticized him in their books or articles.

Although Dozy was an academician, he swerved scientific principles for writing public address. Due to his prejudices about Islam and its prophet Muhammed, he gave wrong information about them. On the other hand, writers of refusals were affected their emotions, they insulted writer and translator of Tarih-i İslâmiyet. They wrote their works in the psychology of self-defense and in their works they adopted such a style/method and used it. They didn't apply original sources, benefitted from books which were written in the late terms.